

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ВАРШАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ (Республіка Польща)
УНІВЕРСИТЕТ МАРІЇ КЮРІ-СКЛОДОВСЬКОЇ (Республіка Польща)
УНІВЕРСИТЕТ ІМ. Ф. ПАЛАЦЬКОГО В ОЛОМОУЦІ (Чеська Республіка)
ТБІЛІСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНЕ ДЖАВАХІШВІЛІ (Грузія)
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

МАТЕРІАЛИ

III Міжнародної науково-практичної конференції

«УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ВИМІРІ»
(до 90-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора,
члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця)

9–10 жовтня 2025 року

ЛУЦЬК – 2025

УДК 811.161.2(08)

У 45

*Рекомендовано до друку науковою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 11 від 26 вересня 2025 року)*

Рецензенти:

Громик Ю. В. – кандидат філологічних наук, професор, ректор з навчальної роботи та рекрутації Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Вінтонів М. О. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Совтис Н. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та славістики Рівненського державного гуманітарного університету.

УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ВИМІРІ :
матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (до 90-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця), м. Луцьк, 9–10 жовтня 2025 р. ; відп. ред. : Н. М. Костусяк, Т. Є. Масицька. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025. 302 с.

ISBN 978-617-8279-64-6

Збірник матеріалів віддзеркалює сучасний науковий вимір української мови. У ньому запропоновані наукові матеріали присвячені актуальним проблемам неології, фразеології, лексикографії, діалектології, ономастики, етнолінгвістики, лінгвофольклористики, соціолінгвістики, медіалінгвістики. Функційний аспект мови розглянуто крізь призму змін наукових парадигм. Новітні методи навчання української мови схарактеризовано на тлі сучасної вищої та середньої школи. Досліджено деякі сучасні аспекти навчання української мови як іноземної тощо.

Видання прислужиться науковцям, викладачам, учителям, здобувачам освіти, а також усім, хто цікавиться здобутками та перспективами української мови.

*Матеріали надруковано в авторській редакції.
За достовірність інформації, уміщеної в опублікованих матеріалах,
несуть відповідальність автори.*

© Колектив авторів, 2025
© Кафедра української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
укладання, оформлення, 2025
ISBN 978-617-8279-64-6

ЗМІСТ

Багмут Ірина

ЛЕКСЕМА ВТОРГНЕННЯ: ДО ПИТАННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЙНОГО ОПИСУ.....11

Балаж Юлія

СЕМАНТИЧНА ПРИРОДА ПАЦІЄНТИВНИХ КЛЮЧОВИХ КОМПОНЕНТІВ У РЕЧЕННЯХ ІЗ ПОШИРЮВАЧАМИ.....16

Баракатова Неонілла

ІНШОМОВНИЙ ПАРЕМІЙНИЙ ФОНД РОМАНУ ЛЕСІ СТЕПОВИЧКИ «ШЛЮБ З КУХЛЕМ ПІЛЬЗЕНСЬКОГО ПИВА».....21

Баурда Альбіна

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ У МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ.....24

Бойко Марія

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ КИЄВА У ВОЄННИЙ ПЕРІОД 2022–2023 РОКІВ.....28

Боярський Максим

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КОГНІТИВНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ.....32

Бурковська Тетяна

ПРАВОПИСНА ГРАМОТНІСТЬ ЖУРНАЛІСТА ЯК ОСНОВА МОВНОЇ КУЛЬТУРИ НАЦІЇ.....35

Вегеш Анастасія

ІНФОРМАЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ «ОКО СВІТУ» ГАЛИНИ ПАГУТЯК...37

Возняк Ігор

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ЖАРГОНУ ТА СЛЕНГУ.....44

Гінзбург Михайло

НОВАТОРСЬКІ ГРАМАТИЧНІ ІДЕЇ І. Р. ВИХОВАНЦЯ – МОВОЗНАВЧЕ ПІДґРУНТЯ ФАХОВОМОВНОЇ ТЕОРІЇ ПРОЦЕСОВИХ УТЯМКІВ.....54

Голоюх Лариса

КОГНІТИВНІ ПАРАМЕТРИ КОНЦЕПТУ *УКРАЇНА* В ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ Й. СТРУЦЮКА.....61

Городенська Катерина

НОВАТОРСТВО ГРАМАТИЧНОЇ ТЕОРІЇ І. Р. ВИХОВАНЦЯ.....66

Гримашевич Галина

АКТУАЛІЗАЦІЯ МОРФОЛОГІЧНИХ РИС ПІДЛЯСЬКИХ ГОВІРОК В АНТОЛОГІЇ УКРАЇНОМОВНОГО ПИСЬМЕНСТВА ПІДЛЯШІЯ «КРАЇНА СВОЙОГО СЛОВА».....75

Грицевич Юрій

МОВНІ АНОРМАТИВИ В МОТИВАЦІЙНИХ ЛИСТАХ АБІТУРІЄНТІВ ВНУ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.....80

Грицкевич Олександра

КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО ДОСВІДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ.....84

Гуска Софія

СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ЗАЙМЕННИКІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ.....88

Дем'янчук Юлія

ВОЄННА КОМУНІКАЦІЯ ЯК БАГАТОВИМІРНИЙ ДИСКУРСИВНИЙ ФЕНОМЕН – СУСПІЛЬСТВО У ЛАБІРИНТІ ВІЙНИ.....91

Довгань Олексій

МЕДІАЛІНГВІСТИКА АБСУРДУ: ВІД МЕМІВ ДО ПОЛІТИЧНИХ НАРАТИВІВ.....94

Дружинець Марія, Величко Ілля

АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ.....98

Загнітко Анатолій

ВЕКТОРИ ГРАМАТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ВИХОВАНЦЯ...107

Кліменков Володимир

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОІДЕНТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ XVIII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСІВ М. ХАНЕНКА ТА Я. МАРКОВИЧА).....114

Костусяк Наталія

КАТЕГОРІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ ПРОФЕСОРА ІВАНА ВИХОВАНЦЯ.....118

Костусяк Наталія

КАТЕГОРІЯ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ І. Р. ВИХОВАНЦЯ.....124

Кочерга Галина, Рогоза Олександр

ЕТНОКОНЦЕПТИ В ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ....128

Кривенок Владислав, Прокопенко Юрій

ЧУЖОМОВНА ЛЕКСИКА В МОВІ СТЕПАНА БАНДЕРИ: КОРПУСОВА АНАЛІЗА.....133

Кубич Інна

ОСНОВНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТЕРМІНІВ ДЛЯ ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА БДЖІЛЬНИЦТВА.....139

Кулик Олена

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЧИННИК МОВНИХ ЗМІН.....146

Максимчук Віталій

ПРЕЦЕДЕНТНА ФУТБОЛЬНА СИТУАЦІЯ ЯК ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИЙ ЧИННИК ТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ.....149

Масицька Тетяна

КОНЦЕПЦІЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ГРАМАТИЧНИХ СТУДІЯХ ПРОФЕСОРА ІВАНА ВИХОВАНЦЯ.....154

Маслова Юлія

ВОЄННИЙ ГАЗЕТНИЙ ДИСКУРС У СЕМІОТИЧНОМУ ВИМІРІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ.....159

Матвіюк Софія

ЛЕКСИЧНІ І ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ НАЗВ ОСІБ У ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ Г. ПАГУТЯК.....163

Межов Олександр

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕЧЕННЯ У ПРАЦЯХ І. Р. ВИХОВАНЦЯ: ВІД СЕМАНТЕМИ ДО СИНТАКСЕМИ.....167

Мельник Ірина

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ КЛАСИ СЛІВ У ГРАМАТИЧНІЙ ТЕОРІЇ
ПРОФЕСОРА ІВАНА ВИХОВАНЦЯ.....177

Мініч Лариса, Лозюк Софія

АНАЛІЗ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ У КОНСТРУЮВАННІ
ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ У МАСМЕДІЙНИХ ДЖЕ-
РЕЛАХ.....183

Мірченко Микола

ТРОХИ СПОГАДІВ ІЗ КРИНИЦІ ЛІТ, ЛІТ МИНУЛИХ.....189

Навальна Марина

НОВІ ЕКСПРЕСИВНІ ВИЯВИ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕ-
ДІА ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....195

Негер Оксана

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ
КУЛЬТУРНИХ КОДІВ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ.....198

Нестерчук Оксана

ДИНАМІКА ІМЕННИКА ЖИТЕЛІВ С. СИЛЬНЕ ЛУЦЬКОГО РАЙОНУ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ПЕРІОД З 1853 Р. ПО 1945 Р.....202

Павлюк Наталія

ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬ-
ТАТІВ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....207

Пантелєєва Анастасія, Бортун Каріна

ВПЛИВ КОМУНІКАЦІЇ НА ЕВОЛЮЦІЮ СОЦІУМУ.....211

Похилюк Олена

ОСЛАБЛЕНІ ПІДРЯДНІ ЧАСТИНИ В ПОЕТИЧНОМУ МОВ-
ЛЕННІ.....215

Приймачок Оксана

УСНИЙ ПЕРЕКЛАД ЯК РІЗНОВИД ПРОФЕСІЙНОГО ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ.....220

Репак Анастасія

РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО В ІДІОДИСКУРСІ КИРИЛА ВЕРЕСА.....223

Рошко Світлана, Мірченко Микола

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ПОРІВНЯЛЬНА СИНТАКСЕМА В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ Ю. ВИННИЧУКА «ДІВИ НОЧІ».).....227

Савонік Каріна

ДІЄСЛОВО В СИСТЕМІ ЧАСТИН МОВИ.....234

Суховець Юлія

ПРИЙМЕННИКОВО-ВІДМІНКОВІ ФОРМИ В СТРУКТУРІ ПРИСЛІВНИКОВИХ ТА ПРИКМЕТНИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА...237

Терещенко Людмила

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КОГНІТИВНОЇ ГНУЧКОСТІ МОВИ.....243

Тищенко Тетяна

ПРОЧИТАННЯ СЛОВНИКА ОДНІЄЇ СХІДНОПОДІЛЬСЬКОЇ ГОВІРКИ (НОСІЙ, УКЛАДАЧ, ЧИТАЧ).....248

Торчинська Наталія

СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА ЗВЕРТАНЬ У СУЧАСНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ.....252

Торчинський Михайло

ВЛАСНІ НАЗВИ ПРОСТОРОВИХ ОБ'ЄКТІВ НА ТИТАНІ, СУПУТНИКОВІ САТУРНА.....257

Халіман Оксана

«ЗАКЛЮЧИТИ ДОГОВІР» VS «УКЛАСТИ ДОГОВІР»: ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ НОРМИ В СУЧАСНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ КОРПУСУ ГРАК).....265

Христіанінова Раїса

СИСТЕМА СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У КОНЦЕПЦІЇ ПРОФЕСОРА ІВАНА ВИХОВАНЦЯ.....267

Хрустик Надія

УКРАЇНСЬКА ОНОМАСТИКА: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ.....274

Шабат-Савка Світлана

ПИТАЛЬНІ ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК ЕТНОМАРКОВАНІ КОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО ДИСКУРСУ.....280

Шиманська Вікторія

СИНТАГМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ДЕРИВАТІВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ.....285

Шитик Людмила

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИМИ ЧАСТИНАМИ В ЛІНГВОІНТЕРПРЕТАЦІЇ І. Р. ВИХОВАНЦЯ: СИНКРЕТИЧНА ПРОЄКЦІЯ.....287

Шульжук Наталія

НОВАТОРСЬКИЙ ХАРАКТЕР НАУКОВОГО ДОРОБКУ ПРОФЕСОРА І. ВИХОВАНЦЯ.....294

Юрса Людмила

ДИСКУРСИВНІ МАРКЕРИ ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІКА-
ТИВНОГО ПРОСТОРУ.....298

Ірина Багмут,
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри,
Воєнна академія імені Євгенія Березняка

ЛЕКСЕМА *ВТОРГНЕННЯ*: ДО ПИТАННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЙНОГО ОПИСУ

Мета дослідження – з'ясувати семний склад семем лексики *вторгнення* в контексті сучасного функціонування аналізованого слова.

Словник української мови в 20-ти томах (далі – СУМ-20) витлумачує лексему *вторгнення* як «дія за значенням *вторгнутися*» [8, с. 561]. Таке визначення є типовим у лексикографічних лінгвістичних джерелах для віддієслівних іменників на позначення дії або стану, адже, як зазначив І. Р. Вихованець «вихідні дієслова і утворені в результаті віддієслівної морфологізованої субстантивації іменники мають тотожну лексичну семантику» [1, с. 76]. Для з'ясування значення дієслова *вторгнутися* словник рекомендує дивитися значення лексики *вторгатися*, структура якої представлена двома семемами: «рідко 1. Те саме, що *вдиратися* 1; *вриватися* (див. *вриватися*² 1). 2. Те саме, що *втручатися* 2.» [8, с. 561]. Лексема *вдиратися* у своєму первинному значенні характеризується таким набором сем, як 'входити (вбігати, в'їжджати)' + 'кудись' + 'з силою' + 'через перешкоду', а опосередкована первинним значенням другорядна семема, зберігаючи базові семи 'рух' і 'місце', увиразнюється семами інтенсивності 'навальні', неочікуваності 'без попередження (дозволу)' та акустичною семою 'із шумом' [8, с. 262]. Лексема *вриватися*² у своєму основному значенні представлена семами 'входити' + 'сило-міць' + 'вдиратися' + 'швидко' + 'попри перешкоди', а опосередкована другорядна семема, окрім сем руху та місця, вирізняє своє значення семами 'стрімко (швидко)' + 'без дозволу' [8, с. 543]. Друга семема лексики *вторгнення* як дії за значенням *втручатися* характеризується семами 'займатися справами' + 'чужими' + 'самочинно' + 'встрявати в стосунки' + 'інших' у другому значенні дієслова, а також

опосередкованим значенням із набором сем ‘брати участь’ + ‘активну’ + ‘у чомусь’ + ‘з метою припинення чого-небудь (протидіяння чому-небудь)’ [8, с. 563].

За пошуковим запитом *вторгнення* Google видає результат із понад 9,5 мільйонами текстів, у яких це слово є. Близько 5,5 мільйонів текстів охоплюють період із 01.01.2014 року до 08.08.2025 року, з яких 5,4 мільйони – тексти, які були створені у період із 24.02.2022 до 08.08.2025. Це дає змогу визначити орієнтовний час семантичних змін, які відбулися в лексемі *вторгнення*, що спричинило її посилене використання, адже «процес найменування встановлює зв’язок мовних елементів із фактами реальної дійсності» [3, с. 92].

Інформація отримана з «Генерального регіонально анотованого корпусу української мови» (далі – ГРАК) (версія Grac v. 18) [2] свідчить, що увесь корпус містить понад 77426 фіксацій слова *вторгнення* у текстах різних стилів (і це лише у називному відмінку за весь період). Обмеження вибірки підкорпусом General 2014–2024 (за збереження інших параметрів пошуку) подає 73026 фіксацій. Тож і ГРАК підтверджує, що за останні десять років із лексемою *вторгнення* відбулися семантичні зміни, яких не фіксує СУМ-20. Конкретизація пошуку за словосполученнями дає розуміння, за рахунок яких контекстів збільшилася кількість фіксацій аналізованої лексеми: *вторгнення Росії* (13639 фіксацій), *вторгнення в Україну* (11462), *повномасштабне вторгнення* (3050), *російське вторгнення* (1947), *вторгнення російських військ* (1232) *військове вторгнення* (1208) тощо.

Пошук за запитом *вторгнення* в «Енциклопедії сучасної України» [4] показав наявність 769 слововживань аналізованої лексеми, з яких 675 – це слововживання, які зустрічаються у статтях-персоналіях, присвячених військовим ЗСУ, і це слово у згаданих статтях є синонімом лексеми *війна: повномасштабне вторгнення*.

У «Політичній енциклопедії» відсутня стаття-дефініція поняття *вторгнення*, але опосередковано (в матеріалах щодо інших термінів, наприклад, *агресія* [6, с. 13]) термін *вторгнення* набуває особливої ваги в контексті міжнародного права, безпеки, суверенітету та конф-

ліктів, адже стосується дій, які мають глибокі наслідки для держав, регіонів, міжнародних інституцій та спільноти.

Витлумачення терміну *вторгнення* прямо чи опосередковано подано в Кримінальному кодексі України, законах «Про оборону України», «Про національну безпеку України», «Про правовий режим воєнного часу», Воєнній доктрині та низці офіційних документів сектору безпеки та оборони, які враховують міжнародні договори.

Із філософського погляду поняття *вторгнення* передбачає врахування трьох основних аспектів: етичного (дія, що порушує межі дозволеного, втручання у волю, права і простір іншої особи чи спільноти), онтологічного (проникнення нового елементу або ідеї у чужу впорядковану систему, що спричиняє певні трансформації, конфлікт або ж руйнування цього порядку) та гносеологічного (охоплює процес, за якого чуже входить у систему попередніх цінностей, трансформуючи або руйнуючи їхню цілісність).

Огляд екстралінгвальних лексикографічних джерел дав змогу виокремити такі ядерні семи лексеми *вторгнення*, як ‘проникнення’, ‘наси́льницьке (агресія)’, ‘чужі військові сили (організовані групи)’, ‘на територію іншої держави’, ‘без згоди’, ‘для зміни встановленого порядку’, ‘із застосуванням різних засобів (військових, економічних, інформаційних, кібератак)’ та периферійні – ‘для порушення суверенітету (територіальної цілісності)’, ‘незаконне’, ‘відкрите / приховане’, ‘покарання санкціями’ тощо.

Цікаво, що за наявності вторгнення СРСР до Польщі у 1939 році, вторгнення, яке пережили угорці 1956-го, вторгнення радянських танків до Чехословаччини у 1968-му, турецького вторгнення на Кіпр у 1974 році, вторгнення радянських військ до Афганістану у 1979 році, вторгнення Іраку в Кувейт у 1990 році, вторгнення США до Іраку у 2003 році, вторгнення Росії до Грузії, вторгнення до Криму та на Донбас тощо українські академічні тлумачні словники не фіксують значення лексеми *вторгнення* із семою ‘війна’ (прямо чи опосередковано) і не відображають значення аналізованої лексеми навіть за ядерними семами. І якщо за імперських часів, ймовірно, це пояснювалось політичною доцільністю (чи недоцільністю), то зараз – незрозуміло,

особливо за наявності електронної версії академічного словника СУМ-20 [8].

Варто наголосити, що словники синонімів фіксують лексему *вторгнення* з семою 'війна'. Наприклад, у словнику С. Караванського аналізована лексема входить до синонімічного ряду з домінантою *навала*: «Навала, напад, запоз. вторгнення, нашествя, рідко потопа, кн. інвазія» [5, с. 215]. У «Словнику синонімів української мови» лексема *вторгнення* також входить до синонімічного ряду з домінантою *навала*: «*навала* (напад ворожих військ на якусь країну з загарбанням якоїсь її території; у давнину – загарбання якоїсь території кочовими племенами), *вторгнення, нашествя*» [7, с. 865]. Наявний у цьому лексикографічному джерелі синонімічний ряд із домінантою *вторгатися*, щодо якої зазначено, що йдеться «про ворогів, завойовників – силою проникати в країну, місто і т. ін.» [7, с. 314]. На відміну від СУМ-20 [8, с. 561] у значенні цього дієслова чітко вказана сема 'ворог (завойовник)', конкретизується місце вторгнення семою 'країна (місто)' та безпосередньо виступає сема агресії – 'силою', тобто можемо говорити про опосередковану реалізацію семи 'війна'. Деякі онлайн-словники синонімів подають лексему *вторгнення* як домінанту з членами синонімічного ряду *агресія, інтервенція, вдертя, інвазія, вломлення, експансія*.

Фіксування вторгнення як військової агресії наявне в перекладних словниках, зокрема, в англо-українському військовому словнику [9], де подано українські відповідники до англійських *invasion* – *вторгнення, напад*; *occupation*, *invasion forces* – *сили вторгнення, invasion rehearsal* – *підготовка до вторгнення*.

Отже, на нашу думку, в українських лексикографічних тлумачних джерелах у лексемі *вторгнення* бракує семми, пов'язаної з концептом *війна*. Від лютого 2022 року з'явилися контексти, які дозволяють зробити висновок про те, що аналізований віддієслівний іменник має не лише синтаксичні й морфологічні ознаки іменника [1, с. 77], а й набув реальної предметності.

Література

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 255 с.
2. Генеральний регіонально анотований корпус української мови / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко, А. Лукашевський та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2025. URL : <https://uacorporus.org> (дата звернення: 08.08.2025).
3. Гонгало В. С. Ономасіологічний підхід у дослідженні мови. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. Вип. 3 (ч. 2). С. 92–97.
4. Енциклопедія сучасної України. URL : <https://esu.com.ua> (дата звернення: 08.08.2025).
5. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 2-е вид., доп. та опр. Київ : «Українська книга», 2000. 480 с.
6. Манжола В. Агресія. *Політична енциклопедія*. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 13.
7. Словник синонімів української мови : у 2 томах. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1999. 1026 с.
8. Словник української мови: у 20-ти тт. [online]. Т. 1–15. Київ : Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2015–2025. URL : <https://www.sum20ua.com> (дата звернення: 08.08.2025).
9. English-Ukrainian military dictionary. URL : <https://english-military-dictionary.org.ua/> (дата звернення: 08.08.2025).

Юлія Балаж,
*здобувачка наукового ступеня доктор філософії,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

СЕМАНТИЧНА ПРИРОДА ПАЦІЄНТИВНИХ КЛЮЧОВИХ КОМПОНЕНТІВ У РЕЧЕННЯХ ІЗ ПОШИРЮВАЧАМИ

У сучасному українському мовознавстві аналіз пацієтивних ключових компонентів поширювача речення все більше здійснюється з урахуванням функційно-семантичної природи синтаксичних одиниць та їхньої ролі у формуванні предикативної ситуації. Акцентуємо на тому, що велика частина наукових розвідок тяжіє до аналізу їхніх морфологічних маркерів або позиційних моделей, проте й досі залишається недостатньо опрацьованою внутрішня семантична динаміка. У нашому дослідженні пацієтив – це ключове слово у поширювачі речення, що позначає об'єкт, на який безпосередньо спрямована дія чи стан, зумовлений предикативним центром. Варто додати, що в межах функційної граматики пацієтивний компонент у поширювачі є також динамічним елементом актантної структури, який може актуалізувати різні рівні семантичної інформації, тобто від конкретно-предметної і аж до символічно-оцінної.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад аналізу пацієтивних ключових компонентів поширювача речення та семантичних модифікаторів зробили такі дослідники, як-от: І. Вихованець, О. Воробець, О. Ледней, А. Загнітко, В. Кононенко, Т. Масицька, О. Межов, М. Мірченко, О. Путіліна, Г. Тесліцька та ін. Їхній науковий доробок заклав теоретичне підґрунтя для осмислення пацієтива як функційно навантаженого елемента синтаксичної структури, який у цілісності з поширювачем перетворюється на ключовий інструмент смислової деталізації та стилістичного увиразнення усього речення.

Поділяємо думку О. Воробця, про те, що «об'єktiv – це глибинний відмінок, що репрезентує істоту, предмет або явище, на які спря-

мовано дію чи стан, виражені вербативом, і які перебувають у прямій або опосередкованій залежності від предиката» [2, с. 15]. Вважаємо, що у межах поширювача з пацієнтивною семантикою об'єктив набуває додаткових характеристик, зокрема, ознакових, локативних, темпоральних, квантитативних чи конотативних, які істотно модифікують його роль у смисловій структурі речення. Таким чином, об'єктив постає як динамічний семантичний центр, здатний одночасно зберігати свою граматичну функцію і виступати носієм стилістично та прагматично релевантної інформації.

Як зазначає О. Ледней, «у граматичній системі сучасної лінгвістики пацієнтивність має чітко виражене морфологічне кодування. Форми, що позначають пацієнтивну синтаксему, відрізняються не лише за граматичним оформленням, а й за семантикою, яка безпосередньо корелює з типами предикатів. Можна підкреслити, що серед усіх відмінкових форм, здатних передавати об'єктне значення, найпродуктивнішою й найбільш уживаною є форма акузатива, що посідає перше місце в ієрархії та охоплює понад 70 % усіх випадків уживання» [3, с. 11]. На нашу думку, провідна роль акузатива в об'єктних конструкціях зумовлена його універсальністю та прямим маркуванням пацієнтива без додаткових семантичних нашарувань. Внутрішньо у поширювачі він слугує стабільною граматичною основою, на яку накладаються ознакові, просторово-темпоральні чи оцінні характеристики, що розширюють смисловий обсяг предикативної ситуації.

Виходячи з наведеного попереду, можемо константувати, що ключові слова поширювачів із пацієнтивною функцією виявляють різні типи семантичного наповнення, від яких залежить характер їхнього включення до предикативної ситуації. Отже, враховуючи особливості значення об'єктива та специфіку його взаємодії з поширювачем, доцільно виділити такі основні репрезентативні різновиди пацієнтивної семантики ключових слів у поширювачі речення:

- **конкретно-предметна:** ключове слово позначає матеріальний, чітко окреслений об'єкт, який має власну фізичну субстанційність та візуально відтворювані ознаки, наприклад: *Товстун відчинив двері і*

показав на подвір'я, де стояло кілька дерев'яних кліток із загратованими **дверцятами**, схожих на кролячі (В. Шкляр);

- **конотативно-оцінна**: ключове слово має емоційно-оцінне чи символічне навантаження, що розширює інтерпретаційний потенціал предикативної ситуації, наприклад: *Я їм віддав батьківський **перстень**, уявляєш?* (А. Хома);

- **абстрактно-пацієнтивна**: пацієнтив дії представлений як нематеріальна сутність – почуття, стан, ідея, інтенція тощо, наприклад: *Личаківський цвинтар, номер два у моєму списку меланхолійних територій, куди я приходив тужити з потаємною надією – що тут заримувати до «тужити»? – з потаємною **надією** ожити* (Ю. Андрухович);

- **колективно-пацієнтивна**: пацієнтив представлений як множинність або група елементів, що сприймається цілісно, наприклад: *Давно помічено, що коли **гурт людей** поселити на одному тісному клаптику, то рано чи пізно між ними починаються сварки* (В. Шкляр);

- **частинно-пацієнтивна**: ключове слово позначає частину цілого, підкреслюючи деталізацію або фрагментарність сприйняття пацієнтива, наприклад: *Важкий від води білуватий туман клубочився над озером, клаптями висів на **верхівках** дерев і чомусь не зникав навіть від сильного вітру – можливо, тому, що його напрямок змінювався ледь не щомиті, як настрій у капризної панянки* (Н. Шевченко);

- **ситуативно-пацієнтивна**: пацієнтив подається не ізольовано, а як компонент певної події чи ситуації, де його ідентичність і значення зумовлені контекстом, наприклад: *На завтра на вечір у них **квиток** на зворотну дорогу* (Є. Кононенко).

Зупинимось детальніше на аналізі речення із колективно-пацієнтивною семантикою *Давно помічено, що коли **гурт людей** поселити на одному тісному клаптику, то рано чи пізно між ними починаються сварки* (В. Шкляр). Як бачимо, ключове слово *гурт* поширювача *гурт людей* репрезентує множинний пацієнтив, який сприймається як єдина соціальна цілісність. Звертаємо увагу на те,

що на відміну від нейтральних кількісних позначень (група, кілька, багато), лексема *гурт* містить семантику об'єднаності елементів за ознакою спільної дії, просторової близькості чи спільної мети. Саме це, на нашу думку, і формує уявлення про пацієнтів не як про суму окремих індивідів, а як про соціальний організм із потенціалом внутрішньої взаємодії та конфліктності.

Так, субстантивний модифікатор *людей* уточнює видову належність колективного пацієнтива, додаючи антропонімний компонент і зміщуючи акцент на міжлюдські відносини. А наявний локативний поширювач *на одному тісному клаптику* підсилює колективний ефект наступним чином: *одному* задає параметр ізольованості, а *тісному* надає негативно-оцінну характеристику простору, що підкреслює дискомфорт і закритість.

Хочемо наголосити, що з позицій функційної граматики *гурт людей* виступає центральним об'єктним актантом у валентній структурі предиката *поселити*. Таким чином, колективна природа цього пацієнтива визначає специфіку предикатно-актантної взаємодії: дія спрямована на групу як цілісний об'єкт впливу, а результат (*сварки*) зумовлений структурою та взаємодією всередині групи, а не індивідуальними властивостями її членів.

Цікаво, що в синтаксичній організації речення *гурт людей* постає як об'єктна синтаксема з внутрішнім уточненням (родовий атрибут людей), що конкретизує денотат і водночас підсилює його семантичну однорідність. Вважаємо, що таке поєднання з локативним поширювачем дуже доцільно створює передумови для розвитку події, оскільки просторові умови в конкретному випадку є каталізатором зміни стану колективного пацієнтива.

Підсумовуючи, *гурт людей* у наведеному прикладі – це колективно-пацієнтивний компонент, який водночас виконує номінативну, структуроутворювальну та прагматично-зумовлювальну функції, формуючи семантичний і логічний каркас усієї предикативної ситуації.

Отже, наша наукова розвідка пацієнтивної семантики ключових компонентів у структурі поширювачів константує, що ці елементи становлять складний і багатовимірний феномен, у якому номінативна

функція тісно переплітається з модифікаційною, прагматичною та інтерпретаційною. Проведене дослідження доводить, що поширювачі при пацієнтивах вдало формують додаткові параметри, такі як ознакові, локативні, темпоральні, квантитативні, оцінні, які здатні змінювати інтерпретаційний обсяг пацієнтива та впливають на структурування всього речення. Встановлено, що пацієнтів у межах поширювача постає як динамічний елемент актантної структури, який здатен задавати тематичну, прагматичну та емоційно-оцінну рамку предикативної ситуації. Таким чином, його дослідження є дуже важливим для глибшого розуміння механізмів поширення у синтаксисі та семантичній організації речення у сучасному мовознавстві.

Література

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1992. 222 с.
2. Воробець О. Д. Прийменниково-субстантивний комплекс у семантико-синтаксичній структурі речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2012. 20 с.
3. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2003. 19 с.
4. Масицька Т. Є. Функційні типи семантичних залежностей у структурі простого речення. *Українська мова*. 2012. Вип 2. С. 24–33.
5. Межов О. Г. Прийменниково-відмінкові засоби вираження суб'єктних та об'єктних синтаксем. *Граматика слова і граматика мови*. Донецьк, 2005. С. 152–176.
6. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2002. 36 с.
7. Путіліна О. Л. Орудний відмінок з об'єктним значенням на поверхневому рівні сучасного українського речення у зіставленні з англійським. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2008. Вип. 16. С. 132–140.

8. Тесліцька Г. І. Засоби вираження об'єктної синтаксеми в напівпредикативних ад'єктивних конструкціях. *Актуальні питання суспільно-гуманітарних наук та історії медицини*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовтня 2018 р. Чернівці. С. 186–187.

9. Корпус української мови. URL : <http://www.mova.info/corpus.aspx> (дата звернення: 12.08.2025).

Неонілла Баракатова,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та мовної комунікації,
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ІНШОМОВНИЙ ПАРЕМІЙНИЙ ФОНД РОМАНУ ЛЕСІ СТЕПОВИЧКИ «ШЛЮБ З КУХЛЕМ ПІЛЬЗЕНСЬКОГО ПИВА»

Характерною особливістю сучасної літератури є активне використання іншомовних запозичень, що є свідченням відкритого характеру української мови. Не є тут винятком і роман «Шлюб із кухлем пільзенського пива» відомої письменниці Січеславщини Лесі Степовички, виразну особливість тексту якого становлять варваризми та іншомовні вкраплення. Дослідниця Є. Карпіловська використовує ці терміни як синонімічні [2, с. 19], однак Т. Гуменюк вважає вживання обох зайвим і віддає перевагу варваризмові як терміну, що має давню історію побутування і охоплює всі важливі аспекти аналізованого сегменту лексики [1, с. 57].

Паремійний фонд згаданого твору Лесі Степовички характеризується переважанням графічно неадаптованих одиниць над оформленими засобами української графіки. Кількісно найбільшою є група німецькомовних варваризмів, що зумовлено насамперед ідейно-тематичним спрямуванням аналізованого роману.

Базова освітня підготовка авторки як фахівця з німецької мови допомагає їй донести до свого читача риси національного менталітету

німців, що найбільшою мірою відбивається у сталих зворотах фразеологізованого типу та пареміях, напр.: «*Kleider machen Leute*» – «Одяг робить людину» [3, с. 32]; Німці кажуть про повненьких «*rundes Glueck*», кругле щастя [3, с. 91]; – *Glücklichen Rutsch ins Neujahr, Liebling!* – Щасливо вкотитися в Новий рік! [3, с. 140]; Недарма наше прислів'я каже: «*Morgenstunde hat Gold im Munde*» – «Ранок має золото в роті» [3, с. 161]; «*Hast du was, bist du was*», – говорить німецька мудрість, – «маєш щось, ти щось» [3, с. 166]; *Im jedem Haus ist sein Maus.* – «У кожній хижі свої миші» [3, с. 211], *Der Mensch ist, was er ißt.* – «Людина є те, що вона їсть» [3, с. 166]; *Deutschland über alles* – Німеччина понад усе [3, с. 233].

Народна мудрість та філософські узагальнення допомагають читачам глибше осмислити події твору, зрозуміти життєву позицію героїв та моральні орієнтири німецького суспільства. Такі вислови, як: *Wer Pfennig nicht ehrt, ist Taler nicht wert* – Хто пфеніга не шанує, той талера не вартує [3, с. 35], *Jeder für sich und Gott für alle* – Кожен за себе і Бог за всіх [3, с. 145], *Ordnung muß sein* – Порядок мусить бути [3, с. 153] не лише відображають колективний досвід і світогляд, а й надають розповіді відтінку універсальності та позачасовості. Вони дозволяють провести паралелі між особистим і загальнолюдським, між індивідуальним вибором героя й усталеними нормами життя, тим самим привносячи до змісту твору певну філософську глибину.

У романі Лесі Степовички «Шлюб із кухлем пільзенського пива» також вдало використані латинські паремії, що підсилюють враження загальнокультурного контексту та інтелектуальної глибини. Такі сталі вирази передають універсальні істини, моральні уроки чи культурні настанови, характерні для західної цивілізації, як-от: *Homo hominis lupus est* [3, с. 82], *alma mater* [3, с. 178]. Латинські вирази підкреслюють освіченість персонажів, зазвичай академічну, створюють атмосферу стародавньої мудрості тощо.

Роман багатий також на афоризми та цитати відомих мислителів: «*Я намагаюся підкорити речі собі, а не себе речам*» (І. Кант) [3, с. 31]; «*Хто хоче збагнути душу поета, мусить іти на його бать-*

ківщину» (Й. В. Гете) [3, с. 98]; «Завдання митця полягає в тому, щоб людина відчула себе дитиною» (Ф. Ніцше) [3, с. 148]; «Різдво – це свято дітей» (Й. Сліпий) [3, с. 179]. Зазвичай ці одиниці оформлені засобами української графіки і через це мають менший експресивний вплив на читача. Прецедентні одиниці в тексті роману Лесі Степовички не лише збагачують текст, але й служать філософським підґрунтям для роздумів героїні про життя, ідентичність та культурні відмінності, як-от: «Якби всі знали, що всі говорять про всіх, то ніхто нікому не простягнув би руки» (французька приказка) [3, с. 209].

Запозичені з різних європейських мов і класичної латини паремійні одиниці допомагають створювати певну атмосферу, яка відбиває дух часу і середовища, де відбуваються події роману Лесі Степовички «Шлюб із кухлем пільзенського пива». Використання таких одиниць дозволяє передати соціокультурні реалії урбаністичного середовища, де змішуються різні культурні впливи, підкреслити належність персонажів до певних соціальних груп, які можуть відрізнятися за культурними, економічними або навіть інтелектуальними характеристиками.

Література

1. Гуменюк Т. І. Запозичення та їхні типи в сучасній українській телевізійній фаховій мові. *Наукові записки. Філологічні науки*. Т. 164. 2014. С. 55–59.
2. Карпіловська Є. А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій. *Українська мова*. 2008. № 1. С. 24–35.
3. Степовичка Л. Шлюб з кухлем пільзенського пива : роман. Дніпро : ПП «Ліра ЛТД», 2007. 336 с.

Альбіна Баурда,
здобувачка ОР магістр,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
Науковий керівник: кандидат філологічних наук,
доцент Лакомська І. В.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ У МАСМЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Медіадискурс воєнного часу конденсує національно значущі смисли, а фразеологізми, які з високою продуктивністю вживаються в мові ЗМІ, працюють як «швидкі» маркери спільності, зокрема згуртованості, взаємопідтримки, одностайності. Медійний заголовок, який щонайперше має привертати увагу читача, потребує максимальної семантичної місткості, тому вживання стійких словосполучень забезпечує економію у плані вираження змісту та водночас підсилює емоційність, мобілізуючи колективну ідентичність. Наведене увиразнює *актуальність* дослідження фразеологічних одиниць (далі ФО) у масмедійному просторі, який сьогодні є відображенням важливих суспільних явищ і подій.

Визначаючи теоретичні засади дослідження, зазначимо, що спираємося на розвідки українських фразеологів, зокрема про фундаментальні риси фразем як мовних одиниць (В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко), про дослідження взаємозв'язку мови та національних цінностей (С. Я. Єрмоленко), про соціолінгвістичний вимір (Л. Т. Масенко), а також про рамкування смислів у масмедіа (Г. Г. Почепцов) та когнітивно-дискурсивний підхід (О. О. Селіванова). Так, за Г. Г. Почепцовим розглядаємо фразеологізми як маркери кооперації й солідарності, що активують «ми-рамку» та індексують колективну ідентичність у заголовках.

Мета дослідження – виявити й описати фразеологізми зі значенням єдності/згуртованості в заголовках українських онлайн-медіа за 2021–2025 рр., зіставивши медійні вживання з тлумаченнями

«Словника фразеологізмів української мови» (НАН України; електронний запис і перегляд: <http://irbis-nbuv.gov.ua>).

Для реалізації мети вважаємо за необхідне виконати такі *завдання*: виокремити релевантні ФО у словнику; виконати збір прикладів фразем, вжитих у заголовках 2021–2025 рр.; окреслити семантичні моделі («разом/поруч», «одностайно», «взаємна підтримка/захист/солідарність»); показати, як ФО індексують спільні цінності в масмедіа.

Об'єкт розвідки – заголовки українських онлайн-медіа (2021–2025): *предметом* є фразеологізми зі значенням єдності/колективності та їхні дискурсивні функції в заголовках.

Матеріалом дослідження є всеукраїнські та регіональні ЗМІ в електронному форматі (2021–2025), джерела: «Словник фразеологізмів української мови» (НАН України; запис і перегляд: <http://irbis-nbuv.gov.ua>; підтвердження значень у відкритих онлайн-ових тлумаченнях («Фразеологічний словник української мови», SUM-20/«Горох»).

У процесі аналізу заголовків ЗМІ у нашому дослідженні виокремлюємо такі ФО на позначення єдності:

ФО *Пліч-о-пліч* — «разом; поруч; спільно діючи» [1, с. 517]. У заголовках це такі реалізації: «**Пліч-о-пліч**: згуртовані громади» (<https://suspilne.media>, 01.04.2025) – заголовок маркує спільну дію й партнерство громад/інституцій у відбудові; «*Всеукраїнські шкільні ліги “Пліч-о-пліч”*» (news.sumdu.edu.ua, 06.02.2024) у статті йдеться про інституційний формат об'єднання та взаємопідтримки освітніх спільнот.

ФО *Плече до плеча* (заголовковий варіант моделі «пліч-о-пліч») – «разом, єдиним строєм» [1, с. 519]: «**Плече до плеча**: підсумки 2022 року в культурних політиках» (LB.ua, 17.01.2023), акцент на ряди, що змикаються, тобто на образ згуртованості.

ФО *В один голос* – «одностайно, єдина думка/позиція» [2, с. 159]: «*Нам в Україні потрібно говорити в один голос* зі світом щодо постачання для оборони...» (<https://nadrda.gov.ua>, 03.02.2023); «*Ключ до стійкості в інформвійні: об'єднання з партнерами та один голос* політиків і громадськості» (<https://www.ukrinform.ua>, 31.08.2025).

ФО (*Усі*) *Як один* / *«Як одна сім'я»* – «разом; одностайно» [1, с. 461]: «*“Працюємо як одна сім'я”*: кіровоградські пілоти БнЛА протестували новий безпілотник» (<https://suspilne.media/kropyvnytskiy>, 26.05.2024), згуртована команда, де «сім'я» – образ взаємної підтримки; «*Рапорти всі як один почали писати*» (<https://amp.khreschatyk.new>, 28.06.2022), одностайна дія у відповідь на виклик.

ФО *Стояти горою* (за когось/щось) – «рішуче, самовіддано захищати; бути непохитним на боці когось/чогось» [1, с. 696]: «*“Горою стоїть за своїх мешканців”*: з полону РФ звільнили голову громади на Харківщині» (<https://suspilne.media/kharkiv>, 18.03.2022).

ФО *Стояти стіною* / *Як мур* – «виступати одностайно, згуртовано на захист когось/чогось» [1, с. 697]: «*Стіною стоїмо за наш кордон*» (<https://mvs.gov.ua>, 11.02.2023), образ суцільної оборони країни.

Отже, узагальнюючи результати дослідження, можемо стверджувати, що в заголовках 2021–2025 рр. найпомітніші моделі вираження спільності: «разом/поруч» (пліч-о-пліч; плече до плеча), «одностайно» (в один голос; як один), «захист/солідарність» (стояти горою; стояти стіною).

Досліджені ФО компактно маркують колективну дію, виражають очікування взаємопідтримки й активують так звану «ми-рамку». З точки зору морфологічного вираження, структурно домінують прислівникові (*пліч-о-пліч*) та дієслівні (*стояти горою/стіною*) моделі, які природно інтегруються в заголовки й несуть оцінну (*позитивно солідарну*) семантику.

Зауважимо, що фразеологізми зі значенням єдності/одностайності – це стабільні заголовкові «шаблони солідарності», що конденсують й актуалізують колективну ідентичність українців, особливо за умов суспільно-політичних викликів.

Література

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С., Дятчук В. В. Словник фразеологізмів української мови. Київ, 2003. 788 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001851>.

2. Україніка – електронна бібліотека НБУВ. Слов. фразеологізмів укр. мови, 2003. URL : https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001597.

3. Фразеологічний словник української мови. URL : https://slovnyk.me/dict/phraseology/стояти?utm_source.

4. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови (2005). Libnas | library portal of national academy of sciences of ukraine. URL : https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001789&utm_source.

5. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). *Наукова бібліотека ДДАЕУ*. 431-ше вид. Київ, 1999. URL : <https://lib.dsau.dp.ua/book/7748>.

6. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір (2004). LIBNAS | LIBRARY PORTAL OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE. Київ, 2004. Р. 164. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001446>.

7. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ, 2001. С. 528.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми (2008). Libnas | library portal of national academy of sciences of ukraine. URL : https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001595.

Марія Бойко,
*доктор філософії з філології,
старший викладач кафедри української мови,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка*

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ КИЄВА У ВОЄННИЙ ПЕРІОД 2022–2023 РОКІВ

На сьогодні беззаперечним є той факт, що термін «мовна ситуація» є одним із ключових у соціолінгвістиці. Зростання кількості соціолінгвістичних розвідок пов'язано передусім із посиленням уваги до аналізу мовних ситуацій. Зауважимо, майже у всіх державах мовна ситуація є досить неоднорідною і складною. Тому постає чимало питань, пов'язаних зі статусом мови.

Населення навряд чи зможе відмовитися від можливостей, які надають їм нові інформаційно-комунікаційні технології. Нове інформаційне середовище змінює індивіда, впливає на стиль життя і професійну діяльність. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій сприяв тому, що цифрові, мобільні та соціальні медіа стали незамінною частиною повсякденного життя людей у всьому світі. І з часом їх вплив на наше життя, як і кількість користувачів інтернету, невпинно зростає. Зараз одним із найпопулярніших методів комплексного аналізу мовних ситуацій є анкетування за допомогою сучасних цифрових технологій.

Протягом 2020–2023 років в Україні проведено низку онлайн-нових соціологічних досліджень та опитувань, які характеризують сьогоденішню мовну ситуацію в Україні за різноманітними параметрами, а також дають уявлення про мовні уподобання та переконання українців. Мовна ситуація в Києві протягом багатьох років є досить специфічною – державний статус української мови, задокументована офіційна одномовність існує одночасно з масовим поширенням побутової українсько-російської двомовності. Проблему сучасної мовної ситуації в місті Києві вивчали Т. Бурда [1], Н. Матвеева [2], С. Соколова [4] та інші українські мовознавці.

У дисертаційній праці «Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва)» Т. Бурда [1] виокремила особливості продуктивної та рецептивної мовної поведінки молоді міста Києва, внутрішнього дискурсу двомовних осіб, простежила ієрархію факторів впливу на кодові перемикання в артикульованому та неартикульованому мовленні, вперше в українській лінгвістиці визначила основні мотиви мовної поведінки молоді та їх основні компоненти.

Стаття «Сучасний комунікативний простір української столиці» Н. Матвеевої [4] присвячена аналізу комунікативного простору міста Києва. На основі результатів соціолінгвістичних опитувань дослідниця довела, що мовну ситуацію в місті визначає активне функціонування білінгвізму та диглосії. На переконання Н. Матвеевої, на сучасному етапі українську мову утискає не лише російська, а й англійська. Однак мовна свідомість багатьох українців на початку ХХІ століття зростає, а державна мова поступово закріплює свої позиції.

У січні 2023 року застосунок «Київ цифровий» презентував результати опитування про рівень володіння киянами українською мовою, до якого долучилась рекордна кількість учасників – 67212 [3].

Згідно зі статистичними даними, 47% від загальної кількості респондентів (64 840 осіб) киян вдома спілкуються українською [3, с. 4]. Представники молодшого покоління (вік яких сягає до 30 років) переважно обрали відповідь «Українською і російською» на запитання «Якою мовою ви спілкуєтеся вдома». Старше покоління надає перевагу російській під час повсякденного спілкування, однак відчуває потребу перейти на українську найближчим часом. Трапляються поодинокі коментарі учасників, вік яких сягає 20–30 років, у яких зазначено, що незважаючи на те, що в усному мовленні переважає суржик, вони мають намір використовувати державну мову вдома. Це свідчить про те, що в майбутньому кількість тих, хто послуговується українською, зростатиме.

На запитання «Якою мовою ви спілкуєтеся з друзями?» лише 11,4% від загальної кількості опитаних (64104 особи) обрали відпо-

відь «Російською». Однак респонденти зауважили, що зазвичай обирають мову співбесідника, підлаштовуючись до ситуації спілкування.

Ключовими чинниками, які заважають почати опитаним киянам (58274 особи) спілкуватися українською є звичка (46,5%), недостатня та непослідовна популяризація української культури в суспільстві (23,9%), особисті страхи та невпевненість (21%) [3, с. 22].

Місту Києву належить важлива роль у процесах нормалізації деформованої ситуації в період русифікації мовної ситуації країни. Зараз важливо створити мережу українськомовних просторів, оскільки, на думку 79,2% від загальної кількості опитаних киян (57680 особи), саме українськомовне оточення найкраще допомагає почати спілкуватися українською та стимулюватиме розвиток державної мови.

Сьогодні в м. Києві реалізовується низка соціальних проєктів, які допомагають підвищити рівень володіння державною мовою. Зокрема, кафедра української мови Київського столичного університету імені Бориса Грінченка регулярно організовує безоплатні вебінари, тренінги, які формують мовну особистість педагога, допомагають подолати мовні бар'єри, розкривають особливості професійно-мовленнєвого спілкування та побудувати індивідуальну траєкторію розвитку. На наше переконання, заклади освіти мають бути центром відродження українського мовного простору, оскільки саме вчителі/викладачі є провідниками, які здатні формувати мовну культуру в молодшого покоління.

Упровадження цифрових технологій для оцінки мовної ситуації дозволяє швидко проаналізувати значну кількість статистичних даних та зробити висновки про реальний стан функціонування мов у суспільстві. Зауважимо, що до соціологічного опитування у застосунку «Київ цифровий» долучилася рекордна кількість респондентів (6 тис. у 2023 році) [3]. Це свідчить про те, що жителям міста до вподоби онлайн-опитування громадської думки, оскільки процедура голосування зрозуміла та не вимагає значних витрат часу. Однак для того, щоб отримати повну інформацію про мовну ситуацію, варто проводити регулярні онлайн-соціологічні дослідження та створити єдину

шкалу вимірювання, дотримуватись уніфікованої методики. Використання зазначених інформаційно-комунікаційних технологій сприяє оптимізації та інтенсифікації щорічних моніторингів. Однак методологія має недоліки: 1) знеособлення респондента; 2) у відсутності контакту опитуваного з опитуваним допускається неточність у відповідях. Доведено, вони несуттєво впливають на результати опитування, що дозволяє визнати цю методику дієвою та ефективною.

Доведено, лиш багаторазові, регулярні соціологічні дослідження мовних явищ дають змогу відстежити динаміку використання мов у суспільстві, схарактеризувати рівень конфліктності мовних проблем у двомовному суспільстві та окреслити ступінь престижності державної мови. Проведені соціолінгвістичні дослідження створюють передумови для конкретизації нових напрямів висвітлення окресленої проблематики. Перспективу подальших досліджень убачаємо в проведенні регулярних онлайн-опитувань у застосунку «Київ цифровий», дослідженні динаміки функціонування української мови у місті Києві, розробленні траєкторій підвищення рівня мовної компетентності.

Література

1. Бурда Т. Мовна поведінка особистості в умовах українсько-російського білінгвізму (молодіжне середовище м. Києва): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ : Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2001. 208 с.

2. Матвеева Н. Сучасний комунікативний простір української столиці. *Українська мова*. 2020. Вип. 1. С. 141–152. URL : https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmova/1_20/13.pdf Дата звернення: 11 липня 2025.

3. Міська Концепція ствердження української мови в усіх сферах суспільного життя міста Києва на 2023–2025 роки. URL : https://kmr.gov.ua/sites/default/files/do_datok_do_pk_kmr.docx.

4. Соколова С. Мовна ситуація Києва: погляд зовні. *Українська мова*. 2012. Вип. 4. С. 3–17.

Максим Боярський,
*здобувач наукового ступеня доктор філософії,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі.
Науковий керівник: доктор педагогічних наук,
професор Кулик О. Д.*

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КОГНІТИВНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Сучасна методика навчання української мови активно інтегрує досягнення когнітивної лінгвістики та соціальної комунікації. Урок української мови вже давно перестав бути лише формальним засобом передавання знань: він трансформується у складну систему дискурсивних практик, де поєднуються когнітивний, соціальний та культурний, а також технологічний виміри. Освітній дискурс постає не як одностороннє передавання інформації від учителя до учня, а як багатовекторна взаємодія суб'єктів освітнього процесу, що має на меті не лише засвоєння мовних знань, а й формування ціннісних орієнтацій, соціальних компетентностей та критичного мислення.

У сучасній лінгвістиці поняття «освітній дискурс» трактується як сукупність мовних і немовних практик, що реалізуються у межах навчального процесу та спрямовані на досягнення освітніх цілей. Освітній дискурс характеризується багаторівневістю: він поєднує когнітивний (засвоєння знань), комунікативний (обмін інформацією), соціальний (взаємодія та соціалізація учнів) та аксіологічний (формування цінностей) аспекти [2]. Урок української мови є одним із найяскравіших проявів цього типу дискурсу, оскільки він поєднує в собі мовний, культурний та соціальний складники.

Когнітивний підхід акцентує увагу на процесах сприймання, осмислення та переробки інформації. У навчанні української мови це означає організацію такого освітнього середовища, де учень не лише відтворює готові знання, а й вибудовує власні когнітивні стратегії. Урок стає майданчиком для розвитку мисленнєво-мовленнєвих умінь, формування концептуальних структур, що відбивають як національно-

мовну, так і універсальну картину світу. Наприклад, засвоєння лексики відбувається не механічним шляхом, а через побудову асоціативних зв'язків, моделювання мовних ситуацій, аналіз семантичних полів. Таким чином, когнітивний аспект передбачає роботу зі смислами, а не лише з формами, що стимулює розвиток гнучкого та критичного мислення.

Не менш важливим є соціальний компонент уроку. Мова вивчається не у вакуумі, а в умовах живої комунікації, тому соціальний вимір освітнього дискурсу спрямований на формування вмінь співпраці, взаєморозуміння, комунікативної толерантності [3]. Учитель і учні є рівноправними учасниками навчального діалогу, де кожен має право на власну думку та інтерпретацію. Через мовну взаємодію вибудовується соціальна ідентичність учня, розвиваються навички презентації, аргументації, критичного аналізу. Соціальний аспект також включає виховання відповідальності за слово, адже мовлення у класі є не лише інструментом навчання, а й показником культури спілкування.

Когнітивний і соціальний виміри уроку нерозривно пов'язані. Розвиток мовної особистості учня можливий лише за умови гармонійного поєднання інтелектуальної діяльності та соціальної взаємодії [1]. Наприклад, виконання колективних завдань (створення проєкту, підготовка презентації, дискусія на основі прочитаного тексту) водночас активізує когнітивні процеси й формує соціальні навички. Таким чином, освітній дискурс забезпечує синергію індивідуальної роботи з інформацією та спільної комунікативної діяльності.

Учитель у сучасному освітньому дискурсі постає не лише як джерело знань, а передусім як модератор, фасилітатор і наставник. Його завдання полягає в організації такого середовища, де учні можуть самостійно конструювати знання, обговорювати їх, співставляти різні позиції. Когнітивна діяльність учнів підтримується методичними прийомами, що стимулюють дослідницький інтерес, а соціальна – через інтерактивні форми навчання: дискусії, рольові ігри, дебати, командні проєкти.

Отже, освітній дискурс уроку української мови є складним багатокомпонентним феноменом, у якому когнітивні та соціальні аспекти взаємодіють у тісному зв'язку. Когнітивний вимір забезпечує інтелектуальний розвиток, засвоєння й конструювання знань, тоді як соціальний сприяє становленню мовної особистості, розвитку навичок співпраці, комунікативної культури та відповідальності. Сучасна лінгводидактика розглядає урок української мови як простір для формування не лише предметних, а й ключових компетентностей, інтегруючи когнітивні та соціальні механізми у цілісну модель освітнього дискурсу.

Література

1. Куліш А. Дискурсологічні студії в Україні: основні поняття, терміни і проблеми. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 25. Т. 1. 2023. С. 179–184.
2. Труба Г. Освітнянський дискурс: ознаки й аспекти вивчення. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. Вип 43. Т. 3. 2021. С. 133–136.
3. Cognitive inferences from discourse observations: Reference and working memory. In: K. Van Hoek, A. A. Kibrik, and L. Nordman (eds.). *Discourse studies in cognitive linguistics. Proceedings of the 5th International cognitive linguistics conference*. Amsterdam, 2024. P. 29–52.

Тетяна Бурковська,
здобувач ОР бакалавр,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки.
Науковий керівник: кандидат філологічних наук,
доцент Зінчук Р. С.

ПРАВОПИСНА ГРАМОТНІСТЬ ЖУРНАЛІСТА ЯК ОСНОВА МОВНОЇ КУЛЬТУРИ НАЦІЇ

Нині медіа, висвітлюючи актуальну інформацію, впливають на суспільство не лише на змістовому, а й на мовному рівні. Журналістові важливо усвідомлювати рівень відповідальності за якість лінгвістичного оформлення матеріалів. Аналіз сучасних медіатекстів засвідчує численність мовних анормативів, зокрема правописних, що погіршує лінгвокультуру населення, яке сприймає подане в публікаціях ЗМІ як правильне. Таким чином, проблема правописної грамотності медіапрацівника постає на національному рівні, що зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Мета наукової розвідки – обґрунтувати важливість удосконалення правописної компетентності журналіста в умовах її впливу на мовну культуру нації.

Поняття «культури мови» відіграє значну роль в контексті медіа, які дедалі більше впливають на мовну свідомість кожного в часи сучасної глобалізації. О. Пономарів зауважує: «Радіо- й телепередачі, друковані засоби масової інформації мусять базуватися на виключно нормативній літературній мові. Про культуру мови маємо дбати всі» [3, с. 233]. Дотриманням мовних норм в усному та писемному мовленні пояснюють термін «культура мови». Проте, як зазначають О. Сербенська та М. Волощак, «зміст поняття мовної культури охоплює: 1) ступінь ознайомлення суспільства з мовними нормами, вміння свідомо використовувати нормативні форми і вислови, критично ставитися до порушених норм, здатність висловлювати думку ясно, стисло, зрозуміло; 2) діяльність, яка має на меті піднесення рівня знань

про мову, їх пропаганду і закріплення мовних норм; 3) лексико-фразеологічну, граматичну, орфоепічну й орфографічну внормованість, тобто вживання слів, їх форм, звуків, звукових комплексів, синтаксичних конструкцій відповідно до усталених норм, усунення мовних помилок, невинуватених запозичень, невдалих неологізмів, чужорідних елементів, вульгаризмів та ін.; 4) естетику мови, тобто здатність відчувати її красу, вишуканість, довершеність» [4, с. 66–67].

У зв'язку з ухваленням нової редакції Українського правопису вагомим є питання орфографічної грамотності працівника медіа. Часто в журналістів виникають труднощі в уживанні слів, правопис яких зазнав змін. Перевага в медіатекстах традиційних форм у дозво-лених правописом орфографічних варіантах засвідчує узвичаєність норм, якими послуговуються автори публікацій. Допущені працівниками медіа невластиві орфографічні помилки під час комп'ютерного складання тексту свідчать про недостатню увагу до оформлення публікацій у процесі редагування. Зважаючи на високий рівень довіри читачів, журналістам потрібно розуміти необхідність підвищувати орфографічну компетентність, особливо в контексті правописних змін.

Водночас зауважимо, що важливим є розвиток пунктуаційної грамотності фахівців із журналістики. Дотримання пунктуаційних норм – «системи загальноприйнятих правил уживання розділових знаків» [1, с. 11] – сприятиме правильному сприйняттю інформації. І. Мариненко стверджує: «Суб'єктивно відсутність певного знака нібито й не призводить до викривлення змісту інформації реципієнтом, проте об'єктивно будь-яка пунктуаційна помилка певною мірою порушує зміст висловлювання» [2, с. 362]. На її думку, «досконале знання автором пунктуаційних норм полегшує сприймання інформації, сприяє піднесенню загальної мовної культури суспільства» [2, с. 362]. Однак дуже часто на сторінках газет та в інтернет-виданнях трапляється чимало помилок, зокрема пунктуаційних, які впливають на розуміння тексту, недбале оформлення якого не тільки знижує рівень довіри читацької аудиторії, а й змінює її мовну свідомість.

Так, читаючи журналістські матеріали, у яких допущено правописні помилки, читачі мимовільно запам'ятовуватимуть неправильне

розташування розділових знаків та правопис слів, що впливатиме на загальну мовну грамотність. Особливо відчутним буде цей вплив, якщо певні типи правописних анормативів простежуватимуться послідовно. Таким чином, видання, котрі часто порушують мовні норми, знижуватимуть мовну грамотність суспільства.

Тому сьогодні важливою є потреба правильного правописного оформлення ЗМІ, тексти яких творять мовну свідомість нації. Зважаючи на невтішну лінгвокартину масмедіа, перспективним вважаємо аналіз правописної культури сучасних видань.

Література

1. Культура української мови : довідник / С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.; за ред. В. М. Русанівського. Київ : Либідь, 1990. 301 с.

2. Мариненко І. О. Типи граматичних і пунктуаційних помилок на сторінках журналу «Країна». *Наукові записки. Вип. 105 (1). Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград, 2012. С. 358–364.

3. Пономарів О. Д. Культура слова: мовностилістичні поради. 4-те вид., доповн. Київ : Либідь. 2011. 272 с.

4. Сербенська О. А., Волощак М. Й. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. Київ : ВЦ «Просвіта», 2001. 204 с.

Анастасія Вегеш,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІНФОРМАЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО- ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ «ОКО СВІТУ» ГАЛИНИ ПАГУТЯК

Науковці-ономасти вважають, що назви героїв – найважливіші слова в художньому творі, бо виконуючи текстотвірну функцію, як

писав Ю. Карпенко, вони «стають могутнім засобом організації тексту» [2, с. 10].

Сьогодні активно досліджуються літературно-художні антропоніми, які функціонують у творах сучасних письменників. Цікавими є дослідження Е. Боевої, Н. Бербер, О. Горбач, І. Ільченко, Л. Кричун, Т. Крупеньової, О. Лавер, М. Мельник, О. Сколоздри-Шепітко, А. Соколової, Г. Шотової-Ніколенко та ін. Потужний фундамент із теоретичних питань та методології дослідження становлять праці Л. Белея, Ю. Карпенка, М. Карпенко, М. Торчинського, Г. Лукаш, Н. Колесник та ін.

Роман «Око світу» Галини Пагутяк – історія становлення сільського хлопчини Іллі Даниляка. Авторка використовує найрізноманітніші мовні засоби, які сприяють формуванню образу. Важливими серед усіх є також назви літературних героїв. Літературно-художні антропоніми несуть важливу інформацію про характер персонажа, його поведінку, походження, вік тощо.

Наша мета – дослідити літературно-художні антропоніми, які функціонують у романі «Око світу» Галини Пагутяк. Наше завдання – визначити інформаційний заряд найменувань персонажів.

Імена та прізвища героїв роману є характерними для української антропосистеми (Ілько Даниляк, Іван Завадський, Василь Лесів, Онуфрій Панів), оскільки події відбуваються на Львівщині, то деякі з них вирізняються ще й регіональними особливостями. Тут багато розмовних варіантів імен: Василько, Ганя, Гринь, Дзюньо, Кася, Катруся, Маруська, Миросько, Никола, Стефан, Цюник. Їх можемо зарахувати як до експресивно-оцінних, так і до соціально значущих, їм притаманне об'єктно-вікове значення, а їхніми носіями є молоді люди. Ціла низка імен супроводжується апелятивами, які вказують на родинні зв'язки (вуйко Гриньо, вуйна Гриня, цьоця Феся, цьоця Юстина, вуйко Стефан), рід заняття (отець Яків, директор Омелян, лісник Павло) та інші. Як бачимо, «інформація про соціальний статус персонажа виражається апелятивом, а сам антропонім позбавлений соціальної значущості» [1, с. 52–53]. До соціально значущих зараховуємо також найменування вчительок (Марія Іванівна та Лариса

Владіміровна), такі називання не були характерними для простого люду, так іменували представників соціальної верхівки села.

Головний персонаж Ілько Даниляк – зв’язковий УПА. Літературно-художній антропонім Ілля Даниляк, крім національної значущості, є інформаційно-оцінним. Важлива інформація закладена в імені (Ілля – ‘Ягве – мій бог’, ‘віруючий’ [6, с. 151]) та прізвищі, в основі якого є антропонім Данило (Данило – ‘мій суддя – бог’, ‘божий суд’ [6, с. 99]). Носії імені Ілля є добрими господарниками, товаришами, веселими людьми. Ім’я Данило асоціюється з такими якостями, як мудрість, справедливість, віра, духовна сила. Доантропонімна семантика розкривається в тексті: юний Ілько веде господарство, він хороший друг, уміє жартувати, мудрий, хоч самоучка, вірить у справедливість, Божу поміч. У важкі хвилини життя Ілько щиро молиться (*«Коли молився Діві Марії, яка простерла наді мною свій покров, то ледве не заплакав, так мені зробилося тепло в грудях. Матінці Божій я завдячував своїм порятунком. Вона була сильнішою за Сталіна»* [4, с. 233]; *«Недарма вчора було Покрови – Божя Мати послала мені шлях до порятунку»* [4, с. 230]). У Галини Пагутяк ім’я і прізвище стають вагомим мовностилістичним засобом моральної оцінки персонажа.

Має Ілько прізвисько Підстрілений, яке до нього причепилося через нещасний випадок. Під час перестрілки між упівцями та німцями хлопець був поранений. Монах, який виніс його до повстанців, буде говорити про ангела-хоронителя, бо рана була легкою. Але назвали хлопця Підстріленим. Сам Ілько каже: *«А Підстрілений – це не псевдо, так мене в селі називають, і так будуть називати довіку, і моїх дітей так само. Я не гніваюся, бо то правда. Маю на руці знак від кулі»* [4, с. 23]. Персонаж має знак і на голові: на допиті майор Жбанов вирвав хлопцеві жмут волосся зі шкірою. Про себе він каже: *«Підстрілений, і латаний, але ще не вбитий»* [4, с. 85]. Ілько невеликого зросту, тому монах іноді називає його воробчиком (*«Звучить ліпше, ніж підстрілений. Я знав, про що Монах думав, називаючи мене воробчиком. Те, що я непримітний і користі з мене більше, ніж з яструба. Ніхто не подумає, що воробець вже чотири роки*

зв'язковий УПА...» [4, с. 34]). Апелятив *воробчик*, як і онім *Підстрілений*, допомагають схарактеризувати героя. Вони не просто вказують на якусь рису характеру, а передають суть героя, його чесноти. Вояки цінують Підстріленого, він нікого не видав, добросовісно виконував завдання, втік із тюрми. Монах каже, що він розумний і спритний, Вернигора – хлопець із характером і великим бажанням служити Україні. Ілько дуже відповідальний, він зривається з місця, як підстрелений, тобто дуже швидко, раптово, несподівано, щоб виконати наказ. Це ще одна риса характеру персонажа. Назвисько *воробчик* (*горобчик*) вказує не тільки на юний вік персонажа, але й на спритність, хоробрість. Напрошується асоціація із фразеологізмом *стріляний горобець* – ‘досвідчена, бувала людина, яку важко обдурити, перехитрити’ [6, с. 162] ‘яка багато дечого бачила, зазнала’ [6, с. 583]. Цей вислів використовують для опису людини, що пройшла через багато труднощів, біду, і тому вміє реагувати на подібні ситуації. Юний повстанець Ілько у свої чотирнадцять років мудрості набирался серед вояків, виконуючи завдання зв'язкового. Такі складні умови життя формували його характер, він навчився розпізнавати людей («*Я вже давно не був у гуці людей. Знаю, що серед них є свої, вороги і ніякі. Чорні, білі й сірі*» [4, с. 221]). Як бачимо, літературно-художні антропоніми Ілько Даниляк, Підстрілений є інформаційно наповненими, служать засобом характеристики з широкими конотативними можливостями.

Привертають увагу літературно-художні псевдоніми, якими авторка наділила вояків УПА. Ми вже досліджували мотиви творення таких найменувань у романах В. Шкляра «Троща» та «Заячий костел», А. Кокотюхи «Червоний», «Чорний ліс», «Багряний рейд», «Біла ніч» та ін.

Серед назв лісових хлопців є Вернигора, Чорний, Остап, Гром, Бук, Нечуй, Монах, Бурмило, брати Соколи, Сивий, Давид. Авторка не завжди подає підказку про виникнення того чи іншого псевда, але кожне і них викликає якісь асоціації. Псевда відантропонімного походження могли і не бути справжніми іменами героїв. Наприклад, псевдо Остап має повстанець Іван. Остапами часто називалися вояки,

які захоплювалися героїчними подвигами персонажа Остапа з «Тараса Бульби» М. Гоголя. Ім'я Давид викликає асоціації з єврейством, авторка це підтверджує (*«Можє пам'ятаєш нашого лікаря, що руку тобі оглядав? Псевдо «Давид»? Тепер служить військовим лікарем в ізраїльській армії»* [4, с. 124]). Назва казкового героя-велета Вернигори вказує на силу та місце проживання. На міцність статури, силу вказує також псевдо Бук. Псевдо Нечуй викликає асоціації з рослиною нечуй-вітром, яка має магічну силу зупиняти вітер. Якоюсь магією віяло від Нечуя, він повчав Ілька, що за смерть побратимів потрібно мстити (*«Я нічого про нього не знав, він не любив розказувати про себе. Був десь з Волині. У нього часом бували сиві очі, але рідко»* [4, с. 13]). Ілько вірив, що Нечуя не можна вбити, бо щось мольфарське було в ньому, навіть мертвий Нечуй допомагає Ількові. Двоє вояків вибрали псевда за ознакою кольору: Чорний та Сивий. Чому Чорний був чорним – невідомо. Можливо, горів *чорною* ненавистю до ворогів, був сердитим і затятим, а може зовнішній вигляд був мотивом для називання, колір волосся. Не випадково Ілько каже: *«Я тепер був як Чорний – мокрий, синій від холоду»* [4, с. 174]. Ми вже звертали увагу на те, що псевдо Чорний дуже часто вибирали вояки. За «Словником псевдонімів ОУН-УПА» Н. Павликівської 166 вояків вибрали псевдо Чорний [3, с. 392–396]. Одне зі значень чорного кольору – поганий, негативний. Для своїх Чорний є добрим, для ворогів – поганим. На нашу думку, свій відбиток накладає ще й фольклорна традиція, де чорний найчастіше є прототипом чогось злого, таємничого, небезпечного. Чорний колір є також втіленням гніву, зневаги до ворогів, найкращою характеристикою зла. Син отця Якова Юрко має псевдо Монах (*«Монах учився в українській гімназії в Дрогобичі, а далі скінчив семінарію, але не встиг висвятитися, бо почалася війна і він пішов до повстанців»* [4, с. 17]). Монах не тільки молиться за хлопців, він вміє збадьорити, вселити віру словом. Ілько розповідає: *«І Монах завжди знаходив слово, яке укріплювало мій дух. Говорив він просто: «Не можна здавати ворогу нашу землю, то великий гріх перед Богом»* [4, с. 58]. Монах стане отцем Никодимом, але псевдо залишиться те саме

(«А тепер люди тихо перемовлялися, чекали на священника. Ніхто не знав, хто буде, і ніхто не сподівався, що то виявиться син отця Якова, псевдо Монах, що був пропав, а вернувся вже висвячений у celibatі. ...Хіба я міг знати, що отець Никодим, задля якого я спинив колону енкаведистів, – то Монах. Той, хто оповів мені про Око Світу?» [4, с. 183]). Як бачимо, псевдонім боєць отримав за родом діяльності. Псевдо упівця Грома викликає асоціації з небесним громом, може походити від дієслова громити, що означає нищити, розбивати, завдавати поразки. Після важкого поранення боєць Гром зрозумів, *«що він ослаблений і більше не може воювати, то застрілюється»* [4, с. 152]. Не хотів бути тягарем для побратимів.

Цікавим є протиставлення персонажів із пташиними псевдонімами. Брати Соколи вибрали шлях боротьби проти совітів, а брати Ворони зрадили повстанців. Позитивне і негативне проявляється не тільки в поступках героїв, але й у найменуваннях, які є символічними. За «Словником символів культури України» знаходимо, що сокіл – ‘символ Сонця; духовного злету; натхнення, перемоги; сміливого козака, його вдачі; чоловічої мужності, сили; коханого сина’ [5, с. 281], а ворон – ‘символ провісника горя, страждань, смерті, похорону, загибелі, пророцтва, нечистої і зловісної пташки, породженої чортом, кровопролиття, насилля та війни’ [5, с. 60]. Відчитується протиставлення світлого та темного, де світле пов’язується з надією на перемогу, з вірою в незалежність України, з любов’ю до життя, родини, землі, а темне – з підступністю, зі зрадою.

Дід Онуфрій нагадує Ількові святого Онуфрія через велику бороду, а ще про нього кажуть, *«що він має очі, якими читає людину, як книжку. Деякі боялися з ним стрічатись і казали, що Онуфрій ворожбит»* [4, с. 53]. Але він добрий, адже прийме єврейську дівчинку-сироту під захист та опіку. Дівчинка Лора втратила батьків, їй змінили ім’я на Олександру (Олесю), щоб відвернути біду. Ілько придумав їй прізвисько Лисичка (*«Мені Лисичка більше подобалося. Як псевдо. Я про себе так її називав»* [4, с. 76]). Дід Онуфрій також так її назвав, бо була дівчинкою з червоним волоссям, як лисичка.

Отже, хорошим підґрунтям для називань персонажів у романі Г. Пагутяк є реальний антропонімікон українців-галичан. Саме звідси авторка черпає імена, прізвища, прізвиська для своїх героїв, наділяючи їх важливою інформацією. Вона активно використовує внутрішню форму найменувань. Літературно-художні антропоніми, крім номінативної функції, виконують низку інших, допомагають у створенні образів та характерів, викликають емоції в читача та вказують на авторське ставлення.

Література

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород : Патент, 1995. 120 с.
2. Карпенко Ю. Власні назви в художній літературі. *Літературна ономастика* : зб. статей. Одеса : Астропринт, 2008. С. 9–14.
3. Павликівська Н. Словник псевдонімів ОУН-УПА. Вінниця : О. Власюк, 2007. 440 с.
4. Пагутяк Г. ОКО СВІТУ. Роман. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 256 с.
5. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Кочура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіди. 3-є вид. Київ : Міленіум, 2005. 352 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / відповідальний ред. Винник О. В. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.
7. Трійняк І. І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.

Ігор Возняк,
*старший викладач кафедри прикладної лінгвістики,
Національний університет «Львівська політехніка»*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ЖАРГОНУ ТА СЛЕНГУ

Лексичний склад мови охоплює величезну кількість різномірних одиниць. Соціолінгвістика, вивчаючи лексичні одиниці певної мови, насамперед класифікує їх за належністю до тієї чи тієї форми існування мови. Під формою існування мови в мовознавстві, за визначенням О. Селіванової, розуміють зрозумілий носіям мови різновид її функціонування, що передбачає системну організацію та комунікативно-прагматичну орієнтацію, відповідні до потреб певної сфери спілкування чи застосування [8, с. 639]. Хоча поняття форми існування мови не обмежують суто лексичним рівнем мовної організації, однак саме на цьому рівні найбільше відображаються особливості різновидів функціонування мови.

Коли йдеться про форми існування мови, то нам слід у першу чергу зважати на дихотомію «літературна мова – нелітературна мова» як протиставлення високого, узвичаєного, визнаного низькому, неканонічному, маргінальному. Нелітературна мова охоплює низку понять, зокрема народно-розмовну мову (просторіччя), територіальні діалекти, койне, піджин, креольську мову (якщо ці три останні не набули статусу офіційної літературної мови), соціолекти (сленг, жаргон/ професіоналізми, аргот/кант тощо). На жаль, нелітературну мову часто стигматизують, через що проблемам її дослідження далеко не завжди приділяють належну увагу. Як зазначає О. Глазова, ставлення до сленгу й жаргону неоднакове: хтось відносить їх до паразитарних видів лексики, які засмічують мовлення, водночас інші наголошують на тому, що властиві сленгу та жаргону образність та емоційність збагачують мову експресивними засобами, що в розвитку мови є позитивною тенденцією [5, с. 5]. Перекладач О. Кульчинський зазначає, що лінгвісти, на його думку, одностайно стверджують, що мова

стає повноцінною тільки тоді, коли вона охоплює всі сфери фізичного й духовного життя людини, коли нею спілкуються всі суспільні верстви: від інтелігенції до повій та «братви» [7]. Для забезпечення свого виживання, розвитку й утвердження серед інших мов будь-яка мова повинна бути поліфункційною, тобто володіти повним спектром мовних засобів, зокрема й нелітературними одиницями. Тим більше, що виникнення жаргонів, як слушно зауважують С. Булик-Верхола та Ю. Теглівець, — закономірне явище, адже розмовне мовлення тяжіє до нестандартної лексики, спонукає людей коротко висловлювати думку, створювати нові фонетичні чи словотвірні варіанти, кодувати певні знання [2, с. 215]. Це зумовлює потребу вивчати та навіть докладати зусиль до збагачення такого лексичного шару. Для української мови це актуально з огляду на той шкідливий вплив, який мала та до певної міри досі має русифікація, а також на глобалізаційні процеси та всепроникність домінування англійської мови (власне далі буде продемонстровано, наскільки сильний вплив має англійськомовний жаргон і сленг на українські соціолекти).

Варто зазначити, що питання співвідношення понять жаргону (професіоналізмів) і сленгу досі викликають суперечки серед теоретиків. Так, Ю. Дзябко вказує на те, що в широкому значенні термін жаргон відповідає не лише сленгу, але демонструє подібності із цілим термінорядом: загальний жаргон, жаргонізована лексика, жаргонна лексика, жаргонізована розмовна мова тощо, кожен з яких позначає мовлення соціальних груп, об'єднаних певними інтересами, а також вказує на думки провідних українських мовознавців, зокрема Л. Ставицької, про те, що чіткої лінії розмежування між цими поняттями нема [6, с. 66]. Найпоширеніший погляд полягає в такому: жаргон виникає серед груп людей, які об'єднані спільністю професійних інтересів чи однакових захоплень, серед яких помітно виділяються професійні та вікові жаргони, зокрема молодіжний жаргон, а поняття сленг охоплює емоційно забарвлену лексику фамільярного стилю та переважно стосується мови молодіжної субкультури [6, с. 66]. Приміром, у моєму попередньому дослідженні продемонстровано, як дотепність і сарказм виступають словотвірними характеристиками

сленгової лексики [3]. Однак на практиці зарахувати ту чи ту лексичну одиницю однозначно до жаргону чи до сленгу часто важко, позаяк вона може функціонувати як у мовленні професіоналів у певній сфері, так і серед молоді, яка має певні вузькі захоплення (через що вона добре знається на тонкощах цієї сфери та, відповідно, як формальною термінологією, так і неформальними лексичними одиницями – жаргоном), а тому в цій розвідці досліджено сучасний український музичний як жаргон, так і сленг, який було зібрано з матеріалів останнього десятиліття з різних онлайн-джерел. Підставою для зарахування мовних одиниць до об'єктів цього дослідження були такі їхні властивості, як неформальність, нестандартність, креативність, поширеність серед обмеженого кола осіб (професіонали у сфері музики та всі, хто поглиблено цікавиться цією тематикою на аматорському рівні).

Слід також звернути увагу на відмінності жаргонізмів від професійної термінології, позаяк обидві лексичні групи функціонують у мовленні тих самих людей, часом і паралельно. Професійні терміни відрізняються від жаргонізмів клішованістю, більшою стійкістю, стандартністю, відсутністю експресивного забарвлення та територіальних варіантів [4, с. 21]. Крім того, жаргонізми виникають стихійно на власній мовній основі, а професійні терміни переважно виникають свідомо, часто з використанням іншомовних слів і словотворчих засобів [4, с. 21], однак останнім часом (що ми далі продемонструємо на конкретних прикладах) жаргонізми формуються на іншомовній (здебільшого англійськомовній основі й іноді є навіть кальками англійськомовного жаргону та сленгу). Професіоналізми – емоційно забарвлені елементи, що є розмовними синонімами-еквівалентами до стилістично нейтральної професійної номенклатури чи слів-термінів і котрі часто виходять за межі літературної норми [10, с. 88]. Як вважають С. Булик-Верхола та Ю. Теглівець, професійний жаргон – це теж замітники термінів, але слова або зіпсовані, або знижені, серед них також багато штучних, іноді умовних слів, що слугують засобом спілкування в межах певної соціальної групи [2, с. 216], тож жаргонізми є своєрідними термінами, однак зрозумілими

лише за певних умов і в певних колах. До прикладу, багато мовців можуть не зрозуміти реклами застосунку для прослуховування музики *Spotify* («Запустіть джем зі своїми друзями...»), якщо вони не знають значення сленгізму *джем* – імпровізоване виконання музики чи відносно неформальна музична подія. Тут ще варто підкреслити те, що жаргонізми та сленгізми можуть вступати в омонімічні зв'язки з іншими лексемами, як у випадку з *джемом*, який давно використовують в українській мові в значенні «повидло». Інший приклад термінологічної омонімії – *риф*, який у музиці означає коротку, багаторазово повторювану, мелодійну фразу (тоді як у географії – пасмо підводних або невисоких надводних скель на мілководді, а у вітрильній справі – поперечний ряд отворів або петель на вітрилі [1]; у цих значеннях цей термін англійською мовою – *reef*) та який з'явився в американському музичному жаргоні (*riff*) у 1920-х роках і потрапив шляхом транскрибування в український музичний жаргон. Можемо підсумувати, що жаргонізми характеризуються нестійкістю (тобто час їхнього побутування в мовленні може бути досить короткий, а частотність вживання залежить від багатьох, часто суб'єктивних факторів), частковою (а той повною) нестандартністю, наявністю емоційного забарвлення, територіальною, віковою та груповою неоднорідністю вживання.

Професійні терміни та жаргонізми перебувають в органічних взаємозв'язках і можуть взаємно збагачуватися (жаргонізми з часом через стійкість вживання в професійних колах можуть переходити в розряд формальних термінів). Цікавими з погляду лексикології є випадки, коли професійні терміни набувають жаргонного значення, і в складі українського музичного жаргону можна віднайти щонайменше один такий випадок, коли усталений музичний термін набув додаткового жаргонного значення. Так, термін *бас* позначає 1) низький чоловічий голос, 2) струнний або духовий музичний інструмент з низьким ладом, 3) найнижчі лади музичного інструмента [1]. Як жаргонізм *бас* також означає бас-гітару (у цьому випадку відбулося скорочення терміна) [9], однак цікавішим є те значення, котрого це слово набуло серед молоді, особливо кінця 1990-х і початку 2000-х

років. Під словом *бас* (часто у формі множини – *баси*) у той період розуміли гучну музику з низьким ладом, яка грала з акустичних систем (*колонок*), особливо з автомобільних акустичних систем, які набули тоді великої популярності. У контексті цього прикладу варто згадати і про похідний жаргонізм *басуха*, який було утворено суфіксальним способом (суфікс *-ух-* зі згрубілим значенням, який часто з'являється в жаргонізмах і сленгізмах, приміром *татуха*, *братуха*) має два значення: 1) бас-гітара, 2) басовий акомпанемент [9]. Як бачимо, жаргонізми та сленгізми ще й можуть мати значний словотвірний потенціал і розширювати лексичне значення не лише загальноновживаних слів, але й термінів.

Жаргонізми та сленгізми у сфері музики можна поділити на такі лексико-тематичні групи, які охоплюють практично всі аспекти музичної індустрії:

- ритм і голос (*біт*, *брейкбіт*, *грув*, *дроп*, *лоуфай/лоу-фай*, *саунд*);
- звучання (*гейн*, *гейнові ефекти*, *дисторшн*, *овердрайв*, *фузз*);
- професіонали у сфері музики (*бітмейкер*, *діджей*, *емсі*, *кліп-мейкер*, *лейбл*, *реміксер*, *саундпродюсер*, *сесійний музикант*, *сонтрайтер*);
- стилі музики (*андерграунд*, *дін/дін-хауз/дін-хаус*, *грандж/гранж*, *ембієнт*, *індастріал*, *інді*, *метал*, *олдовий рок*, *треп*, *чілаут/чілаут/чіллаут*);
- способи виконання музики (*анплагд*, *батл*, *даунтемпо/даунбіт*, *джем*, *діджей-сет*, *лайв-лупінг*, *мешап*, *ремікс*, *фіт*, *флоу*);
- частини й види музичного твору (*бридж*, *дис/дис-трек*, *інтро*, *аутро*, *кавер*, *панч*, *реп-лірика*, *семпл*, *тізер/тизер*);
- звукозаписувальний процес (*автотюн*, *демо-запис*, *мастеринг*, *міксинг*, *овердабінг*, *пресети*, *сесія/сейш[е]н*);
- інструменти, пристрої та дії з ними (*акустика*, *залізо*, *хай-хет/гай-гет*, *райд/райд-тарілка*, *сплеши/сплеи-тарілка*, *креиш/креиш-тарілка*, *оверхеди*, *румовий мікрофон*, *преамп*, *рек/рек-кейс*, *чек*);

- концертна діяльність (*бекстейдж, букінг-агент, мерч, піт, промо, райдер, розкрутка, саундчек, фанера, хедбенгінг, хедлайнер, чарт*).

До списку вище не зараховано слова, давно відомі українському суспільству, особливо ті, що стосуються стилів музики (*хіп-хоп, техно, електропоп* тощо). Очевидно, що коли ці лексеми з'явилися, вони теж були жаргонізмами, однак із часом стали складником загальновживаної лексики. Не виключено, що деякі з вище наведених слів уже теж можна розглядати як складову загальновживаної лексики або що вони з часом теж увійдуть у пласт загальновживаної лексики чи професійної термінології.

Із наведеного вище списку бачимо, що для жаргону та сленгу характерна спорадична орфографічна невнормованість. Це зумовлено тим, що абсолютна більшість сучасних музичних жаргонізмів запозичена з англійської мови, а ті, хто послуговується цією лексикою, далеко не завжди зважають на вимоги правопису щодо написання слів іншомовного походження (приміром, передача англійського *h* українським *г*: частіше вживають саме *хедлайнер*, а не *гедлайнер*; використання паралельних форм *хай-хет/гай-гет*; використання дефіса чи написання слів разом: *лоуфай/лоу-фай*; подвоєння літер у загальних назвах: *чіл-аут/чілаут/чідлаут, фузз*; застосування «правила дев'ятки»: *тізер/тизер*). Можна зауважити тенденцію, що в разі запозичення багатослівного жаргонізму українською його передають одним словом, однак якщо друге слово є давно засвоєною лексемою, тоді використовують дефіс: *sound check* → *саундчек*, *diss track* → *дистрек*, *ride cymbal* → *райд-тарілка*. Водночас у разі запозичення жаргонізму, що в мові-джерелі містить дефіс або який передають письмово одним словом, то бачимо збереження подібного підходу і в українській мові: *hi-hat* → *хай-хет/гай-гет*, *headliner* → *хедлайнер*. Тож можемо констатувати потребу вирішення цих розбіжностей шляхом внесення відповідних лексем у лексикографічні джерела (у першу чергу електронні у відкритому доступі, позаяк сучасне суспільство найбільше покладається на онлайн-джерела).

Хоча більшість сучасних жаргонізмів і сленгізмів походять з англійської, варто зауважити, що в жаргонному вжитку перебувають окремі питомо українські лексеми: *бочка* в значенні бас-барабан, *слухати до дір* у значенні безперервно слухати якусь пісню чи альбом (за аналогією до *зношувати до дір*) та інші.

Вище було згадано про омонімічні зв'язки, які можуть виникати між жаргонізмами/сленгізмами та загальноновживаною лексикою. Однак жаргонізми можуть формувати й інші види лексико-семантичних зв'язків, зокрема гіперо-гіпонімічні зв'язки. Так, приміром, *фан-зону* (уже досить усталений в українській мові термін, тоді як раніше його розглядали як жаргон чи сленг) часом називають *нітом*, водночас у мовленні любителів важкої музики та металу можна почути *мош-ніт* (від англ. *mosh pit*) або *слем-ніт* (від англ. *slam pit*). Під *мошем* і *слемом* розуміють те, як публіка *відривається* перед сценою. Хоча ці слова можна вважати синонімами, однак *слем* іноді вважають активнішим за *мош* виявом захоплення музикою, тобто ми бачимо тут і синонімічні зв'язки між жаргонізмами.

За частиномовною належністю бачимо абсолютне домінування іменників, позаяк жаргон і сленг здебільшого покликані позначати речі та явища. Тим не менш, можна виокремити і деякі дієслова: *забацати* (зіграти), *розкрутити* (розрекламувати), *дропнути* (опублікувати нову пісню), *флексити* (витанцьовувати), *шазамити* (користуватись програмою ідентифікації музики *Shazam*), *хедбенити* (сильно трясти головою під музичний такт).

Під впливом англійської мови жаргонного переосмислення зазнають давно засвоєні слова. Приміром, *сесійний музикант* – музикант, якого наймають для участі в живому виступі або для запису пісні чи альбому. Цей жаргонізм виник через те, що в англійському жаргоні під *session* (*сесія/сейш[е]н*) розуміють спільний виступ чи запис кількох музикантів, тож маємо випадок калькування. Аналогічно відбулося з давно засвоєною у сфері культури лексемою *метал* на позначення наряду року з агресивним звучанням.

Деякі запозичені жаргонізми вступають у стійкі зв'язки з наявними в українській мові лексемами та творять оригінальні поняття.

Приміром, *ембієнт* (жанр музики) поєднують з іншими словами, як ось *ембієнт-переливи*; теж саме стосується давно засвоєного терміна *реп* у словосполучі *реп-лірика*. Такі поєднання дозволяють висловлювати нові поняття та розширювати понятійний апарат музики та культури.

Термінологія різних сфер часто має іншомовне походження. Музична термінологія української мови має значну кількість запозичень з італійської мови (наприклад, *адажіо*, *димінуйендо*, *остинато*, *трель* і т.д.). Проте сьогодні можна зауважити тенденцію до запозичення з англійської мови жаргонізмів і сленгізмів, котрі мають таке ж значення, як давно запозичені й усталені терміни з італійської (чи будь-якої іншої мови). Таким чином ці лексеми починають конкурувати між собою, що може призвести до витіснення термінів італійського походження новотворами англійськомовного коріння. Приклад такої пари – *аутро* та *кода*: перша лексема є сучасним жаргоном, запозиченим з англійської (*outro*), а друга – усталене запозичення з італійської (*coda*). Ці два слова позначають завершальну частину композиції (пісні), тобто фактично є частковими синонімами. Хоча зараз *аутро* вживають щодо поп-музики, а *коду* – щодо класичної музики, однак ця ситуація може з часом змінитися. Таке суперництво можна зауважити і з питомо українськими лексемами: *лайв* уже давно конкурує з жаргонізмом *живий звук*, *переспів* опинився на маргінесі професійного мовлення та був витіснений словом *кавер*, а *райдер* навіть не дав прижитися лексемі *виряд*.

Це наштовхує на думку, що в багатьох випадках можна знайти чи витворити українськомовний відповідник. Так, приміром, *грандж/гранж* (від англ. *grunge*, утвореного від сленгізму *grungy*, що означає «брудний, поношений»), як і багато інших назв на позначення музичних напрямів, не перекладають і не підшукують для них відповідних, а використовують варваризми. Це можна пояснити кількома факторами. По-перше, головною метою молодіжного дискурсу є не створення та використання тих чи тих специфічних елементів, а підтримка єдиного комунікативного простору [11, с. 187]. Оскільки сучасна музика значною мірою існує в єдиному глобальному культурному

просторі (окрім, мабуть, певних жанрів) і розвивається відповідно до світових тенденцій розвитку музичної індустрії, так і розвивається музична термінологія та жаргон: використання подібних за звучанням лексем дозволяє краще порозумітися носіям різних мов під час спілкування на професійні теми чи на теми, пов'язані з особистими зацікавленнями. По-друге, творення термінології та жаргону на ґрунті рідної мови потребує вигадливості та мовної вправності, а також зусиль для закріплення новоствореної лексики в загальному вжитку.

Тож, як засвідчує ця розвідка, сучасний український музичний жаргон і сленг має тенденцію до поповнення здебільшого запозиченнями з англійської мови, характеризується певними орфографічними суперечностями, витісняє усталену лексику (як іншомовного походження, так і витворену на українськомовному ґрунті), має певний слово- і концептотвірний потенціал, вступає в різні лексико-семантичні зв'язки. Усі ці питання потребують подальших ґрунтовних досліджень і дискусій.

Література

1. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL : <https://sum.in.ua/>.
2. Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В. Професійний жаргон фотографів. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2015. Вип. XXX. С. 212–219.
3. Возняк І. З. Дотепність і сарказм як словотворчі характеристики сленгової лексики (на матеріалі сучасного німецького сленгу та його англійськомовних відповідників). *Сучасні погляди на прикладну лінгвістику*: зб. наук. праць Міжн. наук.-пр. конф. (Дніпро, 14 листопада 2024 р.). 2024. С. 36–48.
4. Гарлицька Т. С. Соціолінгвістичні особливості професійних жаргонізмів (на матеріалі української, російської та англійської мов). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2018. № 37, т. 4. С. 20–23. URL : http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v37/part_4/7.pdf.

5. Глазова О. П. Жаргон і сленг: як ставитися до них словеснику? *Методичні діалоги*. 2013. Вип. 9. С. 37–42. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2651/1/O_Glazova_MD_9_IPPO.pdf.

6. Дзябко Ю. Зміст поняття «форми існування мови» в соціолінгвістиці (на матеріалі української та японської мов). *Мова в суспільстві: семантика, синтактика, прагматика* : част. I (за ред. Г. Мацюк, І. Митнік, О. Новікової). Wydawnictwo KUL : Люблін, 2019. С. 59–73. URL: http://dspace.lnulibrary.lviv.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/163/Language_in_Society_dspace.pdf.

7. Кульчинський О. Блатний жаргон: із кримінального перетворився на вуличний. *Тексти*. URL : https://texty.org.ua/articles/9974/Blatnyj_zhargon_iz_kryminalnogo_peretvoryvsa_na_vulychnyj-9974/.

8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

9. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ : Критика, 2003. 336 с.

10. Товстенко В. Р. Професіоналізми та жаргонізми в науковому, розмовному та публіцистичному стилях мови. *Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасних університетів* : зб. матеріалів IX Міжнар. наук. конф., м. Київ (27 квітня 2023 р.). С. 87–92. URL : <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/50baf86b-784c-4da3-97d6-3afe53fb7ca7/content>.

11. Чернецька Н. Жаргонна метафоризація як засіб реалізації творчого потенціалу мовлення в студентському іспаномовному середовищі. *Актуальні питання іноземної філології*. 2016. № 4. С. 183–189. URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/11063/1/33.pdf>.

Михайло Гінзбург,
доктор технічних наук, професор,
академік УНГА, начальник відділу,
Інститут транспорту газу

НОВАТОРСЬКІ ГРАМАТИЧНІ ІДЕЇ І. Р. ВИХОВАНЦЯ – МОВОЗНАВЧЕ ПІДґРУНТЯ ФАХОВОМОВНОЇ ТЕОРІЇ ПРОЦЕСОВИХ УТЯМКІВ

У будь-якій розвиненій літературній мові, зокрема українській, зазвичай виділяють *загальновживану мову* (англ. general language), яка є засобом формувати, фіксувати, зберігати й передавати буденні знання носіїв цієї національної мови незалежно від фаху, освіти, соціального стану й місця проживання, та сукупність *фаховіх мов* (нім. Fachsprache; англ. special language), кожна з яких є засобом формувати, фіксувати, зберігати й передавати фахові знання, що створюють картину світу (нім. Weltbild; англ. picture of the world) певної галузі знань. «Кістяком» картини світу кожної галузі знань є власна *втямкова система* (нім. Begriffssystem; англ. concept system), яка складається із набору втямків (понять) і відношень між ними. А відбитком утямкової системи у відповідній фаховій мові є терміно-система цієї галузі знань.

Із семантичного погляду всі втямки можна віднести до таких основних категорій: *предмет*, *процес*¹, *властивість*, *величина*, *одиниця виміру* [6, с. 4]. А *процесові втямки* (англ. process concept) найважливіші й найскладніші для добирання або творення термінів, оскільки фахова мова повинна правильно описувати процеси позамовної дійсності, узглядняючи їхніх учасників, зовнішні чинники (локалізацію в часі й просторі), усі внутрішні властивості їхнього протікання: тяглість / миттєвість, одноразовість / повторюваність тощо. З огляду на це засади добирання й творення українських термінів

¹ Тут і далі *процесом* названо загальнонаукову категорію, яка об'єднує втямки, що відбивають ознаки, пов'язані із часом (як формою буття матерії), а саме зі змінністю / незмінністю в часі [6, с. 4].

для процесових утямків почали формувати ще в добу Розстріляного Відродження (1917–1933 рр.). А найбільше спричинився до цього Інститут української наукової мови ВУАН (1921–1930 рр.). Через наступні репресії й політичні перешкоди наукова діяльність у цій царині припинилася на довгі роки й поновилася на короткий час лише за хрущовської відлиги. З відновленням незалежності України в 1991 р. розпочався якісно новий етап розвитку українського термінотворення, бо зникли ідеологічні й політичні перепони. Потреба опрацювати велику кількість державних термінологічних стандартів України спричинила появу засадничих розвідок В. Моргунюка і його послідовників [6, с. 5]. На сьогодні вже сформовано засади й сформульовано приписи *фаховомовної теорії процесових утямків* як загальнофахової теорії, що встановляє й пояснює, як відтворювати процесові втямки лексико-граматичними засобами української мови.

За мовознавче підґрунтя цієї теорії правдива граматична теорія українського дієслова, яка описує дієвідмінювані дієслівні форми (власне дієслова́), творення дієслівних утворів, їхню синтаксову реалізацію в мовленні й морфологічні категорії. Адже жодна з фахових мов не має власних словотворчих, синтаксових і морфологічних засобів. Усі фахові мови послуговуються граматиною відповідних літературних мов. Проте з розмаїття словотвірних моделей, синтаксових конструкцій і морфологічних форм певної літературної мови фахові обирають лише переважно найтипівіші – ті, що забезпечують однозначну відповідність слова, словосполуки чи вислову до їхнього змісту.

Особливості українських власне дієслів і дієслівних утворів, що істотно відрізняють їх від власне дієслів і дієслівних утворів сусідніх слов'янських мов, почали досліджувати ще за часів Розстріляного Відродження. Проте після 1933 р. в українському мовознавстві запанував і, на жаль, сьогодні продовжує панувати підхід, який К. Городенська називає *узвичаєним*. Згідно з ним найскладнішу частину мови *дієслово* розглядають як систему дієслівних утворів, до якої належать: 1) дієвідмінювані дієслівні форми (лат. *verbum finitum*); 2) дієприкметник; 3) дієприслівник; 4) інфінітив (неозначена форма

дієслова) [10, с. 152–153]. Така система цілком калькує систему класів дієслівних форм російської мови. На початку 1990-х рр. В. Русанівський [14, с. 157–158] додав до цієї системи п'ятий компонент – дієслівну форму на **-но**, **-то**, якій у сучасній російській літературній мові нема аналогів. Саме в такій п'ятикомпонентній системі витлумачено частину мови **дієслово** в багатьох авторитетних пострадянських підручниках української мови [7, с. 10].

Альтернативний підхід, який К. Городенська називає **новим семантико-граматичним** [10, с. 152], ґрунтується на новаторських розвідках І. Р. Вихованця, перша з яких [1] вийшла ще в УРСР за часів перебудови. Основні новаторські ідеї І. Р. Вихованця були такі.

1. Щоб виділити частини мови, запропоновано єрархію критеріїв, підпорядкованих один одному. Визначальним обрано семантичний критерій, який зумовлює граматичну спеціалізацію слова в реченні або словосполучі. Підпорядкований семантичному критерію синтаксівний критерій, своєю чергою, базовий для морфологічного. На основі цих критеріїв виділено чотири основні частини мови (**іменник**, **дієслово**, **прикметник** і **прислівник**) [1, с. 14–15]. Кожна частина мови має *узагальнене (категорійне) значення*: **іменник** – предметівість, **дієслово** – процесівість, **прикметник** – ознаковість предмета, **прислівник** – ознаковість ознаки. Із цим значенням тісно пов'язана типова формальносинтаксова позиція: для **іменника** – підмета або співвідносного з підметом головного члена односкладного речення, а також керованого другорядного члена речення (далі – субстантивна позиція); для **дієслова** – присудка або співвідносного з присудком головного члена односкладного речення (далі – предикативна позиція); для **прикметника** – другорядного присубстантивного члена речення (далі – атрибутивна позиція); для **прислівника** – придієслівного другорядного члена речення або детермінантного члена речення (далі – обставинна позиція) [1, с. 20, 223].

2. Якщо визначати частини мови за зазначеними вище трьома основними критеріями, то відповідно можливі три ступені перехо-

дження одних частин мови в інші: *синтакс́вий, морфологі́йний і семанти́чний* [1, с. 19–20, 235].

3. Кожній частині мови властиво наявність або відсутність певних морфологічних категорій [1, с. 224]. Основними власне дієслівними категоріями є категорії *часу* і *способу*. Порівняно з ними власне дієслівна категорія *виду* периферійніша і її наявність не є ознакою належності певного утвору до *дієслова* як частини мови. Ба більше, оскільки видові протистави зреалізовані в межах різних лексем за допомогою префіксів і суфіксів, то це створює сприятливі умови для транспозиції категорії *виду* в усі інші частини мови (*іменник, прикметник і прислівник*) [1, с. 102–103].

4. І. Р. Вихованець спростував твердження прибічників узвичаєного підходу (напр. [14, с. 162]), що *дієприкметникові* й *дієприслівникові* властива категорія *часу* дієслова і це нібито дає підстави вважати їх за форми дієслова. Тоді як насправді *дієприкметник* – це різновид *прикметника*, а *дієприслівник* – це різновид *прислівника*² [1, с. 129–131, 176–180, 207–211].

Отже, стосовно до *дієслова* з концепції І. Р. Вихованця випливає, що *дієслівний іменник, дієприкметник і дієприслівник* – це результат неповного, лише *морфологічного*, перейдення дієслова в іменник, прикметник і прислівник відповідно (таблиця 1). Ці утвори набувають граматичних категорій кінцевої частини мови, зберігаючи не лише словотвірний і семантичний, а й граматичний зв'язок з дієсловом завдяки успадковуванню граматичного значення виду і певних валентних позицій своїх твірних дієслів [7, с. 15–16]. Тоді як спільнокореневі *власне віддієслівні іменники, власне віддієслівні прикметники, власне віддієслівні прислівники* – це результат повного, *семантичного*, перейдення дієслова в іменник, прикметник і прислівник відповідно. Окрім того, окремі дієприкметники і дієпри-

² Подібну думку про частиномовну належність *дієприкметника* й *дієприслівника* ще за часів Розстріляного Відродження було висловлено в [9, с. 209–210, 229; 13, с. 219–220]. А за часів хрущовської відлиги І. Кучеренко в межах запропонованої класифікації частин мови визнав *дієприслівник* і *дієприкметник* віддієслівним прислівником і віддієслівним відносним прикметником відповідно, що зберігають граматичне значення виду та дієслівне керування [12, с. 51, 55]. Проте офіційне українське радянське мовознавство не сприйняло цей висновок.

слівники можуть перетворюватися на *віддієприкметникові прикметники* і *віддієприслівникові прислівники* (таблиця 1). Усі зазначені утвори цілком утратили граматичний зв'язок з початковою частиною мови (дієсловом).

Повищі граматичні ідеї І. Р. Вихованця сформували концепційні засади функційної морфології [3]. Їх покладено в основу новітніх академійних граматик [4; 2]. Саме ці ідеї стали мовознавчим підґрунтям *фаховомовної теорії процесових утямків*, для якої найважливішою з власне дієслівних категорій є категорія *виду*. Тому основні вимоги ДСТУ 3966:2009 [11] ґрунтуються саме на граматичних особливостях віддієслівних дериватів, утворених унаслідок морфологічного та семантичного перейдення дієслова в іменник, прикметник і прислівник відповідно [5].

Проте будь-яку теорію (і теорія І. Р. Вихованця не є винятком) потрібно далі розвивати, усуваючи суперечності й доповнюючи її новими знаннями та ідеями, стосовними до неї. На нашу думку [6; 7; 8], насамперед потрібно таке: по-перше, *повернути* в сучасну українську граматику, від академічної до шкільної, *норми, пов'язані з народномовною основою* сучасної української літературної мови й нещадно зрепресовані в 1930-х рр. (їх викладено головню в знакових граматичних розвідках доби Розстріляного Відродження й провідних діяспорних граматаках української мови); по-друге, *долучити* новітні мовознавчі теорії (*аспектологію* й *типологію пасивних і результатівних конструкцій*), а також *концепцію мішаних частин мови*; по-третє, *сформулювати* чіткі настанови щодо семантичної відмінності й правил уживання *протяжної* і *наворотної* форм недоконаного виду тих українських дієслів, які мають обидві форми; по-четверте, *уточнити семантичну класифікацію* процесових утямків, що її використовують у граматичних розвідках, присвячених дієслову і дієслівним утворам.

Таблиця 1 – Три ступені переходження дієслова в інші частини мови та інших частин мови в дієслово

Ступінь переходження Різновид транспозиції	Синтакс́вий	Морфологі́йний	Семантичний	Джерело [2]
Дієслово в іменник (віддієслівна субстантивація)	Інфінітив (як підмет або додаток)	Дієслівний іменник	Власне віддієслівний іменник	С. 251–253, 257–258
Дієслово в прикметник (віддієслівна ад’єктивація)	Інфінітив (як неузгоджене означення)	Дієприкметник	Власне віддієслівний прикметник Віддієприкметниковий прикметник	С. 290–291
Дієслово в прислівник (віддієслівна адвербіалізація)	Інфінітив (як детермінантний другорядний член речення)	Дієприслівник	Власне віддієслівний прислівник Віддієприслівниковий прислівник	С. 482–483, 588–590
Іменник у дієслово (відіменникова вербалізація)	Відіменникове синтакс́ве дієслово (складений іменний присудок)	—	Відіменникове морфологі́йне дієслово зі значенням 1) «бути кимсь за професією, видом занять, соціальним становищем», 2) «виконування чогось за допомогою знаряддя»	С. 368, 488–490
Прикметник (дієприкметник) у дієслово (відприкметникова вербалізація)	Відприкметникове (віддієприкметникове) синтакс́ве дієслово (складений іменний присудок)	—	Відприкметникове морфологі́йне дієслово	С. 368, 491–492, 489
Прислівник у дієслово (відприслівникова вербалізація)	Відприслівникове синтакс́ве дієслово (складений прислівниковий	—	—	С. 368–370, 492

Ступінь пере- ходження Різновид транспозиції	Синтакс́овий	Морфологі́й- ний	Семантичний	Джерело [2]
	присудок або співвідносний з присудком складений прислівниковий головний член односкладного речення)			
Частина мови:	початкова	кінцева		

Література

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. (ред.), Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Концептуальні засади функційної морфології. *Граматики слов'янських мов: основа типології і характерології: матеріали тематичного блоку XV Міжнародного з'їзду славістів*. Київ : ТОВ «КММ», 2013. С. 4–18.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: академ. граматика укр. мови. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
5. Гінзбург М. Дієслівна категорія виду: практичні висновки для термінознавства з положень теоретичної морфології. *Вісник: Проблеми української термінології*. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2006. № 559. С. 7–13.
6. Гінзбург М. Класифікування та гармонізування утямків (понять), пов'язаних з процесами. *Проблеми української термінології: зб. наук. праць учасників XVI Міжнар. наук. конф. «СловоСвіт 2020» (м. Львів, 1–3 жовт. 2020 р.)*. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2020. С. 3–18.

7. Гінзбург М. Пропозиції щодо запровадження в українське мовознавство концепції мішаних частин мови. *LANGUAGE: Codification Competence Communication*. 2021. № 1(4). С. 7–29.

8. Гінзбург М. Способи подолати наслідки владного втручання в граматичну систему української мови. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2024. Вип. 10. С. 183–220.

9. Горещкий П., Шаля Ів. Українська мова: практично-теоретичний курс. 7-е вид. [Київ] : Книгоспілка, [1929?]. 335 с.

10. Городенська К. Г. Дієслівна лексема в традиційному і новітньому українському мовознавстві. *Життя – у слові. Зб. наук. праць на пошану академіка В. М. Русанівського*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 152–160.

11. ДСТУ 3966:2009. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. Київ : Держспоживстандарт України, 2010. IV. 31 с.

12. Кучеренко І. К. Теоретические вопросы грамматики украинского языка: Морфология : автореф. дис. ... докт. филол. наук. Киевский гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1967. 58 с.

13. Наконечний М. Українська мова: програма-конспект з додатком про новий правопис український. Харків : Рух, [1928]. 240, 24 с.

14. Русанівський В. М. Дієслово. *Граматика української мови. Морфологія*. Київ : Либідь, 1993. С. 157–242.

Лариса Голоюх,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії та культури української мови,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

КОГНІТИВНІ ПАРАМЕТРИ КОНЦЕПТУ УКРАЇНА В ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ Й. СТРУЦЮКА

Когнітивна лінгвістика концентрує увагу на вивченні лексичного складу і концептуальної системи мови письменника, оскільки саме слова і концепти займають центральне місце в мові й тісно пов'я-

зані з іншими мовними рівнями. Концептуально-лексичний аналіз дає найповніші семантичні ознаки номінацій елементів дійсності, які формує людська свідомість.

Об'єкт когнітивної лінгвістики – мова як складне явище, тісно пов'язане не лише з процесами мислення та пізнання світу, а й його естетичного осмислення. У центрі уваги перебуває особистість мовця, мисленнєва діяльність людини, яка вербалізує світ, що її оточує. Ознаки і явища природи і суспільства, дії, вчинки, емоції, суб'єктивні переживання, динамічні і статичні процеси осмислюються у свідомості письменника і стають назвами художнього зображення. Дослідження мовної картини світу письменника найповніше реалізується через концептуальний аналіз, виокремлення базових концептів тексту. Концепти – це ідеальні, абстрактні одиниці, які вербалізують результати пізнання людиною дійсності, формують «кванти» знань.

Мовна картина світу Й. Струцюка має виразні націоментальні конотації, що ґрунтуються насамперед на локалізації перебування персонажів, авторських описах місця подій, відтворенні національного колориту, вербалізованими складниками концепту *Україна*.

Лексичні одиниці, що формують концепт *Україна* в художній прозі Й. Струцюка, належать до різних семантичних груп, серед яких номінації свого і чужого простору найбільш уживані і стилістично вагомі. За семантикою вони утворюють такі мікрогрупи:

1. Назви «свого» простору: *Україна, своя земля, рідна земля, батьківщина, батьківський дім, батьківська хата, степ, поле, ліс, болото, березняк, лозняк, узлісся, долина, гребля, плесо, озеро, українські зорі* та ін.

2. Назви «чужого» простору: *чужа земля, російська імперія, одна шоста суші, хребти Уралу, простори Росії, Краківська земля, польська границя, польська земля, до совєтів* та ін.

У прозових текстах Й. Струцюка концептуально-семантичне і текстове оновлення словообразу *Україна* відбувається через розширення конотації та введення його в традиційну світоглядно-естетичну модель *Україна – земля*. В етнокультурній традиції земля асоціюється з певною територією, місцем проживання, об'єктом діяльності

людини. У концептуальному просторі романів Й. Струцюка образ *земля* реалізовано як знак духовної цінності, батьківщини, формуючи асоціативний ряд *садиба, оселя, хата, батьківський дім* тощо, об'єднану поняттям рідна земля. Концептуальним антонімом останнього є словообраз *чужа земля*, вербалізований в асоціативному ряді *простори Росії, одна шоста суші, російська імперія* тощо. Концептуальна картина світу письменника характеризується високо семіотичною щільністю концептів, наявністю значної кількості лексичних і стилістичних синонімів.

Ідіостиль Й. Струцюка фіксує значну кількість концептів простору, об'єднаних семою *рідна земля, батьківщина*, що можна визначити як мегаконцепт *Україна*. Семантично мегаконцепт *Україна* має складну структуру і включає такі лексичні групи:

1) номінації з ключовими словами *земля, край*, а також назви *батьківщина, садиба, оселя, хата, батьківський дім* та ін.;

2) номінації відкритого (природного) простору: *степ, ліс, поле, дорога, берег* та ін.;

3) номінації закритого простору: *хата, дім, світлиця, клуб, книгозбірня, школа* та ін.

Мегаконцепту *Україна* притаманна висока семантична щільність, наявність синонімів, контекстуальних варіантів. Найбільш поширеними назвами виступають лексеми *земля і край*, увиразнені образними конкретизаторами – переважно епітетами *рідний, свій, щедрий, український* тощо. Епітетне словосполучення *рідна земля* вживаються у невластивій мові персонажа як мовний знак туги за батьківщиною, трагічної ностальгії тощо. Семантика концепту *Україна* набуває різних стилістичних відтінків, зокрема функціонує в художньому варіанті *рідна земля, українська земля, наша земля*, який активізує позитивні емоційні семи, акцентує увагу на патріотичній тематиці, наприклад: *І не тільки князь Данило стояв на варті української землі* [2, 18] ; *Рідну землю боронити треба, аби не було пізно* [2, 46]; *А всі ми вкупі станемо, як той віник, і виметемо чуже сміття з землі нашої!* [2, 18].

Семантика кожної із цих назв набуває додаткових номінацій у контексті, виражаючи національну ідею незалежності, свободи, військової сили, місця України в Європі тощо, наприклад: *Так, наша боротьба в історії українського народу буде записана золотими буквами. Ми виступили на арену історії. Тоді, коли весь світ не знав, що таке **Україна**. Ніхто не хотів її визнати, як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдиною боротьбою, упертою і безкомпромісовою, ми показали світові, що **Україна** є, що її народ живе і бореться за своє право, за свою свободу і державну незалежність* [3, с. 70].

Концепт *Україна*, маркований семантичною наповненістю і лексичною варіативністю, реалізований через такі номінації: *Батьківщина, Вітчизна, ненька Україна, Україна-ненька, країна з окраїнною назвою, рідна земля, батьківський дім*. Складники концепту *Україна*, що функціонують у текстах Й. Струцюка, доповнені етнонаціональними конотаціями. Скажімо, в українській мовній традиції поширені назви, побудовані на антропологічних уявленнях: *ненька Україна, дівчина-весна, батько-вітер* тощо. У творах Й. Струцюка вживання концепту *Україна* відповідає національному мовному типу, наприклад: *В чині генерал-лейтенанта був призначений командиром гвардійської кінної бригади, а згодом 34-го армійського корпусу. – З яким я і став на службу **неньки України*** [3, с. 46].

Мовна картина світу письменника актуалізує концептуально-семантичне і текстове оновлення словообразу *Україна* через розширення конотацій та введення його в нові світоглядно-естетичні моделі. У традиційній свідомості українця *Україна* асоціюється з певною територією, місцем проживання, об'єктом діяльності людини. У концептуальному просторі романів Й. Струцюка образ *Україна* реалізовано також як мовний знак духовної цінності.

Номінації лексико-семантичного поля мегаконцепту *чужина* мають переважно негативну конотацію, посилену емоційно-експресивними контекстуальними синонімами *Московська імперія, простори Росії*, які вжито в зневажливо-іронічній тональності.

Словесне втілення філософії національної ідеї в оповіданнях письменника знаходить своє відображення в художній опозиції *рідна земля – чужа земля*. Пряма мова персонажа роману «Від Гучви до Стоходу» відображає особливості національної душі українців, пор.: *І ченці вистояли, подали приклад іншим, як треба любити рідну землю* [1, с. 71] і: – *А як орати чужу землю, знаєш? – нараз видав* [1, с. 32].

Метафорична номінація *високі українські зорі* як реалізація концепту *Україна* набуває більшої стилістичної виразності в контекстах, стилізованих під урочисто-епічну оповідь, наприклад: *А були коні-воїни. Їм відтинали вуха шаблі, а вони мчали вперед, вривалися у вороже розташування, зводилися на диби, билися грудьми з такими ж, як вони, але вже з іншого табору. Вони розметалися по степу або ж тачанки розметали і нестримно неслися, часом навіть випереджуючи саму ідею, заради якої вони вступали в бій, а часом безнадійно відстаючи від неї. Це коні-пісні, коні-думи. Скільки їх поховано під ось такими високими українськими зорями!* [2, с. 94].

Отже, визначення ролі окремого концепту в мовній картині світу письменника дає змогу з'ясувати мовно-естетичні, жанрово-стильові й ідіостилістичні ознаки його мовомислення, скласти уявлення про концептуальну картину світу. Когнітивний аналіз художніх текстів відкриває перспективи досліджень мови як форми національної культури, інтерпретацій національного культурного простору як надбання літературної мови, національної самоідентифікації.

Література

1. Струцюк Йосип. Од Гучви до Стоходу. Луцьк : Волинська книга, 2007. 332 с.
2. Струцюк Йосип. Операція «BURZA», або Ми їх спільно винищимо: повість. Київ : Український пріоритет, 2017. 288 с.
3. Струцюк Йосип. Отаман Болбочан та інші. Повість. Київ : український пріоритет, 2017. 192 с.

Катерина Городенська,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу граматики та наукової термінології,
Інститут української мови НАН України

НОВАТОРСТВО ГРАМАТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

І. Р. ВИХОВАНЦЯ

Граматичні дослідження І. Р. Вихованця – це зразок вдумливого вивчання, послідовного логічного аналізування, критичного оцінювання та коригування, а значно частіше – заміни конкретних теоретичних засад традиційної української граматики. Такий підхід дав йому змогу виявити її непослідовності, суперечності та непереконливе, хоч уже й узвичаєне, трактування багатьох питань граматичної теорії. Усі свої творчі наукові зусилля І. Р. Вихованець спрямував на усунення наявних непослідовностей та суперечностей у розвитку граматичної думки, на створення логічної, стрункої граматичної теорії, опертої на переконливі аргументи. Він випрацював такі розв'язання багатьох проблем української граматики, які вирізняються на тлі традиційних трактувань своєю новизною, що дає законні підстави констатувати незаперечне новаторство його граматичної теорії. Воно багатовимірне та досить широкоаспектне. Спробую систематизувати вияви граматичного новаторства І. Р. Вихованця, з'ясувати сутність авторських трактувань проблем граматики української мови, зроблених доповнень і корекцій:

1. Створено концептуальні засади функціональної (тепер – функційної) граматики, ґрунтованої на принципі «від змісту до форми», «від значення до функції». Згодом її було трансформовано у функціонально-категорійну (тепер – функційно-категорійну) граматику.

2. Замість двокомпонентної традиційної граматичної системи, що охоплювала морфологічну та синтаксичну підсистеми, обґрунтовано з позицій категорійності виокремлення трикомпонентної граматичної системи, що об'єднала три підсистеми з властивими їм одини-

цями, категоріями, функціями, розташованих за новою функційною ієрархією: синтаксис, морфологія та словотворення [6, с. 172].

3. Використано семантико-граматичний (гетерогенний) підхід до класифікації одиниць мови, за якого їх поділено на класи відповідно до того, як вони виявляють набір різнорідних критеріїв: *семантичний* у трьох вимірах, *синтаксичний* у двоярусній інтерпретації, *морфологічний*, що охопив усю сукупність граматичних категорій і парадигм, а також *логічний* і *словотвірний* як допоміжні. Це вможливило замінити традиційну класифікацію частин мови, у якій їх подавали в одній площині, ієрархізованою системою, що об'єднала **чотири класи повнозначних слів** (іменник і дієслово – центральні, прикметник і прислівник – периферійні), **нечастиномовні службові слова-морфеми** (чотири типи аналітичних синтаксичних морфем з різними функціями – прийменник, сполучник, частки, зв'язки) та **нечастиномовні слова-речення** (вигуки-речення, звуконаслідувальні слова-речення та частки-речення) [3, с. 15–19, 23–40]. Заперечено частиномовний статус числівників. За подібністю кількісних числівників до флексійних виразників категорії числа іменників їх кваліфіковано як лексичні морфеми [3, с. 32–34], але згодом було витлумачено як своєрідну частину мови, частиномовну морфологічну периферію [7, с. 151]. Не надано окремого частиномовного статусу займенникам, оскільки за семантичними, синтаксичними та морфологічними ознаками вони дублюють іменники прикметники, прислівники та числівники, на підставі чого їх виокремлено в підкласи займенникових іменників (у складі іменника), займенникових прикметників (у складі прикметника), займенникових прислівників (у складі прислівника), займенникових числівників (у складі числівника) [7, с. 184–185; 8, с. 225–251, 297–317; 361–363, 497–504].

4. Семантико-граматичний підхід застосовано до витлумачення традиційного статусу багатьох граматичних категорій повнозначних частин мови. Зокрема, у кваліфікації категорії відмінка іменників дослідник відмовився від вузького морфологізму і сформував відмінки на основі семантичної, синтаксичної та морфологічної ознак, що дало змогу згрупувати граматичні явища на функційній основі –

на підставі властивих відмінкам семантико-синтаксичних функцій, переглянути проблему кількості відмінків та запропонувати шестиформну відмінкову систему української мови. Примітною її рисою є обґрунтування самотійного статусу кличного відмінка на основі його трьох семантико-синтаксичних функцій та формально-синтаксичних ознак і водночас спростування такого статусу в місцевого відмінка, «оскільки до нього не застосовний комплексний критерій у трьох вимірах» [2, с. 60], він хоч і «має набір поверхневих засобів вираження, але не виявляє функційного навантаження, семантично нейтралізований поєднуваними з ним прийменниками» [2, с. 60–61]. Згодом місцевий відмінок було повернено до системи відмінків іменника, унаслідок чого постала семиграмемна іменникова категорія відмінка: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний [7, с. 63].

5. Уперше вмотивовано виділення серед дієслівних категорій міжрівневої семантико-синтаксичної категорії валентности, з'ясовано її зв'язок із трьома рівнями мови – лексичним, синтаксичним та морфологічним [3, с. 108]. Залежно від семантичної здатності опорних дієслів поєднуватися з певною кількістю непередикатних аргументів відповідної якості визначено шість їхніх валентних класів: одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти- та шестивалентні дієслова [3, с. 112–115].

6. Логічно впорядковано систему граматичних категорій дієслова. За ступенем відбиття його семантико-граматичної природи їх поділено на **власне-дієслівні**, самотійні, визначальні (категорії часу і способу) і **невласне-дієслівні**, похідні (категорії особи, числа та роду), що не пов'язані із семантикою дієслова, є наслідком його функційного зв'язку з іменником. Обґрунтовано новий статус **категорії виду дієслова – як центрально-периферійної власне-дієслівної категорії мішаного (словозмінно-словотвірного) типу** [3, с. 91], безпідставність виділення дійсного способу, бо це виокремлення породило парадоксальне співвідношення двох категорій: категорія часу водночас є самотійною граматичною категорією, що реалізується у грамах теперішнього, минулого та майбутнього часу, і несамотійною, бо входить до категорії способу, збігаючись із грамою дійсного

способу [3, с. 95]. Саме тому І. Р. Вихованець вилучив графему дійного способу зі складу категорії способу, унаслідок чого вона стала двочленною категорією, ґрунтованою на опозиції графем умовного та наказового способу, а її семантичний зміст становить відношення дій, процесів та станів до дійсності з погляду мовця [3, с. 95–98].

7. Заперечено традиційний граматичний характер категорій перехідності / неперехідності та стану дієслова на тлі використання трьох підсистем граматики – синтаксису, морфології та словотвору. Їх кваліфіковано як *міжрівневі морфолого-словотвірні-синтаксичні категорії*, бо вони поєднують властивості цих підсистем, тобто пов'язані з власне-синтаксичними, власне-морфологічними та власне-словотвірними категоріями [3, с. 89–91]. Кардинальних змін зазнала концепція категорії стану дієслова, а саме: спростовано її морфологічний характер, оскільки трансформація речень із дієсловами активного стану в речення з дієсловами пасивного стану і навпаки зосереджена у словотворі та синтаксисі, адже у процесі такої трансформації відбувається перетворення дієслівного предиката дії на предикат результативного стану, що є наслідком виконання дії, тобто маємо лексичну деривацію в її модифікаційно-транспозиційному різновиді [3, с. 90–91]. Відповідно до цього скориговано парадигму конструкцій пасивного стану: з неї вилучено речення з присудком, вираженим дієсловом недоконаного виду з постфіксом *-ся*, який традиційно вважали типовим засобом творення пасивних форм до перехідних дієслів недоконаного виду. Це обґрунтовано тим, що в синтаксичній системі української мови такі пасивні конструкції, на противагу іншим слов'янським мовам, опинилися на крайній периферії. Саме тому пасивним корелятом до перехідного дієслова визнано предикативно вжитий пасивний дієприкметник доконаного або недоконаного виду, який кваліфіковано як аналітичне синтаксичне дієслово зі значенням результативного стану, що є наслідком виконаної дії [7, с. 242–243].

8. На підставі вияву дієслівними утвореннями семантико-синтаксичних ознак скориговано *обсяг дієслівної лексики*. Із традиційної п'ятикомпонентної системи (дієвідмінюване дієслово, дієприкметник,

дієприслівник, інфінітив, предикативні (присудкові) форми на *-но, -то*) вилучено дієприслівник, оскільки обставинні прислівники виконують роль детермінантного другорядного члена речення і їм не властиві дієслівні категорії часу та способу. Типовим, основним дієслівним утворенням визнано дієвідмінювані форми, до них прилягають інфінітив (заперечено традиційне трактування його як вихідної форми дієслова) та предикативні форми на *-но, -то*, передусім за семантикою та синтаксичним використанням. Нетиповим дієслівним утворенням названо лише аналітичні дієприкметникові форми, оскільки вони передають результативний стан, уживані в позиції дієслівного присудка, у яку вони потрапляють за допомогою морфем-зв'язок. Синтетичні форми дієприкметника зараховано до прикметників, тому що вони виражають значення дії та стану у присубстантивній позиції, що є типовою для прикметника.

9. Скориговано типи та форми синтаксичних зв'язків. Зокрема, зв'язок *узгодження* між підметом і присудком, що його виділяли традиційно, замінено на *предикативний* (у формі взаємозалежної координації), за якого поєднувані ним два компоненти однаково передбачають один одного [4, с. 22; 5, с. 23–25]. Це спричинило виокремлення чотирьох (замість трьох) форм синтаксичних зв'язків між членами речення: координацію, керування, узгодження, прилягання [5, с. 34]. *Керування* – форму підрядного прислівного зв'язку витлумачено як семантично зумовлену здатність опорного слова (дієслова, предикативного якісного прикметника та предикативного означального прислівника) поєднуватися із залежними словами в певній формі на противагу традиційному формальному поєднанню переважно дієслів із відмінковими чи прийменниково-відмінковими формами [5, с. 36]. Умотивовано виокремлення *підрядного опосередкованого зв'язку*, за якого член речення залежить від опорного і через його посередництво співвідноситься з третім членом або цілим предикативним ядром [4, с. 27–28; 5, с. 26]. Підрядний зв'язок поділено на *прислівний*, який поширюється на речення і словосполучення, і *детермінантний* підрядний зв'язок, що поєднує детермінантну підрядну частину з головною частиною складнопідрядного

речення та детермінантні члени речення (детермінанти) з предикативним ядром (підметово-присудковою основою) простого речення [5, с. 26]. У складнопідрядних реченнях займенниково-співвідносного типу виокремлено особливий різновид прислівного підрядного зв'язку – **прислівно-кореляційний підрядний зв'язок**, яким сполучник поєднує їхню підрядну частину зі співвідносним займенниковим словом у головній частині [5, с. 336].

10. Істотно розширено обсяг традиційної парадигми **двоскладних речень**. Обґрунтовано зарахування до неї: 1) двоскладних речень із лексично не вираженим (нульовим) підметом у формі першої та другої особи займенникових іменників та лексично вираженим дієслівним простим присудком у формі першої і другої особи теперішнього та майбутнього часу, а також наказового способу (традиційні – односкладні означено-особові речення); 2) двоскладних речень із лексично не вираженим (нульовим) підметом та лексично вираженим дієслівним простим присудком у формі третьої особи множини теперішнього й майбутнього часу та у формі минулого часу множини (традиційні – односкладні неозначено-особові речення); 3) двоскладних речень із лексично не вираженим (нульовим) підметом та з лексично вираженим дієслівним простим присудком у формі другої особи однини (рідше – множини) теперішнього та майбутнього часу й наказового способу (традиційні – односкладні узагальнено-особові речення) [5, с. 95]; 4) двоскладних речень із підметом у формі родового відмінка та числівниковим складеним присудком, співвідносним із предикатом кількості [8, с. 101]; 5) двоскладних речень із підметом у формі кличного відмінка, що виражає значення акцентованого суб'єкта дії (стану) – потенційного виконавця дії чи носія стану [7, с. 77; 8, с. 108]; 6) двоскладних речень із прислівниковим складеним присудком та інфінітивним підметом [5, с. 96]. У зв'язку із цим розширенням зазнала змін класифікація **односкладних речень**. У ній виокремлено 1) **односкладні дієслівні речення**, до яких зараховано безособові (одноособові), головний член яких виражений безособовими (одноособовими) дієсловами, сполукою інфінітива безособових дієслів та допоміжних фазових і модальних невластивих

зв'язкових дієслів та предикативними формами на *но-*, *-то*, поєднаними із формами власне-зв'язки *бути*; 2) **односкладні інфінітивні речення** із простим інфінітивним головним членом без частки *би* (*б*) і з нею та зі складеним інфінітивним головним членом, вираженим інфінітивом і допоміжними модальними словами та зв'язкою *бути* в певній формі; 3) **односкладні іменникові речення** із простим головним членом у формі називного відмінка, складеним головним членом, вираженим кількісно-іменниковою сполукою та вокативні речення з простим головним членом у формі кличного відмінка; 4) **односкладні прислівникові речення** зі складеним головним прислівниковим членом [5, с. 98–100].

11. Випрацьовано теоретичні засади семантичного синтаксису – нового напрямку в розвитку синтаксичної науки. Обґрунтовано структуру семантично елементарного речення як сукупності одного предиката і набору непередикатних аргументів, зумовлених його семантикою. Визначено семантичні типи предикатів і непередикатних аргументів, сформовано типи семантично елементарних речень із предикатами дії та предикатами стану [1, с. 25–98]. Запропоновано типологію предикатів (передикатних синтаксем) елементарного речення, до якої зараховано предикати дії, предикати процесу, предикати стану, предикати якості, локативні предикати, предикати кількості, а також типологію субстанціональних (субстанційних) синтаксем, що охопила різновиди суб'єктної та об'єктної синтаксем, адресатну, інструментальну, локативну синтаксеми, і вторинних передикатних синтаксем, серед яких темпоральна, причинова, цільова, допустова, умовна, відповідності / невідповідності та ін. [4, с. 93–155]. У системі складного речення, подібно до простого, розмежовано та послідовно використано формально елементарні складні речення і семантично елементарні складні речення, а також формально неелементарні складні речення і семантично неелементарні складні речення [5, с. 209–301].

12. Речення витлумачено як основну та багатовимірну синтаксичну одиницю-конструкцію, функціонування якої запропоновано вивчати з чотирьох боків: 1) власне-семантичного; 2) семантико-син-

таксичного; 3) власне-семантичного (глибинного синтаксичного); 4) власне-комунікативного [1, с. 9].

13. Створено логічно впорядковану класифікацію складнопідрядних речень, у якій за диференційними формально-синтаксичними та семантико-синтаксичними ознаками (характером підрядного зв'язку, специфікою засобів вираження підрядного зв'язку та сукупністю семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами) виокремлено: 1) **складнопідрядні речення з детермінантами підрядними частинами** (часові, причинові, мети, умови, допустові, наслідкові, порівняльні, місця (у яких підрядна частина приєднана до головної за допомогою сполучних слів *де, куди, звідки* та ін.), відповідності; 2) **складнопідрядні речення із прислівними підрядними частинами**: а) зумовленими валентністю предиката головної частини (з'ясувальні-об'єктні, порівняльно-об'єктні, локативні придієслівні, сформовані дієсловами просторового поширення та дієсловами руху; б) валентно не зумовленою приіменниковою атрибутивною частиною; 3) **складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу** симетричної та асиметричної структури; 4) **складнопідрядні речення з підрядною супровідною частиною** [5, с. 313–340].

14. Для складносурядних речень визнано таку формальну ознаку, як сполучниковий і безсполучниковий зв'язок предикативних частин, що послугувало підставою виокремити сполучникові і безсполучникові складносурядні речення [5, с. 301–306]. За здатністю виражати / не виражати семантико-синтаксичне відношення між сурядними частинами сполучникові складносурядні речення поділено на речення з асемантичними єднальними сполучниками, які лише поєднують сурядні частини, указуючи на часові, причиново-наслідкові та умовно-наслідкові відношення, і складносурядні речення із семантичними сполучниками (наслідковими, протиставними, розділовими, приєднувальними та градаційними) [5, с. 301–304].

15. Сформовано на синтаксичних засадах словотвірні категорії іменників і прикметників. Словотвірні категорії суфіксальних іменників ґрунтовано на структурах реченнєвого плану – різних типах

семантично елементарних речень (словотвірні категорії непередкатного характеру суб'єкта дії, суб'єкта стану, знаряддя дії (інструменталія), локатива), та на структурах плану словосполучення, утворених з аргумента і супровідного предиката (словотвірні категорії супровідно-предикатного характеру: збільшеності, зменшеності, збірності, одиничності) [8, с. 190–195]. Словотвірні категорії похідних прикметників визнано наслідком модифікації (конкретизації) та заступання прикметниковими суфіксами і префіксами предикатних знаків (супровідних предикатів), серед яких словотвірна категорія недостатнього ступеня вияву ознаки, словотвірна категорія надмірної інтенсивності ознаки, словотвірна категорія суб'єктивної оцінки якості, словотвірна категорія протилежності. Крім них, виокремлено прикметникову словотвірну категорію морфологічної ад'єктивації, самостійні суфікси, префікси-прийменники і суфікси якої морфологічно оформляють ад'єктивну синтаксичну транспозицію. Для префіксально-суфіксальних прикметників, утворених унаслідок такої синтаксико-словотвірної транспозиції, сформовано п'ять словотвірних категорій: категорію присвійності, категорію локативної атрибутивності, категорію темпоральної атрибутивності, категорію порядковості, категорію ад'єктивної синтаксичної деривації. Із прикметниковим словотвором пов'язано міжрівневу (морфолого-синтаксико-словотвірну) категорію ступенів порівняння прикметників [8, с. 276–283].

Література

1. Вихованець І. Р. Семантична структура елементарного речення. Семантична структура складного речення. *Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення*. Київ : Наукова думка, 1983. С. 25–98.
2. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 231 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 258 с.

4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
6. Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови. *III Міжнародний конгрес україністів* (26–29 серпня 1996 р.). Мовознавство. Харків, 1996. С. 177–181.
7. Вихованець І., Городенська К. *Теоретична морфологія української мови*. Київ : Універс. вид-во «Пульсари», 2004. 398 с.
8. Вихованець І. Р. Морфологічні і словотвірні категорії іменника. Морфологічні і словотвірні категорії прикметника / *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* [І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 190–195; 276–283.

Галина Гримашевич,
*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови та методики її навчання,
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

**АКТУАЛІЗАЦІЯ МОРФОЛОГІЧНИХ РИС
ПІДЛЯСЬКИХ ГОВІРОК
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ АНТОЛОГІЇ УКРАЇНОМОВНОГО
ПИСЬМЕНСТВА ПІДЛЯШШЯ «КРАЇНА СВОЙОГО СЛОВА»)**

Унікальність українських підляських говірок полягає в тому, що вони розташовані поза межами України на території Польщі, хоча водночас зберігають низку діалектних особливостей, наявних у поліських говірках, на різних мовних рівнях, адже, на думку лінгвістів, Підляшшя – це частина західнополіського діалекту [1, с. 116]. З огляду на зазначене ці говірки в контексті збереження діалектних рис на зазначених теренах та актуалізації їх у художньому дискурсі, лексикографічної та текстологічної репрезентації в різні періоди перебували в полі зору українських і польських мовознавців, зокрема

Г. Аркушина, І. Бесараби, Ю. Гаврилюка, О. Горбача, Ю. Громика, І. Ігнатюка, Г. Козачук, В. Курашкевича, М. Лесіва, Ф. Чижевського, А. Яворського, М. Янчука та ін.

Мета нашої розвідки – проаналізувати підляські діалектні риси в царині іменної морфології, актуалізовані в поетичних текстах, опублікованих у виданні «Країна свого слова» (2023) [5].

Автори поезій – вихідці з Підляшшя, які у своєму художньому дискурсі зберігають унікальні говіркові риси на різних мовних рівнях загалом і в досліджуваній царині зокрема. Упорядник видання й автор передмови до нього Ю. Гаврилюк зауважує, що антологія – це феномен підляської українськомовної літератури [2, с. 9], де вміщено твори більшості авторів, які пишуть варіантами української мови [2, с. 51], тобто говірковим українським мовленням.

Водночас зазначимо, що за матеріалами видання «Країна свого слова» ми підготували й опублікували дві статті, у яких проаналізували основні фонетичні риси в поетичних текстах письменників-підляшуків [4] та підляське діалектне мовлення в прозовому дискурсі в контексті українсько-польських взаємовпливів [3].

Опрацювання досліджуваної антології дає підстави стверджувати, що морфологічні діалектні риси найбільше представлені в прозових текстах як в авторському мовленні, так і в діалогах персонажів, оскільки письменники намагалися якнайточніше передати особливості говіркового мовлення представленої в художньому дискурсі неоднорідної в мовному плані території Підляшшя, хоча й у поетичних творах автори послуговуються граматичними говірковими особливостями, значний вплив на які мають фонетичні риси представленого ареалу.

Передовсім зауважимо, що з-поміж іменних частин мови цілком закономірно найбільше діалектних рис, які зближують репрезентований етномовний континуум з іншими поліськими говірками, спостерігаємо в царині іменника. Зокрема, поети-підляшуки послідовно демонструють іменники середнього роду з флексією *-е* (графічно *-є*) та водночас часто з відсутністю подовжених приголосних у них: *А як щастє – кому щастє* [5, с. 94]; *Нихто не знає / Як*

житє мінає [5, с. 95]; *Шелестит збуоже, зіле пахне* [5, с. 98]; *Цілованє коротше од життя* [5, с. 102]; *Іде Пудляше* [5, с. 398]. Крім того, відзначаємо вплив іменників твердої групи на відмінкові закінчення іменників м'якої та мішаної груп здебільшого у формі орудного відмінка: *Што сонцьом женеться по травіє* [5, с. 97]; *З шийою обнимається* [5, с. 96]; *Тяжкі і тверди з земльою вінець...* [5, с. 96]; *Будь, коли жалко день дощом плаче / і рідко в серці надію гощу, / що тебе, мила, ще раз зобачу / – крапльою дощу* [5, с. 91]; *Думками-надієями, паметю, душою й серцьом у руодну вростаю землю* [5, с. 83]; *Думкі прадут, як куделю / пішу серцьом / дном будьонним, недіельою* [5, с. 241]; *Вертаня і розстаня / диханьом дня / мовчаньом ночі* [5, с. 241], рідше – давального та місцевого: *В огньові пуд небом* [5, с. 99]; *поклонившись / сонцьові і зорам* [5, с. 241]; *Поклониса збіжови* [5, с. 369].

Спордично відзначаємо поліські діалектні форми кличного відмінка: *Яблиньо розспієвана і золотая, кормільніцьо* [5, с. 81], родового відмінка однини іменників жіночого роду: *А тепер пропадає. От, доля матери!* [5, с. 96]; *Пісок неполічими в пустинях памети,* [5, с. 94] та називного відмінка множини: *Аж тут люде хлинут* [5, с. 99]; *Коб оно був мір на земліє, / Наїдяться до сита усіє люде* [5, с. 225].

Репрезентативна риса в царині прикметника (рідше – дієприкметника) – наявність усічених форм у називному відмінку однини чоловічого роду: *Нестрашни одверняни спіт час* [5, с. 96]; *Дай мніє, радуго, свуй кольор найхоруоци* [5, с. 82]; *Цієли день, ой, день цієли / дісь снігом несло* [5, с. 93]; *Ой вієтьор, ти вієтьор шальони! / Дієд яблика на колієнках збірає / Старєнькі згорблєни муой дієд* [5, с. 95]; *Смієх страшни, дикі смієх* [5, с. 99]; *Не стуой на моюом, чорни ворон, полі* [5, с. 136]; *Може, верне свою мову / Струой і звичай власни* [5, с. 409]; *Зачаровани світ пустині* [5, с. 94]; *Шуміт могутні буор* [5, с. 83]; *Колі гай зельони гомоніт* [5, с. 83] та ін.

Водночас паралельно функціують повні нестягнені форми прикметників, які об'єднують підляський ареал із поліськими діалектами: *Нучниє думкі в Тобіє звучат* [5, с. 397]; *Не вієрат, не вієрат молодія* [5, с. 95]; *Хмари – неживиє віриши* [5, с. 91]; *І вев'юорочки*

малия, / І ориешкі золотія [5, с. 93]; *Тебе я любила, як туолько умієла, / як серце моє молодое* могло [5, с. 86], та низка різних за значенням у повній нестягненій формі прикметникових займенників: *Якоє* *дерево посадиш на верхові, / Якую* *пісню заграє твоюй трубач* [5, с. 94]; *Шоб якая* *душа добра колісь заспівала* [5, с. 409]; *І такая* *вітруга – / Клуніє пуднимає* [5, с. 99]; *Як тия* *лієта пройшли? / Де тия* *лієта пушли?* [5, с. 99]; *Любив пори року, їх кождое* *свято* [5, с. 75]; *Твойого* *животворного яблика* [5, с. 81].

Крім того, фіксуємо найуживанішу на Поліссі діалектну форму прикметника в найвищому ступені порівняння із суфіксом *-ейши*: *дайте мніє, пташкі, своїє піснє / найміліейши / дайте мніє, ночі, своїє зорі / найясніейши*» [5, с. 82].

Про активність побутування в мовленні підляшуків зазначених усічених та повних стягнених і нестягнених форм паралельно свідчать і поетичні рядки досліджуваної антології: *Не тисє* *рукі / найвижей* *пудимають / наш переможни* *стяг* [5, с. 83]; *Небо високе, велике* [5, с. 96]; *Біда тая сама / Люди по свієти ганяє* [5, с. 94]; *То ж кругом тоє саме / Засієк заповняє* [5, с. 99].

Крім наведених вище, у царині займенника відзначаємо важливу рису з поліською діалектною віднесеністю – відсутність протетичного *н* в особових займенниках, уживаних із прийменниками: *Завіруха снієг несе, / Понад єю* *мороз страшни ступає* [5, с. 94]; *А в юой* *мерця нема* [5, с. 94]; *На юой* *говорилі вікам*» [5, с. 85]; *Бієгла б за їм – не знаю де* [5, с. 94]; *На юом* *зуоркі сміються* [5, с. 96].

Водночас спорадично фіксуємо діалектні форми інших ів: *Єї* *нас научилі батько і маті / Ми хочемо так читаті й пісаті* [5, с. 85]; *Людям єї* *не приносиш / І мовою свею* *якнайменш клопочеш*» [5, с. 85].

Отже, в антології українськомовного письменства «Країна свого слова» поети-підляшуки в художньому поетичному дискурсі актуалізують підляське говіркове мовлення на різних лінгвальних рівнях, насамперед фонетичному. Водночас репрезентативним виявився й морфологічний рівень у царині, іменних частинах мови, передовсім іменника, прикметника та займенника, оскільки числівник в аналізованій поезії, на відміну від прозових текстів, не представ-

лено. Зафіксовані діалектні морфологічні риси демонструють беззаперечний зв'язок із поліськими діалектами північноукраїнського наріччя, підтверджуючи думки мовознавців про належність території Підляшшя, незважаючи на її анклавне розташування, до українського діалектного континууму.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в дослідженні драматичних художніх текстів видання «Країна свого слова» щодо репрезентації в них говіркових підляських рис та повноти відтворення їх у мовленні персонажів п'єс для здійснення системного дослідження актуалізації підляських говірок у художньому дискурсі антології українськомовного письменства Підляшшя.

Література

1. Аркушин Г. Л. Хахлацька мова на Підляшші. *Українська мова*. 2019. № 1. С. 115–125.

2. Гаврилюк Ю. Прогулянка підляськими стежинами письменства. *Країна свого слова. Антологія україномовного письменства Підляшшя* / Упор. та вступ Юрій Гаврилюк. Більськ на Підляшші, 2023. С. 7–60.

3. Гримашевич Г. І. Актуалізація підляського діалектного мовлення в прозовому дискурсі (на матеріалі антології україномовного письменства Підляшшя «Країна свого слова»). *Українська поліністика*. 2025. Т. 23. № 1. С. 28–40.

4. Гримашевич Г. Актуалізація діалектного мовлення Підляшшя в поетичному дискурсі: фонетичні риси. *Актуальні проблеми сучасної лінгвістики та методики викладання мови і літератури: зб. матеріалів наук.-практ. Інтернет-конф. з міжнар. участю, 3–9 лют. 2025*. Житомир : Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 2025. С. 132–137.

5. Країна свого слова. Антологія україномовного письменства Підляшшя / Упор. та вступ Юрій Гаврилюк. Більськ на Підляшші, 2023. 512 с.

Юрій Грицевич,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

МОВНІ АНОРМАТИВИ В МОТИВАЦІЙНИХ ЛИСТАХ АБІТУРІЄНТІВ ВНУ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Мотиваційний лист – обов’язковий документ для вступу до багатьох університетів Європи та Америки, особливо на магістерські та PhD-програми. Це ключовий інструмент, який дозволяє абітурієнту вийти за рамки академічних оцінок у додатку до диплома й розповісти приймальній комісії про свою особистість, прагнення й обґрунтувати вибір освітньої програми.

Вимоги до мотиваційного листа можуть відрізнятися залежно від країни та університету, проте скрізь акцент робиться на конкретній мотивації вибору ЗВО. Абітурієнт має чітко пояснити, чому він обрав саме цю спеціальність (освітню програму) і чому саме цей університет є найкращим місцем для здобуття вищої освіти. Зазвичай європейські університети шукають підтвердження вашої цілеспрямованості, наприклад, через попередній досвід участі в міжнародних наукових, культурно-освітніх проєктах чи стажуваннях.

В університетах США мотиваційний лист уже давно став невід’ємною частиною вступного процесу. Він дає можливість абітурієнту створити унікальний «портрет», який неможливо побачити лише через результати тестів. Тут часто розрізняють «*Statement of Purpose*» (більше сфокусований на академічних та дослідницьких цілях) і «*Personal Statement*» (де автор пояснює, як життєвий досвід сформував певні зацікавлення). Американські університети цінують особисту історію та унікальність. Вони хочуть зрозуміти, хто ви як особистість, які виклики ви подолали і чим зможете збагатити університетську спільноту. Грамотність і бездоганне оформлення листа є критично важливими, оскільки це демонструє вже здобуті навички академічного письма.

В українських воєнних реаліях мотиваційний лист під час вступної кампанії 2022 року в умовах повномасштабного вторгнення був єдиним критерієм при вступі на контрактну форму навчання. За словами тодішнього голови парламентського комітету з питань освіти, науки та інновацій Сергія Бабака, «раніше такий лист мав мінімальну вагу і потрібен був лише для того, щоб обрати серед двох вступників, які набрали однакову кількість балів ЗНО. Раніше такі збіги були рідкісним явищем. Та цього року при вступі мотиваційний лист матиме вищу цінність, адже випускники складатимуть лише один тест, отже, ймовірність того, що кількість вступників з однаковими балами зросте, – вища». На думку Єгора Стадного, проректора Київської школи економіки, «мотиваційний лист не дає можливості визначити рівень знань вступників, він дає можливість оцінити, хто зі вступників, які вже засвідчили належний рівень знань, більш свідомо ставиться до свого навчання. Я є прихильником природного застосування мотиваційного листа як додаткового критерію, обов'язково в парі з тестом на знання».

Метою цього дослідження є типологізація найпоширеніших мовних анормативів, засвідчених в окремих мотиваційних листах вступників Волинського національного університету імені Лесі Українки 2024 року.

Аналіз емпіричного матеріалу – мотиваційних листів абітурієнтів – дав змогу виділити кілька категорій мовних помилок, які систематично повторюються.

Лексичного редагування потребують конструкції: «...дозволить сповна реалізувати **мій** потенціал з користю для мене особисто»³ (Рудець); «Звертаюся до вас у зв'язку з намірами поступити до Волинського національного університету імені Лесі Українки...» (Бащук); «...за обраною спеціальністю збагатить мене особисто, сприятиме розвитку мене як професійного вчителя української мови» (Рудець); «Таким чином, здобуття вищої освіти у Волин-

³ Тут і далі в тексті статті зафіксовані приклади анормативів подаємо за електронним джерелом [1]: Репозитарій мотиваційних листів. Архів вступної кампанії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://surl.li/zerfli>, указуючи в дужках прізвище абітурієнта.

ському національному університеті імені Лесі Українки...» (Федчик); «...адже на мою думку моє покликання допомагати людям якісно розібратись в їхніх проблемах, завдяки моїм здобутим знанням...» (Адескаліце); «Моїм натхненням стала моя бабуся» (Ліщук); «...пов'язаний із моїм свідомим рішенням залишитися у рідній країні і бути корисним для її мешканців» (Садовничий); «На жаль, не всі серйозно відносяться до розмов із людиною саме цієї професії, вважаючи, що це дивно» (Адамчук); «...внести вагомий внесок у Вашу команду» (Янчук); «...також будувати розмову таким чином, щоб вона була максимально комфортною та інформативною» (Сахнюк); «Таким чином я остаточно вирішила присвятити себе практичній психології» (Беляєва); «Так як я планую не тільки знати теоретично про психологію, але й хочу після навчання працювати по професії, тому мені необхідне більш детальне вивчення та практика» (Богач); «...вносити вагомий внесок у розуміння людського сприйняття» (Бондар); «Мені допомагають досягти успіху наступні якості...» (Бондар); «...стати професіональним психологом» (Башук); «Моїми особистими якостями є цілеспрямованість...» (Баннікова); «Психологія – це те, що дозволить мені внести вагомий внесок у життя людей» (Башук); «Маючи диплом фахового молодшого бакалавра за спеціальністю «Медсестринство», я вже маю міцну базову медичну освіту» (Ліщук); «Мене зацікавив новий факультет вузу...» (Склезь); «Я вважаю, що професія лікаря буде особливо важливою для України у військовий час» (Склезь); «Приймаючи остаточне рішення...» (Беляєва); «В ліцеї цікаво було вивчати функціонування організму людини і я зацікавилася тим, як можна застосовувати ці знання для лікування людей» (Хомулко).

Не менш частотними виявились орфографічні помилки, як-от: навчатись у рідному місці (Склезь); повномаштабна війна (Трухонь); На разі я працюю фельдшером... (Бенесько); саме ваш університет; Волинської області; Селедній бал атестату; досягнути міжнаходно рівня у цій сфері; берети їхнє психічне здоров'я; захищати інтереси інших; спільну мову селед людей (Башук); спостерігала над роботою своєї подруги-психолога (Беляєва); декла-

муванні віршів *Т. Шевченка* і *Л. Українки* (Башук); *Шановний Анатоліє Васильовичу!* (Імбірович); *Також я не здаюся на пів шляху, щоб це не було* (Ананьєва).

Про недостатній рівень опанування пунктуаційних норм у шкільному курсі української мови свідчать такі приклади: «*Наприклад__ декан факультету Поручинський Андрій Іванович*» (Склезь); «*Можливо__ через те, що з раннього дитинства за підтримки батьків почав професійно займатись мотоспортом*» (Садовничий); «*Обираючи освітню програму__ я найбільше зацікавився вищевказаною спеціальністю*» (Савчук); «*Розмовляючи з різними психологами__ я зрозуміла...*» (Адескаліце); «*З початком повномасштабного вторгнення, __ я рік жила та навчалась у Чехії*» (Богач); «*Я глибоко переконана, що саме Волинський національний університет імені Лесі Українки__ це мій квиток до мрії...*» (Блащук); «*...я захопилася дослідженнями таких визначних психологів__ як Аарон Бек, Мартін Селігман, Деніел Гоулман та інших*» (Беляєва).

Синтаксичні лінгвоанормативи найчастіше пов'язані з порушенням логічного порядку слів у реченні, неправильною побудовою речень через хаотичне висловлення думок, пор.: «*Згодом я потрапила на тренінг до Вікторії Назаревич, унікальний та самобутній спеціаліст у напрямі психологія мистецтвом, кандидат психологічних наук, арт-терапевт*» (Бачишина); «*Ознайомившись з інформацією на сайті «Волинського національного університету імені Лесі Українки», я натрапила на кандидата психологічних наук Магдисюк Людмилу Іванівну, тому я б хотіла вивчати ці галузі в університеті*» (Адескаліце); «*Шукаючи інформацію про медичні заклади, найбільше мене зацікавив Волинський національний університет імені Лесі Українки*» (Юрчик).

Отже, попри важливість мотиваційного листа як інструмента всебічної оцінки абітурієнтів, значна кількість вступників стикається з труднощами в грамотному й стилістично витриманому викладі думок. Аналіз мовних помилок у мотиваційних листах абітурієнтів Волинського національного університету імені Лесі Українки засвідчив системні проблеми з мовною грамотністю й культурою ділового

письма серед вступників. Ці недоліки не тільки знижують ефективність мотиваційних листів як інструмента презентації особистих якостей, а й можуть негативно вплинути на остаточні рішення приймальних комісій ЗВО щодо зарахування на бюджет у спірних ситуаціях рейтингового списку. Низька якість мовного оформлення мотиваційних листів указує на прогалини у формуванні навичок офіційно-ділового та академічного письма на попередніх етапах шкільної мовно-літературної освіти.

Література

1. Репозитарій мотиваційних листів [Електронний ресурс]. URL : <https://surl.li/zerfli> (дата звернення: 24.08.2025).
2. Стадний Є. Ресурсів у вищій освіті буде не більше, а менше [Електронний ресурс]. URL : <https://osvita.ua/blogs/86257/> (дата звернення: 06.09.2025).
3. Що буде замість ЗНО в 2022 році? [Електронний ресурс]. URL : <https://www.akademika.com.ua/blog/shho-bude-zamist-zno-v-2022-rotsi/> (дата звернення: 01.09.2025).

Олександра Грицкевич,

здобувач ОР магістр,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук,

доцент Лакомська І. В.

КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО ДОСВІДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Актуальність дослідження. Сучасна лінгвістика розглядає мову не лише як систему знаків, але й як інструмент пізнання та категоризації світу. У цьому контексті фразеологізми виступають унікальним матеріалом для дослідження, оскільки вони є специфічними мовними формулами, елементом мовної картини світу із закодованою

інформацією про минуле, про наших предків, їхній спосіб світосприйняття та оцінку всього суцього. Фразеологія є важливим джерелом для вивчення того, як мова відображає й структурує емоційний досвід людини. О. Селіванова визначає: «Фразеологічний склад мови акумулює культурні та психологічні стереотипи, пов'язані з емоційним досвідом людини, і виступає своєрідним культурним кодом нації» [3]. Емоції, будучи складною когнітивною і психологічною категорією, вербалізуються через стійкі мовні звороти, які несуть у собі культурно-специфічні знання про почуття. У психології термін «емоції» означає переживання людиною її ставлення до навколишнього світу і самої себе, тобто емоції – особлива форма відображення дійсності. Сучасна українська фразеологія, що динамічно розвивається, є унікальним матеріалом для дослідження когнітивних механізмів, за допомогою яких абстрактні емоційні стани перетворюються на конкретні мовні образи. Робота є актуальною в контексті розвитку когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, оскільки дозволяє глибше зрозуміти, як українська мовна картина світу кодує й інтерпретує емоційну сферу.

Об'єктом дослідження є українська фразеологічна система як відображення національно-культурного світобачення, *предметом* – когнітивні механізми (метафора та метонімія) вербалізації емоційного досвіду в сучасній українській фразеології, їх специфіка та національно-культурне наповнення.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати когнітивні механізми вербалізації емоційного досвіду в сучасній українській фразеології.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання: визначити ключові концептуальні метафори й метонімії, які лежать в основі фразеологізмів, що виражають емоції; проаналізувати семантику та структуру фразеологічних одиниць, що вербалізують емоційні стани; навести приклади фразеологізмів, взятих із сучасних словників, та проаналізувати їхнє значення з погляду когнітивної лінгвістики.

У процесі дослідження були використані такі методи: описовий метод – для систематизації та класифікації фразеологічних одиниць; метод контекстуального аналізу – для вивчення вживання фразеологізмів; метод компонентного аналізу – для виділення семантичних складових фразеологічних одиниць.

Когнітивний підхід до вивчення фразеології. Когнітивна лінгвістика розглядає мову як інструмент для концептуалізації та категоризації світу. З погляду цієї парадигми, фразеологізми є не просто набором слів, а «згустками» концептуальних знань [2]. Емоційний досвід – одна з найскладніших категорій, яка потребує особливих когнітивних механізмів для свого вираження.

Основні механізми, що дозволяють вербалізувати емоції у фразеології – це концептуальна метафора та концептуальна метонімія.

За М. Джонсоном та Дж. Лакоффом концептуальна метафора – це перенесення властивостей однієї концептуальної сфери (джерела) на іншу (ціль). У фразеології емоції (абстрактна сфера) часто концептуалізуються через конкретні фізичні або природні явища. У фразеології емоції можуть вербалізуватися через їхні зовнішні прояви або фізіологічні реакції.

Концептуальна метонімія – фізіологічні прояви як замітники емоцій. Ґрунтується на суміжності між емоційним станом та його фізичними наслідками чи зовнішніми проявами. Замість того, щоб називати емоцію, мова вказує на її фізіологічний стан [2].

Аналіз механізмів вербалізації емоцій у сучасній українській фразеології. У сучасній українській фразеології можна виділити кілька домінантних концептуальних метафор, які допомагають вербалізувати емоції:

1. Емоції – це рідина в посудині. Ця метафора є однією з найпоширеніших у світових мовах. За В. І. Ковальчук емоції уявляються як рідина, що заповнює тіло або його частини. Наприклад: «*Кров закипає*» – метафорично гнів прирівнюється до кипіння крові, що символізує надмірне внутрішнє напруження. Зі словника «*кров кипить*» – хто-небудь перебуває у стані сильного збентеження, гніву, обурення [4, с. 399].

«Виливати душу» – цей фразеологізм концептуалізує душу як посудину, з якої можна «вилити» емоції, тим самим полегшивши стан. Зі словника «виливати/вилити (свою) душу» – щиро ділитися з ким-небудь найпотаємнішим, тим, що хвилює, наболіло [5, с. 75].

2. Емоції – це зображення на обличчі. Міміка та вирази обличчя часто є метонімічними маркерами емоцій. Наприклад: «Очі на лоб полізли» – цей гіперболізований вираз обличчя є метонімічним показником емоції. Зі словника «очі (вulg. баньки) на лоб (на лоба, рідко лізли)» у кого, кому, чий – хто-небудь виявляє велике здивування, дуже вражений чимось [4, с. 597].

«Стиснути зуби» – це метонімія, де фізичний акт вказує на внутрішню емоційну напругу. Зі словника «зціпивши зуби» – стримаючи свої почуття, бажання; напруживши всі сили [4, с. 348].

3. Емоції – це вогонь. Метафора, що виражає інтенсивність та неконтрольованість емоцій. Наприклад: «Горіти від сорому» – сором концептуалізується як внутрішній жар. Зі словника «горіти вогнем (полум'ям)» – бути дуже червоним, гарячим (від приливу крові). «Єлька стояла перед ним і відчувала, як полум'ям горить її лице» (О. Гончар) [4, с. 189].

4. Емоції – це хвороба або фізичний стан. Емоційні переживання часто ототожнюються з фізичним болем або недугою. Наприклад: «Болить душа» – це метонімія, оскільки психологічний біль вербалізується через фізичне відчуття. Зі словника «душа болить» – хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу [4, с. 277].

«Як з хреста знятий» – тут сум асоціюється з фізичним стражданням Христа, що відображає сильний емоційний біль. Зі словника «як (мов, ніби) з хреста знятий» – дуже блідий, змучений, з хворобливим виглядом [5, с. 271].

Отже, аналіз української фразеології свідчить, що вербалізація емоційного досвіду відбувається за допомогою складних когнітивних механізмів, де ключову роль відіграють концептуальна метафора та метонімія. Українська мовна картина світу, виражена у фразеології, концептуалізує емоції як: рідину в посудині, що може «википіти» або «вилитися»; фізичну хворобу чи фізичний стан, що завдає болю;

температурне явище, що може «закипіти» або «охолонути». Ці механізми не лише допомагають виразити емоції, але й формують уявлення про них у носіїв мови, підкреслюючи зв'язок між фізичним тілом, внутрішнім світом і культурними уявленнями.

Література

1. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, якими ми живемо. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 256 с.
2. Приходько А. М. Концептуалізація емоцій у сучасній українській мові: лінгвокогнітивний аспект. *Мовознавство*. 2017. № 6. С. 34–42.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
4. Фразеологічний словник української мови. Уклад. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С., Дятчук В. В. та ін. Київ : Наукова думка, 1993. 654 с.
5. Фразеологічний словник української мови. Уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.

Софія Гуска,

здобувач ОР магістр,

Волинський національний університет

імені Лесі Українки.

Науковий керівник: доктор філологічних наук,

професор Мельник І. А.

СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ЗАЙМЕННИКІВ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Стилістична роль займенника, порівняно з іншими частиномовними класами слів, дещо інша. Насамперед це зумовлено тим, що займенники як замкнений клас слів не поповнюється новими одиницями. Окрім того, слова цієї частини мови не мають такого розмаїття граматичних форм, як, наприклад, іменники чи дієслова. Проте, маю-

чи високий ступінь узагальнення семантики, займенники яскраво виявляють можливості переносного вживання, а саме: використання одного займенника замість іншого, досить поширеною також є субстантивація займенників, переосмислення займенникового значення тощо. Саме тому стилістичні функції займенникових морфологічних одиниць викликають зацікавлення науковців.

Л. І. Мацько виокремлює два ключові стилістичні напрями функціонування займенників. Перший полягає в здатності займенників, замінюючи інші слова, здебільшого іменникові форми, уникати повторів, урізноманітнювати мовлення, а також створювати широкий спектр стилістичних ефектів – від інтимізації до акцентування або ж маскування особи. Другий напрям пов'язаний із формуванням за допомогою займенників смислових зв'язків, що забезпечує водночас смислову і граматичну єдність тексту [2, с. 44–45].

На переконання дослідниці, займенники, виступаючи еквівалентами інших частин мови, не мають чітко вираженого матеріального наповнення, а є певною мірою узагальненими одиницями. Для цієї частини мови особливо важливим є контекст, саме той мовний простір, у межах якого займенники розкривають свої смислові відтінки, демонструють потенціал виразності. Вчена наголошує, що в поетичному мовленні повною мірою зреалізована інтимізуюча, емоційно-підсилювальна, оцінювальна функції займенників [2, с. 57].

Найтипівішим є використання займенників у побудові стилістичної фігури анафори, адже їхня здатність замінювати інші слова закладена вже на рівні мовної системи. Особливий інтерес становить дослідження анафоричного вживання прономінативів у межах художнього мовлення, зокрема поезії. До прикладу, в поезії Максима Рильського «Моя царівна» виразно простежується повтор займенника *тобі* в ролі анафори, що посилює інтимно-емоційну присутність ліричної героїні:

Тобі одній, наміряна царівно,
Тобі одній дзвенять мої пісні;
Тобі одній в моєму храмі дивно.

Особовий займенник *тобі*, який повторюється на початку кожного рядка, виконує не лише граматичну функцію, а й естетичну: він наголошує на внутрішньому світі ліричної особи, її глибокому емоційному зв'язку з природою та моментом переживання.

Окрім анафори, займенники можуть брати участь у створенні інших стилістичних прийомів – антитези, градації, паралелізму. Наприклад, протиставлення займенників *я* і *ти* у поетичному тексті здатне підсилювати діалогічність, виражати інтимні переживання чи підкреслювати конфлікт. Використання вказівних займенників на взірць: *цей, той, оцей* і т. ін. – надає тексту конкретності, а неозначених: *хтось, щось, якийсь, чийсь* тощо – відтінку загадковості й невизначеності тощо [1].

Отже, попри свою обмежену кількість займенники посідають важливе місце в художньому мовленні. Функційна гнучкість лексико-граматичного класу займенників, здатність реалізувати різні стилістичні ефекти роблять їх невід'ємним засобом формування образності та виразності української мови.

Література

1. Калашник О. В. Займенник як засіб творення стилістичних фігур. *Лінгвістичні студії*. 2016. Вип. 32. С. 37-41.
2. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.

Юлія Дем'янчук,
*кандидат економічних наук, асистент кафедри
перекладознавства і контрастивної
лінгвістики імені Григорія Кочура,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ВОЄННА КОМУНІКАЦІЯ ЯК БАГАТОВИМІРНИЙ ДИСКУРСИВНИЙ ФЕНОМЕН – СУСПІЛЬСТВО В ЛАБІРИНТІ ВІЙНИ

Воєнна комунікація, властива всім країнам, яких війна торкнулася прямо чи опосередковано, протягом останніх десятиліть перебуває в центрі пильної уваги науковців. Її інтерпретують крізь призму воєнностізму, де мова, пронизана ідеологічними нашаруваннями, постає не лише як інструмент відображення деструкції, а й як каталізатор суспільно-політичних трансформацій, здатних зміцнювати демократичні інститути [3].

Перші спроби осмислення воєнної комунікації продемонстрували її значення як засобу інформування та інструменту лінгвополітичного впливу, що забезпечує реалізацію стратегічних цілей війни. Її основним призначенням залишалося схилити противника до прийняття висунутих умов, тоді як імпліцитним завданням ініціаторів збройних конфліктів часто ставало зміцнення внутрішньополітичних позицій за допомогою, так би мовити, «маленької переможної війни» або дестабілізація ширшого регіону [6]. Багато уваги приділено й аналізу комунікації під час війни. Зокрема, Елізабет Брутон у низці праць наголошує, що на початку Першої світової війни всі сторони конфлікту мали у своєму розпорядженні широкий спектр засобів і технологій зв'язку. Поряд із сучасними на той час технологіями, як-от телефон і бездротовий телеграф, активно застосовували також традиційні засоби: поштових голубів та кур'єрів. У низці випадків ці методи використовували паралельно або взаємозамінно залежно від оперативних потреб [5].

Деякі дослідники нині наголошують на важливості інтерпретаційного аспекту. Так, А. Чучвара у праці «Мова і війна: перспективи міжкультурної комунікації в іншомовній аудиторії» підкреслює, що аналіз конфлікту інтерпретацій подій (популяризованих ще до 24 лютого 2022 року) щодо природи російсько-української війни сприяє досягненню міжнаціонального порозуміння у сфері зовнішньополітичних відносин України [4].

Із розвитком лінгвополітичної синергетики утверджується думка про особливе значення мови війни для пояснення й моделювання механізмів комунікації у збройних конфліктах [2]. Лінгвополітична синергетика покликана простежити, як воєнна комунікація функціонує в різних сферах та які дискурсивні ознаки визначають її ефективність.

Воєнна комунікація – це цілеспрямований процес обміну інформацією під час війни між військовими структурами, органами влади та цивільним населенням, що здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів мови війни, яка виступає інструментом стратегічного впливу та засобом забезпечення суспільної стійкості [1].

У зв'язку з тим, що концептосфера мови війни значно ширша за її окремі лексичні чи жанрово-стилістичні вияви, досягнути її зміст можливо лише через аналіз семантичного простору, у якому формуються воєнно-політичні та військово-політичні смислові конструкти. Саме цей простір стає об'єктом вивчення макролінгвополітичної синергетики, яка акцентує на дослідженні ключових дискурсивних ознак воєнної комунікації – її семантичних полів, когнітивних моделей, ідеологічних маркерів і механізмів впливу на суспільно-політичні процеси [там само].

До ключових дискурсивних ознак воєнної комунікації належать:

Ідеологічна зумовленість – мова війни завжди пронизана ідеологічними смисловими пластами, що формують образ ворога, легітимізують власні дії та делегітимізують дії противника, вибудовуючи семіотичне поле протистояння.

Стратегічна функціональність – воєнна комунікація виступає інструментом реалізації стратегічних цілей війни, спрямованих на послаблення противника, мобілізацію ресурсів, підтримку морального духу суспільства, а також формування міжнародної підтримки.

Інформаційно-маніпулятивний характер – воєнна комунікація поєднує функції інформування та прихованого впливу, вираженого через пропаганду й контрпропаганду.

Подвійна спрямованість – воєнна комунікація має двовекторний характер:

(1) *Внутрішньополітична воєнна комунікація* – це організований обмін інформацією всередині держави, спрямований на консолідацію суспільства та оперативне реагування на кризові виклики, зумовлені війною.

(2) *Зовнішньополітична воєнна комунікація* – це система міждержавного обміну інформацією, що охоплює дипломатичний діалог, укладання міжнародних угод і союзів, інформаційне протистояння, гуманітарне співробітництво.

Синергетичний ефект – взаємодія мовних засобів у процесі воєнної комунікації може спричиняти різні результати: позитивні (консолідація суспільства), негативні (ескалація конфлікту), амбівалентні (поєднання протилежних тенденцій) або підсилювальні (активація вже наявних дискурсивних ефектів).

Сказане попереду дає підставу для твердження про те, що воєнна комунікація постає багатовимірним дискурсивним феноменом у макролінгвополітичній синергетиці, який поєднує ідеологічні, стратегічні, маніпулятивні та синергетичні ознаки, що зумовлюють її вплив на внутрішньополітичну консолідацію, зовнішньополітичну взаємодію і спричиняють трансформацію суспільно-політичних процесів.

Література

1. Дем'янчук Ю. Лінгвополітична синергетика: становлення та перспективи дослідження. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2024. Т. 27. № 2. С. 75–102.

2. Дем'янчук Ю. Генеза становлення мови війни в історико-політичному та історико-художньому контексті (український досвід). *Закарпатські філологічні студії*. 2025. Вип. 39. С. 171–192.

3. Дем'янчук Ю. Лінгвістика війни: виникнення, концептуалізація та вектори подальшого розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2025. Т. 36 (75), № 3, ч. 1. С. 220–233.

4. Чучвара А. Мова і війна: перспективи міжкультурної комунікації в іншомовній аудиторії. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2023. Вип. 17. С. 3–14.

5. Bruton E. Communication Technology, in: 1914-1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin. 2014. URL : <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/communication-technology/>.

6. Fuller J. The Foundations of The Science of War. *A Military Classic Reprint*. Fort Leavenworth, Kansas: US Army Command and General Staff College Press. 1993. URL : <https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/combat-studies-institute/csi-books/Foundationsof-Science-of-War.pdf>.

Олексій Довгань,
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри прикладної лінгвістики,
порівняльного мовознавства та перекладу,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

МЕДІАЛІНГВІСТИКА АБСУРДУ: ВІД МЕМІВ ДО ПОЛІТИЧНИХ НАРАТИВІВ

Сучасному глобалізованому медіапростору притаманне самобутнє функціонування абсурду, який виступає інтегрованим кон-

структом. Мовиться про те, що останній позиціонуємо не лише мовною чи риторичною аномалією, засобом маніпуляцій (мізінформації, дезінформації та пропаганди), а й, першою чергою, *культурною практикою*. Показово, що саме у її межах формуються нові моделі соціальної комунікації, а також відбувається імплементація у традиції європейської та світової культури. Такі практики мають широкий спектр актуалізацій: від театру абсурду й дадаїзму до постмодерністських стратегій *деконструкції смислу*.

Прикметним є місце абсурду як інтегрованого феномена у цифрових медіа, де він реалізований не дискретно, маргіналізовано – як специфічне явище, а органічний механізм продукування смислів. Своєю чергою, для процесу цього смислотворення характерне поєднання й кореляція між комізмом, іронією й часом неочевидною травмою. Саме це специфічне поєднання увиразнює актуальність представленого дослідження, у межах якого абсурдизація політичного дискурсу розглянута у координатах згаданого маніпулятивного впливу та культурного спротиву останньому.

Репрезентативною у контексті досліджуваної проблематики вважаємо науковий доробок І. Р. Вихованця (зокрема, розробку мовознавцем функційно-категорійної граматики) [1]. Остання виформовує методологічну базу для аналізу абсурду як самотутньої *комунікативної стратегії*. Так, на нашу думку, особливої уваги заслуговує ідеї дослідника розглядати граматичні категорії у функційному вимірі щодо мовленнєвої діяльності. Це дозволяє локалізувати порушення узвичаєних категорійних зв'язків (часу, модальності, предикативності), що, відповідно, стає механізмом абсурдизації висловлення.

Природно, що для політичного дискурсу (зокрема, медіадискурсу) окреслені «збої» мають зумисну, а не випадкову природу, виконуючи роль прагматичних маркерів. Функції останніх – деформувати граматичну й смислову структуру тексту задля створення ефекту парадоксу, що стає базою для дискредитації опонента/опонентки. Саме у цьому контексті спадщина Івана Романовича є особливо значущою, оскільки стає базою сучасної медіалінгвістики: у її призмі абсурд позбувається хаотичних рис [2]. Наслідком цього стає

його (абсурду) розгляд як *системної модифікації граматичних та дискурсивних категорій у межах культурно-комунікативних практик*.

Відповідно, функціонування абсурду в медійному просторі доцільно розглядати у трьох вимірах:

1. *Лінгвістично-прагматичному*, на якому відбувається актуалізація нісенітних, парадоксальних та інших синтаксичних конструкцій, семантичних девіацій, гри слів і знаків, які руйнують логіко-смыслову єдність висловлення. Наслідком цього стає дискретність покладеного у ньому смислу, коли окремі елементи зрозумілі і можуть бути раціонально локалізовані, проте їх поєднання дискредитує загальний смисл [3].

2. *Культурологічному*, що органічно пов'язаний з попереднім і наступним, оскільки затребує абсурд у іншому ключі: позиціонуючи його формою культурної практики. Така практика репрезентативна щодо переходу від узвичаєних моделей раціональності до постмодерної дискретності смислу. В умовах останньої довершеною формою вважаємо *мем*, який набуває рис культурного артефакту абсурду [4]. Саме у цьому феномені агреговано вищезазначені гумористичний, іронічний та травматичний елемент, а також культурну пам'ять. Таким чином, мем стає ретранслятором покладених у медійну комунікацію смислів, разом із тим об'єднуючи спільноти на базі досвіду їх учасників у сміху та відчуженні (соціальній атомізації).

3. *Межовість природи мему*, своєю чергою, втілена у *стратегічному вимірі* побутування абсурду, де він використаний у координатах риторики та культури. Так, мовиться про згадану дискредитацію, делегітимізацію опонента/опонентки, та/або відволікання від значущих соціальних проблем (соціальне забезпечення тощо). Інший приклад – абсурд, актуалізований як форма соціальної терапії та колективної інверсії травматичних подій [5].

Отже, абсурд – інтегрований феномен політичної комунікації, який позірно позиціонований «випадковістю», «збоєм» тощо логічних побудов. Останнє увиразнює його природу культурного коду, своєю чергою, уможлиблюючи нові способи інтерпретації тих чи тих політичних подій. Наслідком такого широкого інтерпретативного

спектра стає мобілізація нового електорату на користь певного політичного актора та заохочення його (електорату) до гри зі смислами.

Таким чином, говоримо про абсурдизацію як культурно-комунікативну стратегію, що є системною практикою для сучасного медіа-дискурсу. Відтак, абсурдизація дуалізує актуалізовані під час свого розгортання функції: з одного боку відбувається руйнування усталених когнітивних схем, норм, лакун і реалій (деструктивна), з іншого – виформовуються альтернативні культурні сценарії політичної реальності (конструктивна). Вони ґрунтуються на трансформованій під політичні потреби мовній та національній картині світу, що увиразнює міждисциплінарну природу і значущість досліджуваної проблематики. Тут говоримо про імплементацію міждисциплінарного аналізу, у межах якого актуалізованими будуть лінгвістичні, культурологічні, психологічні та інші методології. Такий підхід дозволить локалізувати феномен абсурду не лише в координатах мовної девіації, а й культурного механізму, що виформовує сучасні стратегії політичної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с. URL : <https://tinyurl.com/3tupcsma> (дата звернення: 10.09.2025).

2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 2004. 256 с. *ЧТИВО* : електронна бібліотека. URL : <https://tinyurl.com/5n77krw8> (дата звернення: 10.09.2025).

3. Alam S. N., Farida A. N. Memes as Political Discourse : A Semiotic Analysis of Palestine-Israeli Conflict. *Journal of English Language and Education*. 2025. Volume 10, Issue 4. P. 1146–1162. DOI : <https://doi.org/10.31004/jele.v10i4.1015> (date of application: 10.09.2025).

4. Pranata A., Widayatama R. The Representation of Political Memes on Social Media X (Twitter) : A Semiotic Analysis of Popular Culture Products. *Communications*. 2025. Vol. 7, Issue 2. P. 128–148. DOI: <https://doi.org/10.21009.coms7.2.1> (date of application: 10.09.2025).

5. Suryaningsih R. Memes as Ideological Texts : A Multimodal Discourse Analysis of Political Semiotics in Digital Cultures. *International Journal of Humanities Science Innovations and Management Studies IJHSIMS*. 2025. Vol. 2, Issue 2. P. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.64137/30508509/IJHSIMS-V2I2P102> (date of application: 10.09.2025).

Марія Дружинець,
*доктор філологічних наук, професор, професор кафедри
української мови та мовної підготовки іноземців, Одеський
національний університет імені І. І. Мечникова,*
Ілля Величко,
*магістр філології, Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова*

АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Одним із пріоритетних напрямів дослідження семантики – асоціативний підхід до вивчення значення слова. Він вказує на зв'язки, які виникають між різними поняттями, ідеями або явищами.

Асоціація у широкому сенсі – це форма зберігання інформації у свідомості. За визначенням О. Селіванової, *асоціація* – це «динамічний тимчасовий нервовий зв'язок між двома й більше психічними явищами (відчуттями, уявленнями, почуттями, думками, образами тощо), а також їхніми позначеннями в мові, які утворюються за певних умов на підставі рефлексу суб'єктивного реагування на відповідні стимули» [6, с. 43].

Асоціативна лінгвістика в Україні на сьогодні представлена асоціативною лексикографією та активним застосуванням асоціативних експериментів у дослідженні когнітивних, психолінгвістичних і лінгвокультурних явищ (Н. Бутенко, С. Мартінек, Т. Ковалевська, Н. Кутуза). У межах одеської ономастичної школи О. Карпенко дослідила асоціативну структуру онімічних концептів різних субфреймів,

В. Неклесова – хрононімів, Г. Ткаченко – хремотонімів, К. Долбіна – зоонімів, Ю. Дідур – ергонімів, Є. Біла – ароматонімів.

Мета розвідки – дослідити сучасні прізвища іншомовного походження в асоціативному аспекті, окресливши їх асоціативне поле, ядро, далеку та ближню периферії. *Об'єктом* дослідження є сучасні прізвища іншомовного походження. *Предметом* дослідження – асоціативні параметри вказаних прізвищ. *Джерельною базою* дослідження послуговували реальні списки прізвищ здобувачів спеціалізації «Українська мова та література» філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова. Реципієнтами для вільного асоціативного експерименту стали 30 осіб, із них 20 жінок та 10 чоловіків у віковій категорії від 18 до 77 років.

Наукова новизна студіювання полягає в тому, що в ньому вперше окреслено асоціативне поле, ядро, далеку та ближню периферії прізвищ іншомовного походження.

Асоціації індивідів на те саме слово-стимул можуть бути різними з багатьох причин: вік, стать, рівень освіти, регіон проживання, емпіричний досвід. На відповідь інформанта може вплинути і його психологічний стан, і суб'єктивне ставлення до участі в експерименті, і прочитання художньої літератури.

Для позначення певної кількості пов'язаних між собою асоціатів у науці було запроваджено поняття асоціативного поля, оскільки у мовленнєвому мисленні індивід оперує не словами, а асоціативними полями [7, с. 454]. *Асоціативне поле* – це сукупність асоціатів, або реакцій на слово-стимул. Асоціативне поле включає ядро (найчастіші реакції), ближню та далеку периферії. Периферію становлять найменш частотні асоціації. Найбільш частотні асоціації також мають назву асоціативної норми і з урахуванням їх створюються словники [1, с. 16].

Асоціативний експеримент – у лінгвістиці це «методика досліджень мовних реакцій на слова чи сполуки (стимули), що виявляє рефлекторні тимчасові зв'язки відчуттів, почуттів, образів, понять та їхніх позначень у ментальному лексиконі носіїв мови з метою конструювання мережі асоціацій у свідомості індивіда й етносвідомості» [6, с. 43]. У нашій розвідці застосовано вільний асоціативний експе-

римент. У вільному експерименті дослідник ніяк не обмежує інформанта [5, с. 239].

Для опитування ми використовували анкету в «Google Формі», інформантам було запропоновано перелік антропонімів-стимулів іншомовного походження: *Друтіс, Каназірська, Миндру, Неткова, Породзінська, Радонич, Ракул*.

Асоціативне поле досліджуваного прізвища представляє ядро, ближня та далека периферії. Ядро асоціативного поля прізвища-стимула, за авторським підходом, – це найчастотніша реакція на онім (8 і більше), далека периферія – рідко вживана реакція (1–3 рази), ближню периферію представляє реакція, яка повторюється 4–7 разів.

У вільному асоціативному експерименті взяли участь 30 інформантів: 66,7 % становлять учасниці; 33,3 % – учасники. 28 респондентів – мешканці міста Одеси; 2 – міста Києва. Асоціації жінок відрізнялися від асоціацій чоловіків емоційним забарвленням.

Інформанти, опитані в експерименті, різного віку: у межах категорії «18–25 років» узяли участь в опитуванні 12 осіб (40,0%), у категорії «26–35 років» – 4 особи (13,3%), у категорії «36–45 років» – 3 особи (10,0%), у категорії «46–55» – 5 осіб (16,7%), у категорії «56+» – 6 осіб (20,0%).

Відповіді респондентів відрізнялися залежно від віку: чим старший інформант – тим більше асоціацій за кількістю. В інформантів перших трьох категорій траплялися асоціації, пов'язані з персонажами мультфільмів, фільмів: персонаж з мультфільму «Астерікс та Обелікс», Назгул (персонаж із фільму «Володар перснів»), з хімічними елементами: радій (Ra), радон (Rn – газ) (7).

Інформанти, які взяли участь в опитуванні, мають різні професії. У межах категорії «студент» відповідали 7 осіб різних спеціальностей (зокрема маркетинг, українська мова та література, прикладна лінгвістика), що становить 23,4 % від загальної кількості опитуваних, у категоріях «викладач» і «вчитель» – по 5 осіб (16,7 %), у категорії «бухгалтер» – 3 особи (10,0 %), у категоріях «штурман» та «юрист» – по 2 особи (6,7 %), у категоріях «економіст», «інженер»

електромеханік», «інженер радіозв'язку», «кондитер», «кухар», «лікар» – по 1 особі (3,3 %).

Діяльність респондентів помітно впливала на асоціації. Філологи – викладачі та здобувачі опиралися на знання свого фаху, наприклад: румунська фонетика, схожа на болгарські імена на кшталт Петко, *tko* – хорватською *хто*, *нетко* – як *хтось*, слов'янські імена, основою яких є слова *радість*, *радий*, *рада*, -ул визначений артикль у румунській мові, сап (англ. та німец. – *могти*), кана (назва японської писемності). Штурмани (моряки далекого плавання) використовували у відповідях географічні локації, наприклад: *Канарські острови*, *зірка Канн*, *село Молдови*, *Польща*. Частотні асоціації у дослідженні, які властиві різним онімам, – *мир*, *дружба*, *прізвище*.

Результат експерименту налічує 185 асоціацій на прізвища іншомовного походження:

Друтіс (*drutas* – литовською – «товстий», «міцний, сильний», «низький (про голос)»; литовське прізвище) [8, Т. 4, с. 339]; **Друтіс** (31 асоціація / 49 відповідей): афера, байдужість, балтійські мови, Брутус, дартс (назва гри) (2), дерево (2), дерун, драйв, дріт (2), дротики, друг (10), другий, дружба, дружити, друзі (2), друїд (жерці древніх кельтських народів; персонаж з мультфільму «Астерікс та Обелікс» (3), друк (2), іноземний, латвійська мова, литовець (2), назва лікарського препарату, неповага, прутик, ріелтор, рута, рутина, фокус, фрукти (2), фруктіс, чужак, шампунь.

Асоціативне поле: 49 реакцій. Ядро: *друг* (10). Близня периферія не сформована. Далеку периферію (30 асоціацій / 39 відповідей) формують асоціації з коефіцієнтом у діапазоні 2–3: *друїд*, *дартс*, *дерево*, *дріт*, *друзі*, *друк*, *литовець*, *фрукти* та 22 реакції з коефіцієнтом 1. Багато фонетичних асоціацій.

Каназірська (*kanazir* – польською – канарейка; польське прізвище) [8, Т. 4, с. 215]), **Каназірська** (34 асоціації / 51 відповідь): берег, гора, директор, долина, жінка, зарозумілість, зірка (10), зірка Канн (місто), казинаки, казюка (козявка), калейдоскоп, сап (англ. та німец. – *могти*), кана (назва японської писемності), канал, канарка (канарейка) (8), Канарські острови, канонізація, Каразін (український

вчений, винахідник, громадський діяч), князь, коза, колорит, конюх, мінеральна вода, місцевість, небо (2), озеро, очі, письменник-публіцист, згасла зірка, прізвище, прірва, птах, різка, різак.

Асоціативне поле: 51 реакція. В асоціативному полі є дві ядерні реакції: *зірка* (10), *канарка* (8). Близня периферія не сформована. Далеку периферію (32 асоціації / 33 відповіді) складають асоціація *небо* (2) та 31 реакція з коефіцієнтом 1. Переважають фонетичні асоціації.

Миндру (румунською – гордий; молдавське прізвище) [2, Т. 4, с. 235]; **Миндру** (33 асоціації / 56 відповідей): *видра* (2), *вино* (2), *випічка*, *вітер*, *Грузія*, *друїд*, *дружба* (2), *знаряддя праці*, *картопля*, *компанія*, *мандарин*, *мандраж*, *мандри* (9), *мандрувати* (2), *мандрівник*, *мандрівка* (2), *мантра* (3), *мин* (з арабської *хто* або *звідки*), *мина*, *мир* (4), *митар*, *мінливість*, *молдавське походження* (5), *мотивація*, *мудрий* (2), *мудрість*, *прірва*, *румунське походження*, *румунська фонетика*, *село Молдови*, *сир*, *спокій*, *темний ельф*.

Асоціативне поле: 56 реакцій. Ядро: *мандри* (9). Близня периферія (2 асоціації / 9 відповідей): *молдавське походження* (5), *мир* (4). Далеку периферію (30 асоціацій / 38 відповідей) формують асоціації з коефіцієнтом у діапазоні 2–3: *мантра*, *видра*, *вино*, *дружба*, *мандрувати*, *мандрівка*, *мудрий* та 23 реакції з коефіцієнтом 1. Багато фонетичних асоціацій.

Неткова (нетко – сербською – хтось; болгарське прізвище), **Неткова** (39 асоціацій / 53 відповіді): *бездоріжжя*, *болгарське походження*, *вередлива*, *виваженість*, *відмова* (2), *відсутність*, *вчителька*, *голка*, *діяч*, *заборонений* (2), *заперечення* (3), *капризність*, *категоричний*, *квітка*, *коваль*, *ловити*, *мітка*, *небезпека*, *негативний*, *не потрібний*, *не така*, *не ткане* (2), *ниркова*, *нитка* (8), *нічия*, *новинка*, *нота*, *підкова* (2), *прізвище*, *путівець*, *сітка*, *стриманість*, *ткаля*, *ткати*, *ткацтво* (2), *точність*, *шити*; *схожа на болгарські імена на кшталт Петко*; *tko* – хорватською *хто*, *нетко* – як *хтось*.

Асоціативне поле складається з 53 реакцій. Ядро: *нитка* (8). Близня периферія не сформована. Далеку периферію (38 асоціацій / 45 відповідей) складають асоціації з коефіцієнтом у діапазоні 2–3:

відмова, заборонений, заперечення, не ткане, підкова, ткацтво та 32 реакції з коефіцієнтом 1.

Породзінська (porodzin – польською – народження; польське прізвище). **Породзінська** (35 асоціацій / 52 відповіді): буття, вода, горда, гурт, дзвін (3), дзвінок, дитина, життя, народження (2), народження літературного твору, параграф, парасолька, пародія (2), пародіювати, Польща, поріднитися, порода (9), порода дерева, по родзинках йти (тобто зібрати родзинки або придбати), породиста, породілля (2), породження (4), Порошенко, порядок, прізвище, рід, річка, родзинка (2), родина, родинна, родичатися, роздоріжжя, самотня, стежка, шляхта.

Асоціативне поле складається з 52 реакцій. Ядро: *порода* (9), ближня периферія: *породження* (4). Далеку периферію (33 асоціації / 39 відповідей) формують реакції з коефіцієнтом у діапазоні 2–3: *дзвін, народження, пародія, породілля, родзинка* та 28 реакцій з коефіцієнтом 1. В основному переважають фонетичні асоціації.

Радонич (*Радоня* – сербське ім'я [3, с. 614] + *-ич*), **Радонич** (32 асоціації / 51 відповідь): близький, болгарський музикант, вчений, донька, допомога, маленький, мир, мудрість, один, озеро, поважний старий дідусь, порадник, продовження роду, рада, радий, радити, радій (Ra – радіоактивний хімічний елемент), радість (10), радісна, радон (Rn – хімічний елемент, газ) (7), Радониця (2), ранок, рід (2), Род (первісний бог древніх слов'ян), родина, родич (3), родовище, рудники, спокій, старість, щастя; слов'янські імена, основою яких є слова *радість, радий, рада*.

Асоціативне поле: 51 реакція. Ядро: *радість* (10), ближня периферія: *радон* (7). Далека периферія (30 асоціацій / 34 відповіді) утворена численними реакціями з коефіцієнтом у діапазоні 2–3: *Радониця, рід, родич* та реакції з повторюваністю 1, яких за кількістю 27. В основному переважають фонетичні асоціації.

Ракул (гас – румунською – рак; молдавське прізвище [4, с. 154]). **Ракул** (28 асоціацій / 54 відповіді): акула, ватажок, говорити, гора, дорога, колір волосся, коло, море (2), Назгул (персонаж з фільму «Володар перснів»), оракул (11), оратор, повільний, проголошувати,

равлик, рак (як морська істота) (14), рака, раковина, Ракурн-сіті (з фільму «Оселя зла»), ракушка (3), ритуал, ріг, румунське походження, світло, сонце, степ, татарське походження, -ул визначений артикль у румунській мові, холодно.

Асоціативне поле складається з 54 реакцій. У ньому є дві ядерні реакції (25 відповідей): *рак* (14), *оракул* (11), які за кількістю займають майже половину від усіх реакцій на це прізвище. Близня периферія не сформована. Далеку периферію (26 асоціацій / 29 відповідей) складають асоціації з коефіцієнтом у діапазоні 2–3: *море*, *ракушка* та 24 реакції з коефіцієнтом 1.

В асоціативному полі таких антропонімів, як *Друтіс*, *Каназірська*, *Неткова*, *Ракул* немає реакції, яка б належала до ближньої периферії, що свідчить про її несформованість. Найбільше реакцій на онім-стимул має прізвище *Миндру* – 56, найбільше асоціацій в прізвища *Неткова* – 39. Найчастотніша реакція – 14 разів – реакція *рак* на слово-стимул *Ракул*, найменшу ближню периферію (по 1 асоціації) мають прізвища-стимули *Породзінська*, *Радонич*, найбільше асоціацій далекої периферії до слова-стимула *Неткова* (38).

У структурі асоціативних полів виявили випадки багатоядерності, зокрема, в асоціативному полі таких стимулів, як *Ракул*, *Каназірська* є дві ядерні реакції: *рак* з частотністю 14 та *оракул* – 11; *Каназірська* з двома реакціями: *зірка* – 10 та *канарка* – 8. На деякі прізвища були однакові реакції, зокрема найбільше однакових реакцій на прізвища *Каназірська*, *Неткова*, *Породзінська*.

Зібраний матеріал дозволив установити, що асоціації реципієнтів представлені як іменниковими, так і прикметниковими, дієслівними лексемами. Наприклад, найбільш частотними асоціаціями були такі іменники: *друг* (10), *зірка* (10), *канарка* (8), *мандри* (9), *нитка* (8), *оракул* (11), *порода* (9), *радість* (10), *рак* (як морська істота) (14). Приклади прикметників: *повільний*, *радий*, *заборонений*, *породиста*, *мудрий*, *іноземний* та інші. Наявні дієслова: *мандрувати*, *поріднитися*, *говорити*, *радити*, *родичатися*, *шити*, *мандрувати*, *дружити* та інші. Знаходимо іншомовні займенники: *мин* (з арабської *хто* або *звідки*), *tko* – хорватською *хто*. На деякі прізвища були однакові

реакції: *друїд* (Друтіс, Миндру), *прізвище* (Каназірська, Неткова, Породзінська), *румунське походження* (Миндру, Ракул).

Отже, у результаті дослідження встановлено, що структура кожного асоціативного поля слів-стимулів сучасних прізвищ *іншомовного походження* досить неоднорідна. Одні стимули мають достатньо впорядковані асоціативні поля, інші – розмиті та неоднорідні. В асоціативному полі деяких стимулів є дві ядрові реакції; більшість реакцій знаходиться в зоні далекої периферії. Периферія завжди вказує на вияви індивідуального в асоціативному полі, є структурним компонентом значення.

Індивідуальні реакції можуть стати ядром асоціативного значення, демонструють різнобічне бачення та сприймання українцями того чи іншого поняття.

Структура асоціативного поля має нестійку будову: з продовженням експерименту зростатимуть реакції, які можуть входити як до ядра, так і до зони ближньої чи далекої периферій. Реакції асоціативного поля можуть «рухатися» від однієї зони до іншої. Асоціативні поля стимулів є незамкненими, оскільки з продовженням експерименту будуть зростати ядрові й периферійні реакції. Периферія завжди вказує на вияви індивідуального в асоціативному полі, є структурним компонентом значення. Індивідуальні реакції можуть стати і ядром асоціативного значення, тому демонструють різнобічне бачення та сприймання респондентами того чи іншого поняття.

Врахувавши результати нашого соціопитування можна дійти висновків, що вік, стать і професія впливають на асоціації, які виникають в українців на прізвища іншомовного походження. Перспективи подальшого студіювання заявленої проблеми вбачаємо в ґрунтовному дослідженні асоціативного поля прізвищ непрозорої семантики мешканців України.

Література

1. Горошко О. І. Інтегративна модель вільного асоціативного експерименту : монографія. Харків : Каравела, 2001. 320 с.

2. Іларіон (Огієнко І.; митрополит) Етимологічно-семантичний словник української мови : у 4 т. / за ред. Ю. Мулика-Луцика. Вінніпег. Канада : Волинь, 1979 – 1995. Т. 1 – 4.
3. Ірклієвський В. Етимологічний словник українських прізвищ. Мюнхен : Iskra-Druckerei, 1987. 904 с.
4. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища : монографія. Київ : Наук. думка, 1966. 216 с.
5. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
7. Ткаченко Г. В. Асоціативний експеримент як засіб пізнання онімів в когнітивній ономастиці. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII, Ч. 3. С. 454
8. Словник української мови : у 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 1 – 11.

*Анатолій Загнітко,
доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії наук України, професор
кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
головний науковий співробітник
відділу інформатики,
Український мовно-інформаційний
фонд НАН України*

ВЕКТОРИ ГРАМАТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ВИХОВАНЦЯ

0. У сучасному мовознавстві цілком мотивованим є використання поняття 'граматична концепція Івана Вихованця', оскільки термін 'концепція' — це '1. Система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище' (СУМ-11₄, с. 275), а 'граматична' — 'Прикм. до граматики 1, 2' (16₂, с. 155; 17₃, с. 551), де 'граматика' — '1. Лінгвістична наука, що вивчає будову мови, тобто будову і форми слова, речення і словосполучення' і '2. Будова і форми слова, речення і словосполучення певної мови або групи мов' (16₂, с. 155; 17₇, с. 357). Компонент 'граматична' в термінному словосполученні 'граматична концепція' щодо фундаментально-теоретичних праць Івана Вихованця охоплює обидва трактування 'граматики'. Концепція ж відображає цілісну систему поглядів Івана Вихованця на всю граматичну систему української мови, що охоплює морфологію, словотвір і синтаксис.

1. Уже у своїй першій монографії «Синтаксис знахідного відмінка» (1971 [1]) дослідник застосував низку елементів власного інноваційного семантико-синтаксичного підходу, а остаточно сформува-лися засадничі принципи останнього в його монографії «Приймен-

никова система української мови» (1984 [2]), що стала основою докторської дисертації вченого. Згодом у монографіях «Система відмінків в українській мові» (1987 [3]), «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (1988 [4]) він послідовно застосував напрацьовані принципи методологічної інноватики, а з доповненим аспектом функційної семантики – у дослідженнях «Нариси з функціонального синтаксису української мови» (1992 [5]), першому підручнику із синтаксису для університетів «Граматика української мови. Синтаксис» (1993 [6]) та ін.

2. Особливість новітнього підходу Івана Вихованця до тлумачення граматичних явищ полягає в комплексному й системному аналізі мови, що враховує як традиційне потрактування граматичних категорій, так і послідовне диференціювання їх множини на морфологічні та синтаксичні, диференціювання яких лінгвіст послідовно дотримувався у всіх наступних студіюваннях. У монографії «Нариси з функціонального синтаксису української мови» [5] він приділяє особливу увагу функційним аспектам граматики, наголошуючи на взаємозв'язку між формою та змістом у мовленні та простежуючи постулатні основи функційності синтаксичних одиниць із принциповим дотриманням рівневої стратифікації – морфологічної, словотвірної та синтаксичної. Такий погляд уможливив опрацювання авторської а) класифікації предикатів із розмежуванням 3-поміж них: 1) предикатів дії (*писати, малювати, співати, будувати*); 2) предикатів стану (*хворіти, сумувати, стояти, лежати*); 3) предикатів якості (*бути красивим, залишатися мудрим, здаватися добрим*); 4) предикатів процесу (*старіти, рости, танути, розвиватися*); 5) предикатів кількості (*становити половину, залишатися двома*); 6) предикатів локативності (*знаходитися, розміщуватися, розташуватися*); б) обґрунтованості семантико-синтаксичної валентності з диференціюванням у цій множині її право- та лівобічного напрямів, активного та пасивного вияву, лінійно-кількісних позицій (одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти- й шестивмісні); в) міжчастиномовної трансформаційності: формальної (*сміятися* → **сміх**, *читати* → **читання**), синтаксичної (*старий* (прикм.) → **старий** (ім.), *білий* → **білий**, манівцями

(ім.) → *манівцями* (присл.) → *манівцями* (прийм.)) та семантичної (*сидіти* → *сидіння* (ім. → дія) → *сидіння* (іменник – предмет)). Не менш істотним постало вирізнення ярусно усталених та міжрівневих категорій, покваліфікування варіацій (темпоральних, аспектуальних, персональних і т. ін.), модифікацій (фазових, модальних, емотивних (оцінних) і под.) і трансформацій (одно- та міжрівневих: *Хлопець захворів. Він не пішов до школи* → *Хлопець захворів і не пішов до школи* → *Хлопець не пішов до школи, тому що захворів* → *Через хворобу хлопець не пішов до школи*) з-поміж синтаксичних одиниць і встановленням основних і/чи неосновних шляхів їх вияву, а також аналізом тенденцій формування особливого класу предикативних номінацій, кінцевим виявом яких може поставати цілісне слово.

3. Стрижневі моменти інноваційного підходу Івана Вихованця:

а) інтеграція семантики та синтаксису: лінгвіст розглядає морфологійні та синтаксичні явища не лише як формальні структури, а й через призму їх значення й ролі в комунікації: *по обіді / після обіду – форми конкурентні через офіційність ↔ розмовність зі семантикою часу*;

б) системність і функційність: дослідник зазначає, що морфологійні категорії мають бути пояснені в контексті системи мови та її функцій. Так, категорія відмінка в системі мови: виражає синтаксичні зв'язки в реченні, а в комунікації – допомагає уникати надлишковості: *Іду до школи* (без прийменникової конструкції «в напрямку до»); у поетичному та/чи піднесеному мовленні форма, наприклад, кличного відмінка створює ритмовість та експресію: *О земле рідна!*. Автор досліджує синтаксис як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, а не як набір окремих правил чи конструкцій, наголошуючи, що синтаксичні одиниці (синтаксичне слово, словосполучення, речення) мають функційний вимір у межах мовної системи; в) динамічність мови: Іван Вихованець послідовно враховує мовні зміни й розвиток граматичних форм, показуючи, як граматики адаптується до потреб мовця: *комп'ютер – комп'ютера – комп'ютером; чат – чату – у чаті* (прилаштування запозичень до національних морфологічних структур); г) функційна природа синтаксичних конструкцій: для вченого істотно не просто описати структуру речення, а зрозуміти його

комунікативну функцію. Він простежує, як граматичні форми впливають на зміст і прагматичне навантаження висловлювання, відображаючи ситуативно-настановні чинники.

4. Основними векторами граматичної концепції Івана Вихованця необхідно вважати: 1) формально-парадигмальний (автономність граматики, усталені моделі опису – зв'язки, розгляд частиномовних класів через сукупність їх категорій, об'єкт аналізу – афікси, флексії, порядок слів і т. ін.); 2) семантичний (морфологічні та синтаксичні форми не самоцінні, важливим є семантичне навантаження, морфологічні та синтаксичні категорії співвідносні з онтологічними і под.), 3) позиційний (форму характеризують через її оточення в межах тієї чи тієї синтагми: *зелений* ← *ліс*, *зелена* ← *трава* – позиція перед іменником усталена для прикметника у функції атрибута – означення; *ліс* → *зелений*, *трава* → *зелена* – іменникова постпозиція усталена для якісного предиката з наближеною до дієслова функційністю) та 4) функційний (номінативна, предикативна, модальна та інші функції з опертям на ієрархізованість, системність і багаторівневність), де перший є послідовно вертикальним, другий – горизонтально виявлюваним, четвертий – інтегрує в собі вертикальний і горизонтальний виміри, а третій – має лише окремі вкраплення вертикального. Так, встановлення особливостей нульової парадигми іменників у концепції Івана Вихованця [8] ґрунтоване на їх позиційних виявах (горизонтальний вектор), але в послідовній відмінковій ієрархії (вертикальний вектор) зі встановленням право- та лівобічного статусу валентній перспективі реченнєвої структури (горизонтальний вектор), а визначення функцій кожної з таких іменникових форм постає похідним урахування усіх трьох попередніх, що засвідчує його інтегрованість. Подібне легко спостерігати в парадигмальному структуруванні речення, що охоплює стверджувальність / заперечність, комунікативну настановність (розповідність, питальність, спонукальність [6]), а щирше – комунікативно-прагматичну (директивність, констативність (репрезентативність), комісивність, експресивність, декларативність, перформативність і под. [9]). Встановлення ж статусу прийменникових слів-морфем має підґрунтям їх постдієслівну зумовленість або

приіменникову регулярність, що часто перетинаються, синтезуються і витворюють цілісність.

5. Вершинним виявом граматичної концепції Івана Вихованця постають засадничі основи його категорійної граматики з послідовним диференціюванням морфологічного, словотвірного та синтаксичного вимірів, у межах яких знаходять повноцінне висвітлення відповідні морфологічні, словотвірні та синтаксичні одиниці, категорії з простеженням їх формальних, семантичних і позиційних варіацій, модифікацій і трансформацій. Основи категорійної граматики Івана Вихованця принципово відрізняються від ідей категорійної граматики в межах генеративної лінгвістики, де знаходять висвітлення: 1) мови як система категорій (кожне слово належить до певної категорії); 2) комбінаторики та функцій (граматику описують як правила сполучуваності категорій); 3) формалізація синтаксису (синтаксис можна подати у формі логіко-математичної системи; оскільки кожна граматична конструкція = результат поєднання певних категорій за визначеними правилами); 4) відмова від утрадиційнених частиномовних класів, натомість аналізують функційні типи); 5) тісний зв'язок із логікою (наближення граматики до математики, що уможливлює машинне оброблення мови). Послідовне врахування векторів граматичної концепції граматики Івана Вихованця уможливлює адекватне тлумачення його інноваційних підходів до розгляду морфологічних, словотвірних і синтаксичних явищ, а також – до потрактування дослідником принципів українського правопису, упорядкування словників на теоретико-функційній основі, оскільки словник завжди ґрунтований на граматиці, у межах якої послідовно здиференційовані частиномовні класи, їх категорії, визначені основні і/чи неосновні функції, з'ясовані компоненти функційно-семантичної парадигми, наприклад, іменникових відмінків, форм іменникового числа, дієслівних форм часу та багато іншого. Водночас у такій національній граматиці знайшли обґрунтування принципи транспозиції – системно-віртуальної та okazіонально-синтагмальної, вияв яких ґрунтований на тріаді «річ ↔ ідея ↔ слово», в якій особливу функційну значущість має останній елемент. Другий компонент легко видобути через

глибинний аналіз тих процесів, що зумовлюють витворення у спостережуваній словоформи вторинної функції: okazіональної, узусної, системно-віртуальної та ін. У лексикографічній практиці найпослідовніше реалізована системно-віртуальна функція, що узвичаєно відбито в лівобічній частині статті словникової статті: 'у знач. ім.'⁴ (*абищо* (займенник) → *абищо* (іменник), *агавовий* (прикметник) → *агавовий* (іменник, лише у формі множини), *банановий* (прикметник) → *банановий* (іменник, лише у формі множини)), в узусних трансформах так само лівобічна частина містить 'у знач. ім.' (*адажіо* (прислівник) → *адажіо* (іменник), *алегрето* (прислівник) → *алегрето* (іменник), *алегро* (прислівник) → *алегро* (іменник)) та ін.

6. Сформовані вектори граматичної концепції Івана Вихованця знайшли послідовне втілення у його сформованій граматичній школі, у межах якої удосконалися та поглибилися ідеї міжрівневої (Наталія Костусяк [10]), апелятивної (Мар'ян Скаб [15]), транспозиційної (Ірина Мельник [13]) граматик, а також граматик мінімальних семантико-синтаксичних одиниць (Олександр Межов [12]), залежностей (Тетяна Масицька [11]), складнопідрядних речень (Раїса Христіанінова [18]), цілісності та ієрархізованості системи синтаксичних категорій (Микола Мірченко [14]) та ін. Сьогодні основні вектори граматичної концепції Івана Вихованця послідовно усвідомлювані як національноорієнтовані та як такі, що відображають глибинну природу української мови, особливості її функціонування в різних сферах суспільного життя, чи саме не про це й слова дослідника з його поезії «Рідна мова»: *Джерела б'ють... Джерела б'ють... / Століть тяжке зітхання, переливи бур, / Тремтливий щем осінніх жур, / Цнотливість росяних світань, / Крицевий зблиск й вулканний гул повстань / В джерелах б'ють...*» [7, с. 42], адже пізнання та усвідомлення джерел мови можливе лише за умови розуміння та відчуття її особливостей на лінгвістичній мапі світу.

⁴ У цьому разі обрано деривати-трансформи іменників, що аж ніяк не обмежує подібні вияви в інших категорійних класах слів.

Література

1. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка : монографія. Київ : Наукова думка, 1971.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1984. 285 с.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків в українській мові : монографія. Київ : Наукова думка, 1987. 232 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1990. 222 с.
6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
7. Вихованець І. Р. Святімо рідним словом душу : [передмова Анатолій Загнітко; упорядники: Наталія Костусяк, Тетяна Масицька, Ірина Мельник, Олександр Межов, Ірина Мельник]. Луцьк : Вежа-Друк, 2025. 332 с.
8. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови : монографія ; за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 749 с.
9. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис : монографія. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
10. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 450 с.
11. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних залежностей : монографія. Луцьк : Твердиня, 2016. 416 с.
12. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
13. Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2015. 476 с.

14. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення : дис... д-ра філол. наук : 10.02.01; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2002. 432 с.
15. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові : монографія. Чернівці: Місто, 2002. 272 с.
16. Словник української мови : в 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970 – 1980.
17. Словник української мови : у 20-ти т. Київ : Наукова думка; Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2012 – 2024.
18. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.

Володимир Кліменков,
*здобувач наукового ступеня доктор філософії,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

**ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОІДЕНТИФІКАЦІЇ
В УКРАЇНСЬКОМУ ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ
XVIII СТ. (НА МАТЕРІАЛІ ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСІВ
М. ХАНЕНКА ТА Я. МАРКОВИЧА)**

Дослідження щоденникового дискурсу XVIII століття є важливим для розуміння ментальності, світогляду та ідентифікаційних практик тогочасної української еліти. Аналіз гендерних аспектів у цих текстах дає унікальну нагоду вивчити формування та репрезентацію антропоідентифікації чоловіків і жінок. Це актуально навіть з огляду на те, що дослідження ономастикону щоденникових записів в україністиці презентовано незначною кількістю студій [1; 2; 3].

Жанр щоденника, що проник на українські терени з Речі Посполитої, у досліджуваний період майже повністю відходить від ділового стандартизованого тексту, хоч у першій половині XVIII ст. «діловий» струмінь ще відчутний. Щоденникові записи двох ключових пред-

ставників козацької старшини – Миколи Ханенка та Якова Марковича є цінними документами, що фіксують не лише події, а й особисті рефлексії, емоції та взаємини.

Автори щоденників, як представники старшини, передусім ідентифікують себе через свою соціальну та політичну роль, а тому фіксують посади, участь у військових походах, дипломатичних місіях і політичних інтригах. Цей аспект репрезентує їх як *homo politicus*, що позначено на доволі чіткій диференціації в найменуванні. Важливе місце займає використання титулів і звань, що підкреслювали статус: *пан, полковник, граф, міністр, священник* та ін. Зокрема, осіб чоловічої статі, особливо представників імперії, автори часто іменують за повним іменем, по батькові та прізвищем, дотримуючись прийнятих на той час норм офіційного найменування, напр.: *Тайный советникъ и министр Федоръ Василіевичъ Наумовъ* (ДНХ, с. 3); *капитанъ лейбъ гвардіи преображенского полку, Петръ Петровичъ Воейковъ* (ДНХ, с. 21); *полковника Василя Степановича Батурина* (ДНХ, с. 96); *графа Ефима Івановича Владиславича* (ДНХ, с. 96); *князя Алексѣя Івановича Шаховского* (ДЯМ, с. 60), *князя Івана Федоровича Боратинского* (ДЯМ, с. 175) та ін. Однак специфіку щоденника все ж простежуємо в тих випадках, коли представників російської імперії Микола Ханенко та Яків Маркович ідентифікують одно- та двослівними антропонімами, часто пропускаючи «титульну» лексему, напр.: *графа Головкина* (ДНХ, с. 90); *Графъ Мойсей Івановичъ* (ДНХ, с. 93); *генерала Румянцова* (ДЯМ, с. 106).

Представників релігійного сану автори йменують одно- або двослівними формулами, напр.: *отець Рафаиль* (ДНХ, с. 24); *архієпископъ казанскій Іларіонъ Рогалевскій* (ДНХ, с. 55); *архиерей Чернѣговскій Іларіон Рогалевскій* (ДЯМ, с. 207); *отець Мойсей* (ДЯМ, с. 234).

Способи іменування чоловіків, які раніше безпосередньо залежали від їхнього соціального статусу, набувають ознак вирівнювання: соціальний статус не є прерогативою для постійного найменування того чи того чоловіка дво- або трислівною формулою, напр.: *У мене обѣдали п. Григорій Гамалія, п. Дзевулскій съ сожителницею, п. Григорій Антоновъ Гамалія и п. Косачъ, сотникъ бакланскій*

(ДНХ, с. 102); *Да сего-жъ числа даны 3 р. того-жъ села Любца жителямъ Кондрату Степанову, Андрею Иванову Протченку и Даниль Подорожному на сто дубовъ на шулы* (ДНХ, с. 103). У щоденникових записах Якова Марковича виразно проступає основна ознака української антропонімосистеми – двослівність: *обѣдалъ у себе з Козмою Якимовичемъ и писарем Иваномъ и Юскомъ, а у вечеру посѣщали мене Федор Чуйкевичъ и Филипъ Борзаковский, да Петро Чарнолузкий* (ДЯМ, с. 150). М. Ханенко, навпаки, молодших за званням чи віком, а також слуг частіше називає лише на ім'я, прізвисько або прізвище, напр.: *Сего-жъ числа присланы чрезъ козака Козла отъ шинкара чаусовского Ноздри шинковыхъ денегъ 5 р.* (ДНХ, с. 106).

«Діловий» слід спостережено тоді, коли автори описують витрати, при цьому однослівна номінація когось із суспільних низів зазнає суттєвого розширення, напр.: *Петру, маляру стародубскому, сину Михайла Лисого маляра, на покупку фарбъ до маліюваня фурманокъ, колясокъ и протч. даны 2 р.* (ДНХ, с. 114).

Незнайомих часто ідентифіковано лексемою *nomina agentis*, напр.: *Извоицику даны 3* (ДНХ, с. 92).

Зауважимо, що аналізовані щоденники зберігають чітку етнічну антропоідентифікацію: представників українського етносу номіновано переважно дво- та однослівними антропонімоформулами з додатковою «титульною» лексемою, тоді як представників російської імперії – трислівними, що впродовж записів можуть зазнавати кількісних варіацій до однослівних.

На відміну від чоловіків, жінки у щоденниках здебільшого є об'єктами оповіді. Їхні голоси, думки чи внутрішній світ не представлені. Автор фіксує події, що стосуються жінок. Вони виконують функційні ролі дружини, мами, доньки, невістки. Їхнє існування зафіксовано крізь призму стосунків із чоловіком, батьком, сином, тому записи про хворобу дружини, народження доньки, одруження є звичайними.

Іменування жінок часто прив'язане до їхнього сімейного статусу. Дружин зазвичай номіновано за чоловіком або його соціальним

статусом, для чого використано форми з різними суфіксами, що вказують на належність, напр.: *панеи Михайловой Скоропадской Параскеви Апостоловни гетмановны* (ДНХ, с. 29); *ПанѢ Иванова Борознина* (ДНХ, с. 110); *Пузириха* (ДНХ, с. 110); *о полученной въдомости о слабости дочери Ганны, отехала жена до Перегону* (ДНХ, с. 117); *зъ полковницею Дуровою* (ДНХ, с. 117); *Петриха* (ДНХ, с. 140); *генералишою Марією Андрѣвною* (ДЯМ, с. 104); *обѣдал у себе и с нами Шереметева Ирина Федоровна и Авдоття Абрамовна, дочь Лопухина* (ДЯМ, с. 183); *капитаниши Олени Ивановни Агненковой* (ДЯМ, с. 257); *Маря Артемиха, ткачиха, и Лукерія Евдокимиха, мѣрочничка* (ДЯМ, с. 360) та ін.

Щоденник М. Ханенка не засвідчує зменшувально-пестливих форм імен. Це стосується і чоловіків, і жінок, і дітей, напр.: *такожъ и другого швагра Федора Корецкого маленкій синокъ Василь умре-жъ* (ДНХ, с. 373). Проте в записах Я. Марковича натрапляємо на демінутивні форми, напр.: *до дочери АннусѢ* (ДЯМ, с. 160); *з дочерю Ганнусею* (ДЯМ, с. 307); *Івасем* (ДЯМ, с. 207); *Грицка* (ДЯМ, с. 361) та ін.

Отже, у щоденниках М. Ханенка та Я. Марковича спостережено чітку асиметрію в іменуванні чоловіків і жінок, що відображає патріархальний устрій суспільства. Способи іменування чоловіків передусім відображають їхній соціальний статус, посаду та офіційне становище, тоді як іменування жінок переважно зосереджене на їхній сімейній ролі, часто — залежності від чоловіка, передаваній конструкцією на кшталт *полковникъ... зъ женою*.

Література

1. Денисюк В. Топонімікон «Щоденника» Миколи Ханенка. *Поділля. Філологічні студії* : електронний збірник наукових праць / відп. ред. М. Торчинський. Хмельницький, 2025. Вип. 18, т. 2. С. 56–62.
2. Денисюк В. В. Онімна периферія щоденникового дискурсу української мови першої половини XVIII ст. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 2023. Vol. 68, issue 1–2. Р. 59–72.
3. Денисюк В., Зелінська О. «Щоденник» Миколи Ханенка крізь призму еклезіонімії. *Лінгвістика*. 2024. Вип. 2 (50). С. 53–63.

Умовні скорочення

ДНХ – *Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. 1727–1753 г.* Київ: Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. 584 с.

ДЯМ – *Дневник Якова Марковича / видав В. Модзалевський.* Київ ; Львів : Накладом НТШ, 1913. Т. 4: 1735–1740 роки. VIII + 385 с.

Наталія Костусяк,

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри – завідувач кафедри
української мови та лінгводидактики,*

Волинський національний університет імені Лесі Українки

КАТЕГОРІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ ПРОФЕСОРА ІВАНА ВИХОВАНЦЯ

Дослідницький пошук у сфері граматики української мови скерований на розв'язання низки актуальних проблем, серед яких чільне місце посідає визначення специфіки категорійного апарату й засобів його репрезентації – мовних одиниць, що зазвичай аналізують в аспекті кодифікації та регламентації вияву в різних комунікативних ситуаціях. Порухнені питання найчастіше розглядають у контексті усталених концептуальних засад, з одного боку, чи новаторської інтерпретації, – з іншого. Еволюцію поглядів на категорійну систему загалом, її внутрішню організацію й сукупність виражальних маркерів віддзеркалює концепція І. Р. Вихованця, яку, крім того, вирізняє пріоритетність глибинно-значеннєвого аналізу, посилена увага на реальному стані української мови та її дослідження в площині сучасних комунікативно активних тенденцій. Переміщення акцентів із формально-структурної парадигми на семантичну дала змогу науковцеві зосередити увагу на розмаїтті функційних можливостей різнорівневих одиниць і розглянути їх у контексті панорамності, динаміки, комунікативної значущості. Водночас такий опис граматичних категорій не варто вважати одностороннім чи неповним, адже, на переко-

нання І. Р. Вихованця, валідність їхньої інтерпретації забезпечує дихотомія *зміст – матеріальна репрезентативність*, серед яких перший показник виконує домінантну роль. Наполягаючи на регулярній двобічній взаємозалежності семантичної мотивованості та зовнішньорегулярного вираження, лінгвіст переконливо констатує: «Трактування граматичної категорії лише з семантичного боку – без опори на протиставлені один одному ряди форм – нерідко призводить до довільного визначення кількості граматичних категорій, їх розпливчастості. Концепція двобічності граматичної категорії впливає з білатерального розуміння мовного знака і – в ширшій площині – двобічної сутності мови як явища, що містить у собі план мовного змісту і план вираження» [2, с. 52].

За спостереженнями І. Р. Вихованця, граматичні категорії визначають особливості всього складного мовного механізму, окреслюють його типологію й відповідно до трьох рівнів граматики формують групи категорійних одиниць – морфологічні, синтаксичні та словотвірні. Серед них ознаками рангової вершинності наділені синтаксичні категорійні величини, друге місце в цій класифікаційній сітці посідають морфологічні категорії, завершують аналізований ряд словотвірні категорійні одиниці з найнижчим ступенем абстрактності змістової основи [5, с. 49]. Варто зазначити, що морфологічні, синтаксичні та словотвірні категорії не завжди віддзеркалюють специфіку тільки одного рівня мови. Дослідження морфологічних та словотвірних категорійних одиниць було б ущербним без розгляду їхньої синтаксичної перспективи. В українській мові три різновиди категорій попри свою ієрархічну неоднорідність перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодії й беруть участь у формуванні граматичного категорійного комплексу загалом.

Досліджуючи морфологічні категорії крізь призму кореляції їхніх значеннєвих і формальних параметрів та керуючись постулатами функційно-категорійної граматики, І. Р. Вихованець запропонував оновлену класифікаційну модель цих ядерних елементів мовної системи. До низки найвагоміших ознак, що слугують підґрунтям всебічного дослідження морфологічних категорій і створення ціліс-

ного уявлення про весь граматичний простір сучасної української мови, науковець зараховує:

1) різний ступінь абстрагування категорійної змістової основи, з огляду на що вирізняє морфологійні категорії, у яких узагальнене категорійне значення віддалене від лексичного, і ті, що перебувають у найтіснішому зв'язку зі значенням мовних одиниць. Зокрема, уважаючи категорію виду дієслова класифікаційною й суто семантичною, І. Р. Вихованець стверджує, що «...вид є найбільш “внутрішньою”, “захованою” в лексичному значенні дієслова граматичною категорією» [2, с. 102]. Пор. також рід іменників – назв осіб, категорійний зміст якого ґрунтується на значенні статі;

2) притаманність певним частиномовним класам слів, що дало підстави поділити морфологійні категорії на іменні та дієслівні й характеризувати їх в аспекті двох фундаментальних узагальнених понять – субстанційності та процесуальності;

3) особливість мовного вираження, відповідно до чого дослідник розмежовує словозмінні (зреалізовані словоформами однієї лексеми, наприклад, категорії відмінка, числа й роду прикметника) та класифікаційні (маркери їхніх грамем протиставлені не тільки категорійною семантикою, але й мають різне лексичне значення, наприклад, рід іменника) категорійні одиниці [5, с. 51];

4) внутрішнє членування, що передбачає вивчення морфологічних категорій з огляду на наявність у їхній структурі неоднорідних граматичних значень – грамем, яким притаманні специфічний категорійний зміст і сукупність різних, об'єднаних у парадигми словоформ. «У цьому разі **грамема** являє собою **видове поняття** щодо **категорії** як **родового поняття**» [5, с. 48]. Зорієнтованість на вказані параметри стала передумовою виокремлення категорійних величин із мінімально двома грамемами (наприклад, категорії числа, виду та ін.) і максимально сімома опозитивно представленими граматичними значеннями (категорія відмінка) [5, с. 50];

5) корелятивність; такий формат студіювання пов'язаний з описом розгляданих величин у площині регулярності / нерегулярності вияву опозиційних граматичних значень. Указаний класифікаційний

принцип передбачає розмежування послідовно корелятивних (наприклад, відмінок), непослідовно корелятивних, для яких характерний дуалізм вираження граматичних значень – континуум корелятивності та некорелятивності (як-от число іменників, зреалізоване, крім числових пар, мовними одиницями *singularia tantum* і *pluralia tantum*) і некорелятивних (рід іменника) [2, с. 53; 5, с. 50–51];

б) непохідність / похідність – критерій, що дає змогу описати морфологічні категорії з проєкцією на первинність і пов'язану з дериваційними процесами вторинність. Зразком такої диференціації слугує здатна до модифікації категорія роду, транспозиційний потенціал якої віддзеркалює зміну її статусу: в іменниках рід має класифікаційний характер, а в прикметниках, що відповідно до своєї морфологічної природи виявляють ознаки граматичного підпорядкування опорному субстантивові, трансформується в суто словозмінну. Зразком такої «перекатегоризації» слугує й дієслівна категорія роду. «При транспозиції роду в дієслово, – пише І. Р. Вихованець, – відбуваються кардинальні функціональні зміни. Похідність категорії роду в дієслові перетворює її з іменникової класифікуючої на дієслівну словозмінну» [2, с. 107]. Явище зовнішньої транспозиції пов'язане також із категорією виду, що в дієслові виявляє базовість, непохідність, але набуває ознак похідності у віддієслівних іменниках [2, с. 103].

Аналіз категорійної системи в площині синтаксису послуговував підґрунтям виділення синтаксичних категорій, в орбіту кваліфікаційних ознак яких потрапили формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні та комунікативні ознаки. Такий формат репрезентації вказаних наукових сутностей посприяв виробленню новітнього алгоритму їхнього дослідження та внутрішньограмемного членування. До категорій формально-синтаксичного плану І. Р. Вихованець зарахував: 1) предикативність, диференційною ознакою якої є взаємопідпорядкованість підмета, зазвичай маркованого морфологічною граемою називного, та присудка, що має зумовлене підметом особове, числове й родове оформлення; 2) підрядність, параметричні характеристики якої віддзеркалює односпрямований зв'язок між головним і залежним компонентами; 3) сурядність, позбавлена ознак підпоряд-

кування й зреалізована рівноправними синтаксичними одиницями різного рангу; 4) підмет; 5) присудок; 6) другорядний член речення [3, с. 61–62].

Своєрідність поняттєво-термінологійного апарату та глибоке теоретичне переосмислення пов'язані із семантико-синтаксичними категорійними одиницями, класифікаційну модель яких становлять категорії двох планів: 1) об'єктивного: а) предикатність і субстанційність, структуровані підкатегоріями відповідно предиката дії, предиката процесу, предиката стану, предиката якості, предиката кількості, локативного предиката, з одного боку, та суб'єктності, об'єктності, адресатності, інструментальності й локативності – з іншого [3, с. 62]; 2) суб'єктивного, до яких І. Р. Вихованець зараховує категорію ствердження / заперечення й модально-часову категорію предикативності, що на відміну від її формально-синтаксичного вияву має стосунок не тільки до двоскладних конструкцій, а й до односкладних [3, с. 62].

Різномасштабність студіювання української категорійної системи в проєкції на синтаксичний рівень спонукала науковця виділити категорії комунікативного плану, у межах яких перебуває категорія комунікативної настанови [3, с. 63]. Вагомість теоретичного набутку лінгвіста увиразнюють міркування про актуальне членування речення та його співвідношення з формально-синтаксичною й семантико-синтаксичною організаціями, а також кореляцію понять *тема* та *рема*, *речення* й *висловлення* та ін. [3, с. 145–157].

Наступне місце в ієрархійно впорядкованій українській категорійній системі посідають словотвірні категорії, за опису й регламентації яких досить показовий акцент похідності слова, що ґрунтується на специфіці дериваційних афіксів і механізмі творення мовних одиниць. Суттєва ознака зазначених величин – яскраво виражене домінування функційно-значеннєвих характеристик, значно нижчий порівняно з морфологійними та синтаксичними категоріями рівень абстрактності категорійного змісту й відсутність чіткої регулярності та обов'язковості [5, с. 49].

До сфери вагомих досягнень І. Р. Вихованця належить виокрем-

лення категорій, зреалізованих на перетині кількох ярусів мови, що стало підґрунтям їхньої кваліфікації як міжрівневих [4]. Дослідник надає такого статусу категоріям відмінка іменника [1; 2, с. 54–70; 5, с. 82–89], ступенів порівняння прикметників і прислівників [5, с. 283–287], валентности [1, с. 41–44; 3, с. 123–125; 5, с. 107–115] та ін.

Отже, І. Р. Вихованець запропонував оригінальну цілісну концепцію категорійної системи та визначив її роль у моделюванні граматичного ладу української мови. У лінгвістичній парадигмі науковця категорійні одиниці набули оновленої інтерпретації, скерованої на визнання пріоритетности граматичної семантики, у репрезентації якої беруть участь неоднорідні різнорівневі мовні засоби, які виявляють інформативну своєрідність насамперед в умовах контекстуального оточення. Концепція про графемно членовані морфологічні, синтаксичні, словотвірні та міжрівневі категорії панорамно репрезентує цілісну й багатоаспектну модель всієї української граматичної системи й віддзеркалює скоригованість низки традиційних теоретичних положень.

Література

1. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. Київ : Наук. думка, 1987. 231 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
4. Вихованець І. Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? *Актуальні проблеми українського словотвору* / за ред. Василя Грещука. Івано-Франківськ : Плай, 2002. С. 13–18.
5. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова ; за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

Наталія Костусяк,
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри – завідувач кафедри
української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

КАТЕГОРІЯ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ І. Р. ВИХОВАНЦЯ

Багатовекторність наукової спадщини професора Івана Вихованця випрозорює глибоке й переконливе обґрунтування висунутих гіпотез, випрацюваний алгоритм дослідження різнорангових лінгвістичних явищ, спектр неординарних теоретико-методологічних процедур студіювання, які не тільки не втратили своєї актуальності, а й досі слугують надійним орієнтиром для розвитку українського й загалом слов'янського мовознавства. Інноваційні прийоми аналізу одиниць і категорій, оприявлені схеми їхньої параметризації, залучення показового фактичного матеріалу дали змогу Іванові Романовичу розширити домінантні впродовж тривалого часу шаблони та доповнити їх низкою інших важливих інтерпретацій і парадигм. Своєрідність та безсумнівну цінність студій І. Р. Вихованця увиразнює неординарне розв'язання складних проблем, серед яких оновлений, зорієнтований на семантизацію й синтаксичну кваліфікацію опис двограменої категорії ступенів порівняння. Дослідник спростував загальноприйнятту концепцію про словозмінний характер ступеневих прикметників і надав цій категорійній величині спочатку морфолого-словотвірного [1, 174–175; 2], а в колективному виданні «Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія» – морфолого-синтаксико-словотвірного [3, с. 283] статусу, що засвідчує динаміку наукових пошуків лінгвіста, його прагнення до вдосконалення висунутих раніше теоретичних положень.

Новаторство засадничих ідей науковця віддзеркалює не тільки опис прикметників вищого й найвищого ступенів порівняння в площині функційної багатоплановості та взаємопроникнення трьох під-

систем, а й чітко окреслений інвентар диференційних ознак, які раніше перебували поза увагою мовознавців. Іван Романович убачав специфіку морфологічної моделі компаративів і суперлативів у їхніх «трансформованих морфологічних засобах, пов'язаних із морфологічними категоріями відмінка, роду й числа, а особливо – категорії відмінка, передусім її нейтралізації в предикативній позиції прикметникової форми, з одного боку, і набуття предикативною прикметниковою формою правобічної валентності, що передбачає відповідні грами іменникової категорії відмінка – з іншого» [3, с. 283]. Послідовне сповідування ідей функційно-категорійної граматики дало змогу професорові не лише вказати на видозміну іменних категорій у ступеневих дериватах, а й на їхнє закріплення у зв'язках чи напівзв'язках, що водночас виявляють стосунок до вербалізації аналізованих мовних одиниць і є носіями низки дієслівних категорій, зокрема часу, способу, а також міжрівневої категорії валентності.

Засадничі положення концепції І. Р. Вихованця увиразнює осмислення синтаксичної своєрідності маркерів категорії ступенів порівняння, які за типового функціонування переміщуються з присубстантивно-атрибутивної сфери в предикативну. Науковець слушно постулює: «Із синтаксичного погляду – ця категорія орієнтована на семантико-синтаксичну й формально-синтаксичну структури речення, відбиваючи синтаксичну спеціалізацію ступеневих предикатів та їхню підвищену валентну спроможність» [3, с. 283]. Зростання кількості субстанційних синтаксем, наявність яких зумовлена валентною перспективою компаративних і суперлативних форм, пов'язане із з'явою правобічної об'єктної позиції, тоді як суб'єкт зберігає статус лівобічної синтаксичної одиниці. Принагідно додамо, що підпорядкований предикатам вищого ступеня об'єкт порівняння, слугуючи визначальним і необхідним компонентом структурної схеми речення, має облігаторний характер, тобто потребує обов'язкового заповнення певною лексемою. Натомість об'єктна синтаксема, яка залежить від предиката у формі найвищого ступеня, за способом вираження факультативна, оскільки за відповідних контекстуальних умов її можна елі-

мінувати. У такому разі формальна нівеляція аналізованого компонента не порушує граматичної й комунікативної організації речення.

Формально-синтаксична особливість ступеневих прикметників полягає в їхньому призначенні виконувати функцію присудка, перебувати з підметом у предикативному зв'язку, форма якого – взаємозалежна координація, і здатності керувати відмінковими формами іменників. Правобічні залежні члени речення, підпорядковуючись опорному компонентові, слугують репрезентантом формально-синтаксичної категорії підрядності. Така синтаксична роль засобів вираження категорії ступенів порівняння окреслює їхній стосунок до транспозиції синтаксичного плану.

На переконання І. Р. Вихованця, словотвірну специфіку компаратива й суперлатива визначає наявність синтетичних та аналітичних дериваційних афіксів, що виражають градацію якісної ознаки й, реалізуючи ідею порівняння, передають її модифікований зміст [1, с. 174; 3, с. 283–284]. Зазначена інтерпретація спростовує усталену думку про те, що цим грамамам притаманна лексична тотожність і граматична відмінність формальних репрезентантів. Аргументуючи подані теоретичні положення, Іван Романович стверджує: «З вищим ступнем порівняння пов'язаний новий лексико-семантичний зміст – вказівка на вищий ступінь якісного стану, що засвідчує його типовий словотвірний характер, оскільки формальним засобом, що виражає семантику, відмінну від вихідного слова, слугує словотворчий суфікс. <...> Найвищий ступінь так само не входить до словозмінної парадигми, тому що лексичне значення у формах словозміни має бути незмінне, тоді як у ньому, порівняно з вихідним прикметником, змінюється лексичне значення. Найвищий ступінь порівняння прикметників передає найвищий ступінь вияву якісного стану предмета, що засвідчує його словотвірний характер» [3, с. 285–286].

Отже, висунуті І. Р. Вихованцем аргументи морфологічного, синтаксичного та словотвірного змісту підтверджують неоднорідний і неодновимірний статус категорії ступенів порівняння, її міжрівневий характер та слугують на користь визнання невластивості прикметникової природи ступеневих мовних одиниць. Переорієнтація дослід-

ника із формального в бік семантико-граматичного аналізу категорії ступенів порівняння вможливила кваліфікацію її як транспозиційно-модифікаційного утворення, що виявляє стосунок до міжчастиномовного переходу. Визнавши категорію ступенів порівняння двограмемною, науковець чітко окреслив змістові характеристики кожного з граматичних значень, які перебувають в опозиційних відношеннях. Неспростовану цінність концепції І. Р. Вихованця potwierджує її віддзеркалення як методологічної основи в працях багатьох сучасних лінгвістів.

Література

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1986. 256 с.
2. Вихованець І. Р. Статус категорії ступенів порівняння. *Структура і функції граматичних і лексичних одиниць* : зб. наук. праць. Київ : НМК ВО, 1992. С. 64–66.
3. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова ; за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

Галина Кочерга,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українського мовознавства
та прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,*
Олександр Рогоза,
*здобувач ОР магістр,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького*

ЕТНОКОНЦЕПТИ В ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Дослідження мовної картини світу в концептуальній парадигмі є одним із пріоритетних напрямів сучасної лінгвістики. «Мовна картина світу є засобом вираження не тільки знань про предметний світ, а й засобом формування духовного світу, тих надбань, які безпосередньо не сприймаються органами чуття, а постають «у результаті складних психо- і логіко-ментальних процесів, у яких мова виступає знаряддям об'єктивації духовного світу» [4, с. 37].

Образ війни в індивідуально-смысловому наповненні, маркований мовно-ментальними структурами національної самосвідомості, має тяглість української історії як в історіографічному так і в культурологічному аспектах. Мовознавиця Т. Космеда зазначає, що «війна належить до соціолінгвальних мегачинників, що своєрідно омовлюється в межах кожної лінгвокультури, адже кожний народ має власний мілітарний досвід. Саме тому, усвідомлюючись крізь призму ментальності етносу, сприйняття війни є національно маркованим. Когнітивна й мовна картини світу фіксують своєрідний образ війни, що з кожним новим досвідом розширюється й видозмінюється, обростає новими значеннями та смислами» [3, с. 52]. Концепт — явище культурологічне, психологічне як сукупність специфічних рис

характеру, ментальності, свідомості тобто «дух народу», зумовлене соціолінгвістичними чинниками.

Сьогодення українізоване війною декларує тенденцію до вербалізації концепту «війна», сфокусовану у метафору. У художніх текстах зустрічаються слова, що мають додаткове смислове навантаження, імпліковані конотативним оцінним маркером, що «спонукально та типізовано впливають на свідомість особистості – соціалізованого індивіда, формуючи в ньому відповідні мотивації» [5, с. 295] та декларують домінантні складники етнокультури, що корелюють з архетипами колективного позасвідомого. Їх відміченість можна бачити у збережених у підсвідомості архетипах, в архаїчних схемах міфологічного мислення, в культурних або біблійних асоціаціях, ритуалі або обряді, в концептосфері й семіосфері, в особистому досвіді автора, в самому звучанні або співзвучності слів; зрештою, і в тій функції, що виконує відповідний слову денотат у практиці життя. Концепти, пов'язані зі світом культури й цивілізації, в тому числі етики й моралі, створюють той шар метаморфізму й суміщеності при збереженні інваріанта, який входить у художній дискурс не лише як його невід'ємний елемент, але й як компонент його формування, самого існування тексту [2]. Дуже дієвим є слово Ліни Костенко, це слово сучасності, сегментоване в історію та в наратив сьогодення, – як зазначає Іван Дзюба, – «...рятівні сенси поезії Ліни Костенко проходять випробовування часом. І випробовування всіма змінами часу, тому що у її слові якісь вічні істини – інтелектуальні і етичні. Ліна Костенко, її поезія – вона не пропагандистська, вона просто завойовує своєю справжністю, своєю душевною широтою, своїм емоційним багатством, глибиною думки. І це те основне, що можна черпати» [1].

Концепт «Війна» вочевиднє історичну безперервність боротьби України за свободу, поєднує трагедію й велич, страждання й гідність, жіночий біль і чоловічу відвагу, а головне – це людська доля, моральний вибір і пам'ять. Мовна репрезентація концепту «війна» представлена різноманітними тематичними групами лексики. Зокрема, лексемами «побратим» і «посестра» репрезентовані різними сенсами і

смислами, є індивідуально-авторськими з конотативним значенням, умотивовані культурологічно у співвідношенні з архетипами, символами й усталеними структурами колективної свідомості. Дефініція лексемами «побратим» за «Матеріалами до словника писемної та книжної української мови XV –XVIII ст.» Є. Тимченка: *Побратимь*, с.м. 1. Сродник. *Ятвяги побратимове литовские*. Рук. X р. 467. 2. Приятель; соратник. *Scio tut ty pobgatyme zobi rogabiesz?* Гав. 1. *Побратимь вашъ Хмелницькій армати и итурмъ до насъ витокуетъ*. Вел. IV, 51. У Словнику Б. Грінченка *побратим* передається російським ‘названий брат, друг’, *побратимство* - як ‘братство, дружба’, тобто представлені як безеквівалентні одиниці [Грінч., 3, с.205]. У лексикографічній праці НТСУМ: Побратим. 1. Той, хто вступив у побратимство з ким-небудь; названий брат, споборник, соратник. *Не знайшов юнак з ким побрататися, не знайшов між хлопців побратима, не знайшов межі дівчат посестри, а надібав вілу білу в горах* (Леся Українка). 2. Товариш по боротьбі, битві, боях // Соратник по якій-небудь діяльності, сподвижник. *Побратими любі, милі – Скрізь розкидані вони: Спочивають у могилі, Чи по тюрмах ждуть труни* (М. Грабовський) [НТСУМ, II, с. 709].

Побратимство. 1. Супроводжуваний певним обрядом давній слов’янський звичай зміцнення дружби прирівнюванням її до братських стосунків; 2. Група об’єднаних спільною діяльністю і метою людей, які додержуються певних установлених ними правил; братство, братерство. 3. Братське почуття, ставлення; дружба. *Може, ви чували коли-небудь про побратимство! Де вже не чувати? Се наш січовий звичай* (П. Куліш) [НТСУМ, II, с. 709]. Лексичні одиниці *побратимство*, *побратим*, *побрататися* сегментовані козацькою добою й уяскравлені переважно у творах історичної тематики в їх прямому значенні, об’єднаному семою ‘козацький звичай брататися з товаришем по зброї’. Наприклад, – *Може, ви чували коли-небудь про побратимство! Де вже не чувати? Се наш січовий звичай; як не одрізняй себе од миру, а все чоловікові хочеться до кого небудь прихилитись; нема рідного брата, так шукає названого; от і побратуються да й живуть довіку укупі, як риба з водою* (П. Куліш).

Осучаснена семіотичними механізмами стереотипізації уявлень індивіда про сьогодення, детермінація культурними та психоментальними чинниками лексема «побратим» звучить в одному з віршів, присвячених війні: *«...Бородянка і Гостомель-побратим / Порушать тишу стогоном болючим»* (Л. Костенко). У цьому дискурсі міститься метафоричне звернення: «Гостомель-побратим» – місто, що стоїть поруч із Бучею, доля яких спіткала водночас. Це – поетична алегорія, де «побратим» підкреслює спорідненість, братерство у стражданні й витривалості. «Побратим» – вживано метафорично для вираження символічного братерства й солідарності. У Ліни Костенко образ побратима набуває ще й духовного значення – це той, із ким єдність твориться не тільки у битвах, а й у спільному прагненні свободи, у служінні високій ідеї: *Нас мало. Нас, може, трохи й ніхто. Але ми – козацтво. А отже, ми є* (Л. Костенко). Побратимство – це категорія довіри, честі, рівності.

У творчому доробку Ліни Костенко вочевиднено мотив жіночої долі – посестри, які втрачають своїх близьких, але залишаються духовними оберегами пам'яті. Посестри як жінки-однодумниці, що здатна підтримати, поділити тягар боротьби, єднання в сестринстві перед обличчям страждання, історії, війни, випробування: *Ми всі – посестри в горі і журбі, / Нас доля не питає, чи ми згодні...* (Л. Костенко). Посестра – це сестра по долі, подруга, що розділяє життєві випробування, символ жіночої солідарності та підтримки. У творі «Маруся Чурай» ідея побратимства і посестринства проходить наскрізно. Маруся, не просто дівчина, а духовна «посестра» для свого народу – вона співає пісні, які підтримують козаків у боротьбі, і цим виявляє духовне споріднення. Її пісня – це тяж зброя. Вона рівна побратимам у їхній боротьбі за волю: *Ця дівчина не просто так, Маруся. / Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа* (Л. Костенко). Глибокі сенси лексем «побратима» і «посестри» мають не лише пряме значення «бойових друзів», а й глибокий символічний вимір етнокультури. Це поняття сегментовані із традиції українського світогляду – зокрема козацького та визвольного. «Побратим» і

«посестра» – це не лише історичні персонажі, а символи духовної єдності людей, які борються за одні й ті самі ідеали.

Отже, лексичні одиниці «побратим» і «посестра» – це історико-культурологічні концепти духовної спорідненості людей, яких єднає висока ідея, готовність до пожертви, підтримка один одного у боротьбі за українськість, українські цінності, мовні глибини україноцентризму в етнокультурному просторі.

Література

1. Дзюба І. Про рятівні сенси поезії Ліни Костенко. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/27691171.html>.
2. Кононенко В. Концепти українського дискурсу. Монографія. Київ–Івано-Франківськ, 2004. 248 с.
3. Космеда Т. Образ війни в тексті щоденника О. Довженка (до 130-річчя від дня народження письменника). *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Вип. 37. Черкаси, 2024. С. 52–60.
4. Лисиченко Л. Ці невичерпні глибини мови. Харків : Цифра-Принт. 2011. С. 304.
5. Селіванова О. Світ свідомості в мові. Монографічне видання. Черкаси : Вид. Ю. А. Чабаненко, 2012. 487 с.

Владислав Кривенок,
здобувач ОР бакалавр,
Київський національний університет імени Тараса Шевченка,
Юрій Прокопенко,
здобувач ОР магістр,
Львівський національний університет імени Івана Франка

ЧУЖОМОВНА ЛЕКСИКА В МОВІ СТЕПАНА БАНДЕРИ: КОРПУСОВА АНАЛІЗА

*...обов'язком кожного українця є підпорядковувати свої особисті
справи і ціле своє життя інтересам і добру нації*

Степан Бандера

Сучасний етап розвою українського мовознавства в добу посиленого впливу західної ідеології і культури, розширу глобалізаційних явищ і процесів, виносить проблему вжитку чужомовної (запозиченої) лексики і співвідносних до неї відповідників на поле активних дискусій і розмислів. На цьому полі не обходиться без порушень питань мовної ідентичності, статусу й вироблення літературного стандарту, кореляції «свого» і «чужого» в системі мови, а також ролі тексту в ідеологічному дискурсі та ін. Питання співвідношення питомо українського і запозиченого в мові порушували чимало дослідників, серед яких Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Кияк, Л. Симоненко, В. Пілецький, З. Куньч, А. Загнітко, О. Кочерга, М. Ганіткевич, Р. Рожанківський, С. Булик-Верхола, С. Шинкарук, І. Коробова та ін. Загальновідомо, що українська мова поряд із питомими пластами словникового складу має також значну кількість запозичень (різного походження), але їх частка та функціонування є темою, що потребує ретельного дослідження. Для лінгвістики важливим є не тільки механічне виявлення й тлумачення запозичень, а й аналіза того, як саме вони функціонують у мовленні конкретної особистості, зокрема історичної. Фокусом цієї міждисциплінарної розвідки є постать Степан Бандера, розгортаючи праці якого, читач нерідко натрапляє на такі незвичні сьогодні мовні одиниці, як *абсолювент*

[10, 11], *амбасада* [19], *амнестія* [14, 21], *аналіза* [1, 2, 4, 5, 6, 12, 13, 16, 17, 18], *апробата* [3, 9, 20], *аранжер* [7], *атентат* [21], *атут* [5, 16, 18], *вакації* [11], *вальор* [5], *деправація* [16], *евентуальний* [5, 8, 13, 18], *екзекутива* [5, 8, 10, 11], *екзекутивний* [17], *експльозія* [1, 18], *експозитура* [5, 13, 14, 16, 21], *імпреза* [11], *квестія* [8], *консеквенція* [2, 3, 15, 20], *конскрипція* [11], *констеляція* [5, 10, 18, 19], *концесія* [7], *матура* [11], *харитативний* [2].

Саме тому актуальним є дослідження чужомовної лексики у творах українського націоналіста-революціонера Степана Бандери, адже через мовну тканину його публіцистики можна глибше зрозуміти характер мислення Провідника та його ідеологічні орієнтири.

Об'єктом у цьому дослідженні є чужомовна лексика в мовленні Степана Бандери. *Предметом* дослідження є функціонування лексики чужомовного походження в мові Степана Бандери. *Мета дослідження* – виявити чужомовну лексику в публіцистичних текстах Степана Бандери й описати її функціонування, зіставити її з питомими українськими відповідниками на основі спеціально створеного корпусу першодруків, а також з'ясувати ідеологічні та стилістичні функції цих мовних одиниць в ідіостилі Провідника. *Матеріалом дослідження* є повний корпус публіцистичних текстів Степана Бандери, що вміщує 46 першодрукованих статей (внесених до «Перспектив Української Революції» (1978)). Його розміщено на Лінгвістичному порталі MOVA.info в підкорпусі «СТЕПАН БАНДЕРА» (розділ «ПУБЛІЦИСТИКА») [22]. На відміну від корпусу творів Степана Бандери в ГРАКові, що містить численні технічні та текстуальні похибки, а також матеріали, що не належать перові Степана Бандери (наприклад, передмова), цей корпус забезпечує якісне мовознавче опрацювання автентичних авторових статей. Перспективність його використання у вивченні мови української націоналістичної інтелігенції ХХ ст. потребує окремої наукової розвідки.

В українському словникарстві ХХ – початку ХХІ ст. існує значний масив словників чужослів, зокрема це «Словарик» В. Доманицького (1906), «Словар чужих слів» З. Кузелі та М. Чайковського (1910), «Словник чужих слів» З. Кузелі (1918), З. Пиптенка (1918),

П. Кіяниці, В. Лебединського, М. Могилянського (1924), О. Скалозуба (1933), численні советські й сучасні видання – словники за ред. І. Льохіна і Ф. Петрова (1951, 1955), О. Мельничука (1974), М. Коломійця (1998, 2006), Я. Голдованського (1999), А. Орла (1963–1966) тощо. Кожне із цих видань має свої особливості: різні обсяги реєстру, принципи тлумачення, наявність або відсутність питомих відповідників й орієнтацію на різні сфери вживання.

Передумовою нашої аналізи стало формування вибірки чужомовної лексики. Для цього використано «Словник чужомовних слів і термінів» П. Штепи (1977) [23]. Серед наявних словників іншомовної лексики саме цей має особливе значення: його автор – діяпорний мовознавець, відомий пуристичними поглядами. Структура словника передбачає подання до кожної чужомовної одиниці кількох українських відповідників, що робить його особливо цінним для комп'ютерного оброблення. Автоматичне накладання словникового реєстру на корпус текстів Степана Бандери (попередньо токенізований і лематизований) дало змогу ідентифікувати понад 1300 чужомовних слів, що покривають приблизно 26000 слововжитків.

Алгоритм роботи передбачав автоматичне зіставлення кожної словникової одиниці з текстами корпусу та відбір тих, що функціонують у мові Степана Бандери. Поза тим, кожна лема була зіставлена з відповідними питомими українськими відповідниками, що їх Павло Штепа наводить у правій частині свого словника. Таким чином, було сформовано вибірку для подальшої різноаспектової аналізи (напр., семантико-стилістичної чи лінгвостатистичної). Очевидним обмеженням цього прийому є те, що один словник не може охопити всієї можливої чужомовної лексики, наявної у творах Степана Бандери. Тому в майбутньому варто залучити ширшу словникову базу. Крім того, 31% чужомовної лексики в текстах Степана Бандери не має українського відповідника з тих, що їх наводить Павло Штепа. Водночас навіть цей етап дав змогу автоматично створити перший, хоч і неповний, словник чужомовної лексики Степана Бандери. У словникові Павла Штепи чужі слова та їхні українські відповідники стилістично не розведені, тому сферу їх вживання складно встано-

вити, проте в текстах Степана Бандери вони набувають різних стилістичних функцій, що підтвердили проведені аналізи. Наприклад, чужомовна одиниця *опінія* в Бандери дуже часто сполучається із прикметником *публічна*, тоді як український відповідник *думка* – із прикметником *громадська* [3, с. 386]. Це свідчить про чітке розмежування автором сфери вжитку чужого і питомого слова, а не про їхнє взаємозамінне використання. Подібні результати отримано і для інших лексичних пар (напр., *резистанс* – *опір* [3, с. 395], *коекзистенція* – *співіснування* [3, с. 206]), де чужомовна форма маркує один спосіб мовомислення, тоді як питомий відповідник уживається в більш загальних, нейтральних контекстах.

Кількісна аналіза показала, що частка чужомовної лексики в текстах Бандери суттєво залежить від тематики. У політичних та ідеологічних статтях (що переважають у текстовому набуткові Національного Провідника) вона сягає 15–20%, тоді як в автобіографії («Мої життєписні дані», 1959 р.) зменшується до 8%. Це свідчить про свідомий і нехаотичний характер використання чужомовних слів у творах автора. Питомі відповідники в цілому переважають: середнє співвідношення питомих і чужих слів у корпусі творів Степана Бандери становить 29,46:1. Це є яскравим підтвердженням, що навіть за активного використання чужомовної лексики Степан Бандера творить свій стиль переважно на українськомовному ґрунті, підкреслюючи націоналістичний характер публіцистики. Добір чужомовної лексики дає змогу вирізнити такі її функції: *пропагандивну* (створення впливового ідеологічного ефекту), *термінологічну* (точне позначення явищ міжнародних відносин) та *міжмовну* (чіткіше розуміння світової спільноти української національно-визвольної справи).

Отже, у нашому дослідженні вперше створено повний корпус першодрукованих публіцистичних творів Степана Бандери та застосовано автоматичну методику виявлення чужомовної лексики з подальшим її лінгвістичним опрацюванням. Сформовано вибірку понад 1300 чужослів і їхніх українських відповідників, на базі якої описано стилістичні особливості чужослівного вживання і функції таких одиниць в ідіостилі Степана Бандери. Чужомовна лексика не є рівно-

значною до питомих відповідників, а виконує важливі комунікативні та ідеологічні функції. Це дослідження є одним із кроків до створення повного словника мови Степана Бандери, до чого автори цієї розвідки невхильно прямуватимуть, і відкриває перспективи для подальших студій: глибинної контекстуальної аналізи, лінгвостатистичного моделювання та з'ясування функцій кожного окремого пласту лексики у світоглядовій системі Провідника.

Література

1. Бандера С. В десятю річницю створення Революційного Проводу ОУН (10.02.1940). *Сурма*. 1950. Ч. 18–19. С. 1–8.
2. Бандера С. Висновки з новіших подій і процесів для української визвольної боротьби. *Визвольний шлях*. 1957. Кн. 6 (42). С. 603–618.
3. Бандера С. Відкриті карти. *Український самостійник*. 1952. Ч. 46. С. 1.
4. Бандера С. До питання основних кадрів національно-визвольної революції. *Визвольний шлях*. 1953. Ч. 5. С. 4–7.
5. Бандера С. До проблеми політичної консолідації. *Визвольна політика*. 1946. Ч. 4–5. С. 6–24.
6. Бандера С. Друзі – українські націоналісти! *Сурма*. 1950. Ч. 24. С. 4–5.
7. Бандера С. З москалями нема спільної мови. *Український самостійник*. 1952. Ч. 42. С. 1.
8. Бандера С. За завершену політичну структуру. *Шлях перемоги*. 1958. Ч. 1–2. С. 3; ч. 4. С. 2; ч. 6. С. 2, 4; ч. 7. С. 2; ч. 8. С. 2, 6.
9. Бандера С. Завдання ОУН під сучасну пору. *Сурма*. 1951. Ч. 30. С. 5–13.
10. Бандера С. Командир – провідник (слідами сл. пам. Романа Шухевича). *Шлях перемоги*. 1954. Ч. 3. С. 2; ч. 5. С. 2; ч. 6. С. 2; ч. 7. С. 2.
11. Бандера С. Мої життєписні дані (початковий машинопис автобіографії С. Бандери з редакторськими правками 1961 р. для «Гомону України»). *ЦДАВО України*. Ф. 21. Оп. 1. Од. зб. 37. 1959.

12. Бандера С. На півметі. *Шлях перемоги*. 1959. Ч. 18–19, с. 3–10.
13. Бандера С. Перспективи української національно-визвольної революції. Вишкільні матеріали з курсу, влаштованого проводом ЗЧ ОУН. Мюнхен : Видання організаційно-кадрової референтури, 1958. Кн. 1. С. 9–122.
14. Бандера С. Пляновість революційної боротьби в краю. Визвольна політика. 1948. Ч. 1 (18). С. 8–18.
15. Бандера С. Призабута наука. *Шлях перемоги*. 1956. Ч. 50. С. 2–6; ч. 51. С. 2–5.
16. Бандера С. Слово до українських націоналістів революціонерів за кордоном. Мюнхен : Видання ЗЧ ОУН, 1948.
17. Бандера С. Сталінізм Хрущова у внутрішній політиці. *Шлях перемоги*. 1956. Ч. 21. С. 1, 6; ч. 22. С. 1, 6; ч. 23. С. 1, 8.
18. Бандера С. Третя світова війна і визвольна боротьба. *Сурма*. 1950. Ч. 22–23. С. 1–4; ч. 24. С. 7–10.
19. Бандера С. Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс. *Український самостійник*. 1950. Ч. 3. С. 2–3; ч. 5. С. 2–3; ч. 7. С. 2–3; ч. 8. С. 2; ч. 10. С. 2; ч. 11–13. С. 2–3; ч. 15. С. 2–3.
20. Бандера С. Чому не дійшло до поєднуючої дії Трійки? *Шлях перемоги*. 1954. Ч. 4. С. 1–6.
21. Бандера С. Що сказав провідник ОУН Степан Бандера представникам світової преси? (У «Перспективах Української Революції» надруковано під назвою «Перше інтерв'ю провідника ОУН Степана Бандери з чужинними журналістами»). *Український самостійник*. 1950. Ч. 15. С. 1, 5.
22. Лінгвістичний портал MOVA.info. URL : <http://www.mova.info/>.
23. Штепа П. Словник чужомовних слів і термінів. Монреаль, 1977. 548 с.

Інна Кубич,
*кандидат філологічних наук,
молодший науковий співробітник
відділу слов'янських мов,
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України*

ОСНОВНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТЕРМІНІВ ДЛЯ ТЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА БДЖІЛЬНИЦТВА

Інтенсивність лексичних процесів, які творять наше термінологічне сьогодення, зашкалює. Загальновідомо, що на творення будь-якого лексичного поняття в мові мають вплив внутрішньо- та зовнішньомовні процеси, різні за своєю природою та ступенем вираження. На сьогодні, в період суспільно-політичних і соціально-культурних змін, в Україні процес розширення словникового складу мови протікає надінтенсивно. Лексика української мови особливо активно реагує на явища, викликані до життя цими суспільними змінами. Динаміка розвитку терміносистем української мови загалом набуває все більшого зацікавлення науковців та мовознавців, лексикографів тощо. Адже нові слова (аббревіатури, композити, словосполучення, запозичення тощо) щодня появляються чи то в медійному просторі, чи то в буденному спілкуванні, професійному зокрема. Не становить винятку бджільництво як галузь народного господарства. Лексикографічна параметризація професійної мови є спробою сучасної лінгвістики знайти прийнятну модель, яка у формі словника зможе відображати об'єктивну реальність, а також культурну та мовну діяльність людини [8]. Словникарство покликане відображати мовний образ сучасного світу.

На виникнення бджільницької лексики, яка обслуговує галузь, впливали позамовні (позалінгвальні) і внутрішньомовні (лінгвальні) чинники в їхній взаємодії. Серед наслідків дії чинників лінгвального характеру не виявлено специфічних особливостей, які б відрізняли українську бджільницьку термінологію (далі – УБТ) від інших

терміносистем. Позамовні – у різних термінологіях реалізуються по-різному і мають свої особливості, оскільки саме ці чинники визначають характер соціокультурної зумовленості в історії формування галузевої термінології, стимулюють або гальмують її розвиток. До позалінгвальних чинників зараховуємо соціолінгвістичний, соціокультурний та основний, на нашу думку, виробничо-технологічний, що простежується на становленні бджільництва як ремесла, появі нових виробничо-технічних винаходів (печера/дуплянка → борт → колода → вулик → багатокорпусний вулик) та номінацій на їх позначення. Тому ми систематизували термінологію бджільництва та готуємо словник. Адже словники здавна вважаються супутниками цивілізації [9], оскільки вони сприяють розширенню знань, підвищенню мовної культури, професійній підготовці. Словники містять комплексні структуровані об'єкти знань [5, с. 105], а отже, осучаснюють освіту, розширюють інноваційні процеси.

Питанню сучасного словникарства присвячено значну кількість досліджень – В. Дубічинського, О. Тараненка, В. Широкова, І. Шевченко, О. Рабулець, О. Костишина та інших, де описано типологію лексикографічних видань, їхні особливості. Ми послуговувалися цими працями, зокрема, розробленими етапами укладання словника. У нашій роботі укладання словника особливу увагу приділено специфіці добору значень термінів та їхнього тлумачення, яке має бути науково та теоретично-обґрунтованим, нормативним, чітким та лагідним. Це власне й розкриє вплив та вагомість різних чинників на систематизацію УБТ, що особливо виражені в її системності та словотворенні.

Важливим внутрішньомовним чинником системної організації УБТ є відповідність термінополя найважливішим ознакам мовного поля, зокрема:

1) структура поля: ядро периферія, для якого характерна максимальна концентрація полеутворювальних ознак у ядрі й неповний набір цих ознак за можливого послаблення їх інтенсивності на периферії. До ядра зараховуємо основні терміни галузі, до периферії – терміни із суміжних наук чи галузей суспільної діяльності. Ядерні

терміни відбивають основні поняття бджільництва, вони є найбільшим масивом слів, які власне й утворюють досліджувану терміносистему. Для них характерна велика дериваційна і словосполучувальна активність. На дальній периферії поля перебувають загальнотехнічні (*станція, прилад, машина, пристрій*) та загальнонаукові терміни (*система, принцип, метод, засоби, дослідження*), найвіддаленіші своїм значенням від ядра, які лише в поєднанні з ядерними термінами набувають спеціального значення і належать до термінополя бджільництва. На нашу думку, такі лексеми, попри їхній міжпредметний характер і високий ступінь абстракції, є термінами бджільництва, оскільки, вони, як і терміни, можуть переміщуватися ближче до ядра термінополя, або навпаки – від ядра до зони дальньої периферії, а інколи – входження до нього (напр., загальнотехнічний термін *станція* в складі терміна-словосполучення *бджільницька станція*, на основі якого, своєю чергою, утворено композит *бджолостанція* (приядерна зона). Варто зазначити, що межа між ядром і периферією досліджуваного термінополя не є чіткою;

2) поле може поєднувати у своєму складі мовні засоби, які належать до різних граматичних класів або рівнів мови. Так, наприклад, до приядерної зони належать терміни, похідні від термінів ядерної зони, різні за своєю граматичною належністю і структурним типом. Зокрема, однослівні прикметники (*медяний, бджоляний, воскоплавильний*), дієслова (*умедити, забрусити*), прислівники (*медяно, рійно*) та терміни-словосполучення (*мед бортний, бджоловідгодівельник великий*). Ближня периферія поля складається з одиниць, віддалених своїм значенням від ядра. Це терміни, пов'язані із бджільництвом лише диференційними семами – міжгалузеві терміни, які позначають поняття суміжних із бджільництвом наукових дисциплін, напр.: економічних понять (*новоскове, медове*); фізичних характеристик (*декристалізація (меду), екстракція (воску)*); технічних приладів (*димар, щипці для витягування рамок*); біологічних процесів (*запилення, розмноження*), анатомічної будови (*жолобок, трахеї*), ветеринарії (*гнилець, акарапідоз*) тощо;

3) поле – це системне утворення із характерними для будь-якої системи зв'язками і відношеннями, які мають власні специфічні риси; елементи поля є взаємовизначальними. Зовнішньосистемні відношення проявляються у взаємозв'язку термінополя бджільництва з терміносистемами багатьох галузей знання (близько 30). Термінологія кожної з цих наук в УБТ утворює свої мікротермінополя, які взаємодіють між собою, а терміни вступають у семантичні відношення, сукупність яких утворює систему досліджуваної термінології. Крім міжгалузевої термінології, до ближньої периферії належать професіоналізми, діалектизми, спеціалізовані терміни та жаргонізми. Внутрішньосистемні відношення – це наявність лексико-семантичних зв'язків, які активно проявляються в гіперо-гіпонімії багатьох рівнів, полісемії та омонімії, антонімії тощо. Омонімія термінів бджільництва існує в основному як міжсистемне явище, вона виникала внаслідок дії різних чинників (екстра- та інтралінгвістичних): фонетичного збігу різних за походженням термінів, втрати семантичних зв'язків між значеннями полісемічного слова. Синонімія в бджільницькій терміносистемі зумовлена мовними та позамовними чинниками: 1) наявність застарілих назв, які функціонують паралельно з новими: *ситний* – *медовий*, *тяжатель* – *трутень* та ін.; початковий термін означає поняття, ще не сформоване остаточно. Із розвитком цього поняття і виявленням його сутності часто замінюється і початковий термін [4, с. 10]. З'являється новий термін, а старий виходить із вжитку, напр.: *олек* – *вулик*, *пчеляр* – *бджоляр* та ін.; 2) паралельне вживання запозиченого й автохтонного термінів: *апіпродукти* – *бджолопродукти*, *уза* – *забрус* та ін.; 3) необхідність мовної економії, що породжує синонімію різних структурних типів: *бджолинно-рослинні продукти* – *апіфітопродукти* та ін. Перевага надається коротким формам, зручним для спілкування; 4) неточність терміна (термін має бути достатньо точно окреслений).

Джерелом поповнення словникового складу бджільницької термінології є терміни, утворені за законами словотвору української мови і нічим не відрізняються, а також запозичення, на які варто звернути особливу увагу та узуальні новотвори, діалектизми, профе-

сіоналізми, архаїзми, просторічні елементи тощо, які відносимо до лексики бджільництва. Щодо фіксації останніх у нашому словнику, то мають місце лише ті слова, які попередньо були засвідчені в нормативних словниках.

Запозичення проникали до досліджуваної термінології на різних етапах її формування з різним ступенем активності. Процес запозичення посилювався із розвитком бджільництва як науки, активним обміном фаховою інформацією з різними країнами, особливо інтенсивне поповнення УБТ припадає на ХХ – початок ХХІ ст. Іншомовні терміни в досліджуваній термінології є здебільшого найменуваннями запозиченими з інших терміносистем, вони належать до периферії УБТ, їх відносимо до міжгалузевих. Їх обов'язково засвідчуємо в словнику, серед них: біохімічні на позначення ферментів, сполук, які входять до складу апіпродуктів (напр., назви компонентів меду *аміла́за*, *інула́за*, *глікогенáза*; маткового молочка (*неоптерин*); молочка трутня – *гемогенáт*; бджолої отрути (основний діючий початок *мелітин* й активні ферменти *фосфоліпáз А* і *гіалуроніда́з*); перги (*інозит*). Вузькогалузевих запозичень, які входять до складу ядра досліджуваної термінології, кілька (*про́поліс*, *ну́клеус* та похідні від них – *прополісний*, *прополісоносій*, *ну́клеусний*). Запозичення в досліджуваній терміносистемі не перевантажують професійну мову бджолярів, а навпаки є бджільницькими назвами відповідних понять, які не мають собі подібних.

Важливу роль в збагаченні словникового складу мови грає і зміна значень наявних у мові слів. Семантичні зміни залежать від багатьох умов, проте вирішальним є історичний фактор, тобто сама соціальна дійсність, яка і визначає ці зміни (пор., наприклад, зміни в значенні слів *восколий*, *воскобійник* і *воскобій* [6, с. 256; 10, с. 198], *медова́р*, *ситá* тощо). Напр., термін *медовар* звузив семантику і вживається лише на позначення «особи, яка займається медоварінням – варінням меду» [7, с. 664]. Назва *восколий* зникла із загального вжитку, оскільки на сучасному етапі розвитку бджільництва виливанням воску займаються спеціальні машини *восколії*. Поряд із цим багато лексем, які вживалися в період бортництва, стали

архаїзмами, вони зникли разом із позначуваними поняттями (*олек, бджолиця, медуша, медвеница, мед попáряний, мед обрóчний, меди госпóдські, мед обáрний*), але були зафіксовані в лексикографічних джерелах певного періоду. Такі лексеми засвідчуємо із ремаркою арх., іст. відповідно. До таких лексем, як показало дослідження, належать цілі лексико-семантичні групи, зокрема назви на позначення міри, ваги, місткості та данини, більшість метрологічних назв (*лукно́, коло́да, ко́рець, белéць, рúчка*), не збереглася в сучасній УБТ. Натомість сучасна УБТ на позначення ваги меду та воску послуговується терміном кілограм, який належить до загальноприйнятої метрологічної лексики.

Отже, термінографія – це розділ мовознавства, що окреслює теоретичні принципи створення словників, досліджує їх типологію, вивчає особливості створення та упорядкування реєстру, встановлює характерні ознаки опису словникового матеріалу тощо [3]. Це наукова робота з укладання лексикографічних видань [1].

Основною лінгвістичною проблемою систематизації термінів бджільництва, на нашу думку, є така особливість «нормативність»: співвідношення прескриптивного (нормативного) і дескриптивного (відображального) змістів. Звертаємо увагу, що наш словник є термінографічною працею, яка займає проміжну позицію між лінгвістичною та енциклопедичною лексикографією, оскільки, не лише описує термінологічну одиницю як одиницю мовної системи, а й окреслює понятійне, предметне наповнення певного терміна [2, с. 28].

У розвитку словникового складу бджільницької мови виділяємо дві основні тенденції: 1) ріст національних елементів (надважлива роль належить словотвору); 2) ріст інтернаціональних елементів (розширення міжнародних культурних і наукових зв'язків). Бджільницька терміносистема є відкритою до входження запозичень до її складу. Необхідність вивчення запозичених слів обумовлена рівнем і частотою мовних контактів, збільшенням міжмовного обміну та освіченістю суспільства, вивченням іноземних мов.

Серед мовознавчих чинників, які вплинули (дещо меншою мірою) на систематизацію бджільницької терміносистеми виділяємо

об'єктивно-мовознавчий (вказує на те, що існує об'єкт або явище, яке має свої характеристики та існує незалежно від будь-якого спостерігача) та суб'єктивно-мовознавчий (базується на особистих враженнях, думках та почуттях конкретної особи; відображає індивідуальний погляд на реальність, що може суттєво відрізнятися від точки зору інших людей) чинники. Вплив об'єктивно-мовознавчого чинника полягає у тому, що недостатня теоретична опрацьованість тієї чи тієї проблеми негативно впливає на лексикографування термінів, зокрема, розуміння семантичної та словотвірної структури певної терміноодиниці. Проте це питання стане темою для нашої наступної наукової розвідки.

Акцентуємо увагу на тому, що занадто стрімкий розвиток мови, термінології галузі тощо, тобто стрімкі зміни її, це не завжди добре, оскільки результатом цього може стати втрата зв'язку поколінь у культурно-історичних та літературно-мовних традиціях. Тобто національність народу має проявлятися в мові крізь покоління.

Література

1. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. Київ : Рад. школа, 1959. 307 с.
2. Демська О. М. Вступ до лексикографії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 266 с.
3. Кровицька О. Українська лексикографія: теорія і практика. Львів, 2005. 174 с
4. Пристайко Т. С. Лексико-номинативная организация специального текста. Днепропетровск : Уко ІМА-прес, 1996. 200 с.
5. Сінкевич Н. М., Плющай О. О. Лінгвістичні та екстралінгвістичні особливості електронних словників сучасної української мови. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2016. Вип. 17. С. 100–110.
6. Словарь української мови: в 4 тт. / за ред Б. Грінченка. Київ : Наукова думка, 1907–1909. Т. І: А–Ж. 1907. 495 с.
7. Словник української мови: в 11 тт. // Ін-ут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, Т. IV: І–М. 1973. 840 с.

8. Струк Т. М. Про обсяг синтаксичної інформації в тлумачному словнику. *Мова і духовність нації*: тези допов. регіон. наук.-практ. конф. Львів, 1989. С. 81–82.

9. Харицька С. Робота зі словниковою статтею як початковий етап формування навичок анотування та реферування технічних текстів. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2017. № 35. С. 39–44.

10. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: в 4 тт. Запоріжжя: Запорізький держ. університет. Т. I: А–Ж. 1992. 324 с.

Олена Кулик,
*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української лінгвістики і методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі*

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЧИННИК МОВНИХ ЗМІН

Динамічні культурні, технологічні та соціальні зміни вплинули на еволюцію цифрової мови. Унаслідок цього цифрова мова розвинулася від простих онлайн-чатів і форумів до соціальних мереж, мобільних застосунків і онлайн-платформ, що, безперечно, відобразилося на підходах до вивчення мов [1]. Цифрову мову характеризують лаконічність і простота, динамізм (постійне оновлення словника), а також візуальні елементи, зокрема емотикони й меми. Таким чином, лексичні та граматичні навички розвиваються й у процесі комунікації в соціальних мережах [2].

У соціальних мережах цифрова мова розвивається динамічно й стрімко. Вона формується шляхом обміну новими словами, які стають популярними й входять у мовне вживання вже наступного дня. Крім того, цифрова мова в соціальних мережах виникає завдяки новим аббревіатурам і акронімам, адже деякі соціальні мережі мають обмеження кількості символів. До того ж цифрова мова створюється за допомогою візуальних елементів (емодзі, мемів, гіфів, стікерів тощо),

які можуть замінювати текст. Комунікація різними мовами сприяє виникненню нових слів шляхом поєднання елементів із різних мов.

Цифрова мова істотно впливає на граматику та лексику, якою користуються люди. У граматиці скорочуються синтаксичні конструкції, адже користувачі надають перевагу коротким і стислим реченням, спрощується пунктуація: розділові знаки часто опускаються або вживаються неправильно, активно з'являються нові граматичні форми, словниковий склад характеризується творенням нових слів (передусім англіцизмів і неологізмів). Цифрова мова є досить різноманітною, оскільки користувачі активно застосовують сленг і жаргон. Відомі слова також можуть набувати нових значень у цифровому мовленні.

Сучасний етап розвитку цифрової комунікації характеризується також появою гібридних мовних форм, що виникають унаслідок інтенсивних міжмовних контактів у віртуальному просторі. Особливої актуальності набуває феномен, коли в межах одного повідомлення поєднуються елементи кількох мов, здебільшого української та англійської. Це засвідчує як високий ступінь глобалізації, так і прагнення користувачів до економії мовних засобів у цифровому дискурсі. Такі трансформації створюють нові виклики для мовної освіти, адже виникає потреба формувати в учнів уміння критично осмислювати явища цифрової мови, відрізняти нормативні мовні одиниці від ситуативних або жаргонних.

Сьогодні спостерігається конвергенція соціальних мереж і цифрових ігрових медіа. Це явище було помічене ще у 2008 році, зокрема Гріффітсом і Лайт [3]. У нещодавньому дослідженні Ванг [4] аналізує тенденцію конвергенції онлайн-ігор і соціальних мереж і досліджує, як ця конвергенція підсилює соціальні атрибути та залучення гравців до ігрового процесу. Відповідно, феномен конвергенції ще більше впливає на формування й трансформацію цифрової мови, і сучасна освітня практика має враховувати це у викладанні мовних навичок і формуванні мотивації студентів до навчання.

Окремої уваги заслуговує вплив гейміфікації на освітній дискурс. Ігрові елементи, інтегровані у вивчення мов, сприяють підви-

щенню залученості учнів, формуванню позитивної навчальної мотивації й розвитку нових комунікативних практик. Соціальні мережі й мобільні застосунки стають не лише середовищем неформальної комунікації, а й важливим дидактичним ресурсом, що дозволяє відтворювати реальні умови спілкування, тренувати мовленнєві навички та засвоювати актуальний словник. Таким чином, цифрова мова, попри свої виклики й ризики, відкриває нові перспективи для мовної освіти та лінгводидактики, стимулюючи пошук інноваційних підходів до навчання.

Отже, цифрова мова постає багатовимірним феноменом, що перебуває під впливом культурних, соціальних та технологічних трансформацій. Вона формує нові тенденції в граматиці й лексиці, розширює комунікативний інструментарій за рахунок візуальних засобів та гібридних мовних практик. Конвергенція соціальних мереж та ігрових медіа посилює її динамізм і сприяє формуванню нових освітніх стратегій. Для сучасної мовної освіти це означає необхідність не лише враховувати особливості цифрової комунікації, а й активно інтегрувати їх у навчальний процес, забезпечуючи баланс між нормативними мовними стандартами та інноваційними практиками цифрового середовища.

Література

1. Naqvi S. B., Kapasi T. Language Evolution in Social Media: Exploring English Transformations through Digital Communication. *Library of Progress-Library Science, Information Technology Computer*. 2024. Vol. 44. No 3. P. 11916–11930. URL : <https://doi.org/10.48165/bapas.2024.44.2.1>.
2. Dembe T. The Impact of Social Media on Language Evolution. *European Journal of Linguistics*. 2024. Vol. 3. No 3. P. 1–14. URL : <https://doi.org/10.47941/ejl.2049>.
3. Griffiths M., Light B. Social networking and digital gaming media convergence: Classification and its consequences for appropriation. *Information Systems Frontiers*. 2008. Vol. 10, P. 447–459. URL : <https://doi.org/10.1007/s10796-008-9105-4>.

4. Wang X. Research on Online Games and Social Interaction. International Journal of Education and Humanities. 2024. Vol. 16. No 3. P. 37–41. URL : [http:// doi.org/10.54097/8g3dj357](http://doi.org/10.54097/8g3dj357).

Віталій Максимчук,
*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач катедри української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»*

ПРЕЦЕДЕНТНА ФУТБОЛЬНА СИТУАЦІЯ ЯК ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИЙ ЧИННИК ТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ

У сучасній лінгвістиці категорія прецедентности постає як ключовий механізм формування й функціонування культурно маркованих одиниць, а прецедентні феномени аналізують як мотиватори для творення неологізмів [1; 3], так і виразники футбольного дискурсу [4; 5]. З-поміж прецедентних феноменів традиційно виокремлюють вербалізовані (прецедентний текст і прецедентну ситуація) і вербальні (прецедентне висловлення і прецедентне ім'я) [6, с. 55], які завдяки повторюваності й упізнаваності набувають особливого статусу в мовній свідомості. Важливе місце посідає прецедентна ситуація, оскільки відображає не лише подію, а й її соціальну значущість та інтерпретацію у свідомості лінгвоспільноти.

Українські лінгвісти тлумачать прецедентну ситуацію як певну подію, що «реально відбулася в минулому і мала непересічне значення для формування певного фрагмента когнітивної бази певної лінгвокультурної спільноти» [2, с. 223], або «має певне емоційно-асоціативне, закодоване значення, когнітивне навантаження, зрозуміле для певної лінгвокогнітивної спільноти» [6, с. 56].

Зважаючи на це, прецедентну футбольну ситуацію тлумачимо як подію, що відбулася в певному матчі (рідше – за межами футбольного поля) і вплинула на колективну пам'ять футбольної лінгвоспільноти, зокрема спричинила творення нового слова чи вислову. У ши-

рокому розумінні прецедентною футбольною ситуацією можна вважати футбольний турнір (напр., Чемпіонат світу чи Європи, Кубок африканських націй, Лігу чемпіонів, Лігу Європи тощо), у вужчому – конкретний матч, під час якого трапився упізнаваний випадок. Однак для футбольної лінгвospільноти прецедентною ситуацією стає саме епізод, що набуває суспільного резонансу, виходить за межі одного поєдинку, закріплюючись у пам'яті як певний маркер і вербалізуючись у неологізмах, метафорах, фразеологізмах.

Прецедентна футбольна ситуація тісно пов'язана з прецедентним ім'ям – іменем або прізвиськом футболіста, судді чи тренера, дії якого стали прецедентними. Часто антропонім слугує твірною базою для творення нової лексичної одиниці.

З-поміж прецедентних ситуацій ХХ ст. варто згадати гол рукою, який Дієго Марадона забив у ворота Пітера Шилтона на Чемпіонаті світу 1986 р. в матчі збірних Аргентини й Англії. Цей м'яч приніс аргентинцям перемогу, а згодом – титул чемпіонів світу. Після матчу футболіст зазначив, що забив гол «рукою Бога», породивши прецедентне висловлення, яке використовують у футбольному дискурсі, щоб найменувати гол, забитий рукою, або спробу відтворити удар Д. Марадони, пор.: *«Рука Бога» у стилі Марадони на Кубку АФК – відео зухвалого гола* (football24.ua, 11.02.2020); *«Рука Бога» не допомогла: Неймара вилучили після скандального епізоду в матчі з Ботатого* (champion.com.ua, 02.06.2025).

Для української футбольної лінгвospільноти прецедентним став епізод, що відбувся в матчі між збірними Росії та України 1999 р., коли Андрій Шевченко прямим ударом зі штрафного забив гол у ворота Олександра Філімонова, зрівнявши рахунок. Це дало можливість Україні посісти 2-ге місце у відбірній таблиці до Євро-2020, а сам забитий м'яч назвали *філімонка*. Неологізм має подвійну мотивацію: суфіксальне словотворення від прізвиська *Філімон* або контамінація *Філімонов* + *лимонка* (розмовна назва ручної гранати), адже А. Шевченко закинув м'яч у ворота, наче гранату.

У сучасному футбольному дискурсі неологізми з'являються як реакція на саму прецедентну ситуацію або тоді, коли відбувається

повторення або перевершення певної прецедентної ситуації.

До прецедентних футбольних ситуацій, які стали екстралінгвальним чинником для творення неологізмів, належать, напр., такі:

а) інцидент між Зінедіном Зіданом і Марком Матерацці; у фіналі Чемпіонату світу 2006 р. між Італією і Францією Зінедін Зідан ударив головою в груди італійського захисника Марка Матерацці, за що отримав червону картку й був вилучений із поля. Цей епізод породив неологізм *Зідан-стайл* ‘удар головою в груди’: *Зідан-стайл. Італійський тренер нокаутував суперника ударом головою* (tsn.ua/prosport, 29.01.2019); *Зідан-стайл. Шевченко з Першої ліги вдарив арбітра головою в груди* (sport.ua, 04.11.2023); пор. у чеській мові інновацію *zidanovka* ‘удар суперника головою’ [7];

б) незарахований гол Марка Девича у ворота Англії; на Чемпіонаті світу 2012 р. між збірними України й Англії Марко Девич забив гол, зрівнявши рахунок у матчі, однак арбітр поєдинку Віктор Кашшаї не зарахував узяття воріт, адже не побачив, що м’яч перетнув лінію. Саме прізвище арбітра стало твірною базою для конструювання неологізму *кашшаївщина* як символу суддівського свавілля: *Ну й справді, скільки можна терпіти подібну «кашшаївщину»?* (football24.ua, 02.09.2012) – у статті йдеться про упередженість суддів до ФК «Говерла-Закарпаття»; *Тут уже технології, тут уже кашшаївщина не пройде* (ПТМ Німеччина – Україна, ТК «Україна», 12.06.2016).

Деякі неологізми постають як реакція мовців на повторення футбольної ситуації, завдяки чому вона стає прецедентною і закріплюється у свідомості лінгвоспільноти. Такі інновації зазвичай походять від прізвища футболіста, що повторив якесь досягнення, або утворені контамінацією прізвищ двох гравців, що досягли певного результату. Наведемо приклади:

а) інновацію *ремзенка* (*Ремзі* + *паненка*) утворив ведучий А. Валерко (ТП «Шлях на мундіаль. Online», ТК «Футбол 1», 11.06.2017), аналізуючи матч Сербія – Уельс; неологізм постав як реакція на гол із одинадцятиметрової позначки, який валлійський футболіст Аарон Ремзі забив паненкою, підсікши м’яч у ворота по навісній траєкторії і повторивши спосіб виконання Антоніна Паненки;

б) прізвисько *Кварадона* (контамінація **Кварацхелія** + **Марадона**) Хвіча Кварацхелія отримав через те, що саме завдяки його результатним діям італійський «Наполі» вперше за 33 роки став чемпіоном Італії, повторивши досягнення 1990 року, коли за команду виступав Дієго Марадона. Отже, *Кварадона* – це Кварацхелія, що повторив результат Марадони, пор.: *Найвищий рівень індивідуалізму вінгер Наполі приберіг на 48 хвилину – Кварадона ледь не забив з центру поля. М'яч пройшов поруч зі стійкою...* (football24.ua, 30.06.2024);

в) прізвисько *Промахтіану Пеналду* (контамінація **промах** + **Кріштіану**, **пенальті** + **Роналду**) постало як реакція на нереалізоване пенальті Кріштіану Роналду в матчі Португалія – Словенія, що відбувся на Чемпіонаті Європи 2024 р. В українській мові воно є калькою англійського *Misstiano Penaldo*, яке з'явилося в титрах на каналі ВВС й апелювало до пенальті, що їх раніше не забив Кріштіану Роналду, іронійно йменуючи самого нападника збірної Португалії: *Промахтіану Пеналду: ВВС принизило Роналду через незабитий пенальті на Євро-2024* (football24.ua, 02.07.2024).

У сучасному футбольному дискурсі також засвідчено неологізми, що постали як реакція вболівальників на перевершення певної ситуації, яка стає прецедентною. Напр., інновація *карвахалінья*, запозичена з іспанської мови (*carvajalinha*), спричинена епізодом, що трапився на Чемпіонаті Європи 2024 р. в матчі Іспанія – Німеччина: на 5-й компенсованій хвилині додаткового часу (120+5 хв) іспанець Дані Карвахаль отримав другу жовту картку й був вилючений із поля. Це вилучення стало найпізнішим в історії фінальних турнірів чемпіонатів Європи й перевершило «рекорд» португальця Нуну Гомеша, а прізвище Дані Карвахалю послугувало твірною базою для конструювання неологізму: *І назвали його цей фол проти Джамала Мусіали карвахалінья* (ПТМ Іспанія – Англія, ТК «Мегого», 14.07.2024); пор. в іспанській мові: *La 'carvajalinha' de Dani Carvajal a Jamal Musiala ya forma parte de los momentos más ilustres de nuestro fútbol* (legalsport.net, 08.07.2024).

Отже, прецедентні футбольні ситуації слугують екстралінгвальним чинником для творення неологізмів, що набувають узагальнених

занчень. Зазвичай футбольна лінгвospільнота вербалізує певні епізоди (зокрема забиті / незабиті голи, вилучення гравців із поля тощо) в момент їхнього тривання, перетворюючи на прецедентні, або неологізми з'являються як реакція мовців на повторення або перевершення певної футбольної ситуації.

Скорочення

ПТМ – пряма трансляція матчу; ТК – телеканал; ТП – телепрограма.

Література

1. Вокальчук Г. М. Авторські неолексеми, мотивовані прецедентними іменами (на матеріалі української поезії ХХ століття). *Слов'янський вісник. Серія «Філологічні науки» РДГУ та РІС КСУ*. Рівне : РІС КСУ, 2007. Вип. 7. С. 65–73.

2. Гузак А. Прецедентна ситуація: роль в політичній ораторській промові (на матеріалі промов американських президентів). *Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія*. 2014. Вип. 720. С. 219–227.

3. Максимчук В. В. Прецедентні імена в словотворчій практиці поетів Рівненщини. *Rossica Olomoucensia : časopis pro ruskou a slovanskou filologii*. Olomouc, 2013. Vol. LII. Num. 2. S. 143–149.

4. Максимчук В. В. Трансформації прецедентних висловлювань у сучасному футбольному дискурсі. *Філологічні студії: науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2017. Вип. 16. С. 367–377.

5. Регушевська І. А., Ачилова О. Л. Прецедентні одиниці трансформованої структури у футбольних медіатекстах. *Причорноморські філологічні студії*. Одеса, 2024. Вип. 5. С. 16–22.

6. Соловійова Т. О. Типологія та прагматика прецедентних феноменів в українськомовному політичному дискурсі 2014–2019 рр. : дис. ... доктора філософії: 035 Філологія. Кривий Ріг, 2022. 236 с.

7. Zidanovka. *Čeština 2.0* / red. M. Kavka. 2009–2025. URL : <https://cestina20.cz/slovník/zidanovka> (дата звернення: 20.09.2025).

Тетяна Масицька,
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки*

КОНЦЕПЦІЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У ГРАМАТИЧНИХ СТУДІЯХ ПРОФЕСОРА ІВАНА ВИХОВАНЦЯ

Сучасний етап розвитку синтаксису спрямований на вивчення семантико-синтаксичної структури речення й дослідження семантико-синтаксичних відношень між реченнєвими складниками, оскільки глибинний аналіз будови конструкцій неможливий без їхнього системного вивчення.

У функційно-категорійних студіях І. Р. Вихованця сформоване підґрунтя сучасних наукових концепцій, що стосуються семантико-синтаксичних відношень [2–5]. Концептуальні положення, сформульовані дослідником, були творчо переосмислені та розвинуті в наукових дослідженнях К. Г. Городенської, Н. Л. Іваницької, А. П. Загнітка, М. І. Степаненка, М. В. Мірченка, Т. Є. Масицької, Н. М. Костусяк, О. Г. Межова, І. А. Мельник та ін.

І. Р. Вихованець поглибив ідеї, викладені Л. Теньєром у фундаментальній праці *«Основи структурного синтаксису»*, де наголошено, що поряд зі структурними зв'язками є зв'язки семантичні, співвіднесені з ними в регулярний спосіб [8], та обґрунтував необхідність розмежування синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень. Дослідник аргументував доцільність їхнього аналізу в різнотипних синтаксичних структурах: у простих семантично елементарних, ускладнених і складних реченнях та визначив засоби вираження семантико-синтаксичних відношень. До цих засобів належать субстанційні реченнєві компоненти, репрезентовані відмінковими та прийменниково-відмінковими формами; інтонація; порядок слів у простих й ускладнених реченнях; а також сполучники та сполучні

слова, що функціують у складних реченнєвих конструкціях. Цілком погоджуємося з його переконливим твердженням: на протигагу синтаксичним зв'язкам, які спрямовані у внутрішню структуру синтаксичних одиниць-конструкцій (речень і словосполучень) і репрезентують характер формальних граматичних відношень, семантико-синтаксичні відношення виявляють зовнішнє спрямування: виражають відношення між предметами та явищами позамовного світу [5, с. 43].

На основі лексичних значень предиката у простому семантично елементарному реченні І. Р. Вихованець чітко диференціював різновиди семантико-синтаксичних відношень і виокремив суб'єктні: *І тому я живу* [1, с. 20]; *І син приїде...* [1, с. 26]; об'єктні: *...соловей гнізда не зів'є...* [1, с. 21]; *Чекаю найдорожчу гостю...* [1, с. 26]; адресатні: *Не дадуть їм [грішникам] слова...* [1, с. 66]; інструментальні: *...дерева <...> не зрубували [сокрирою]* [1, с. 6]; *...діти на велосипедах <...> везуть їх [качани] додому* [1, с. 54] та локативні семантико-синтаксичні відношення: *Кім <...> побіг через поле...* [1, с. 40]; *Вона [Баба Ганя] стоїть на горбку* [1, с. 56]. Дослідник обґрунтував необхідність визначення семантико-синтаксичних відношень у семантично елементарних конструкціях, сформованих з одного предиката та залежних іменникових компонентів. У таких реченнєвих конструкціях предикат виражений підпорядкувальним компонентом, до якого спрямовані семантико-синтаксичні відношення від підпорядкованих компонентів. Зважаючи на семантику предикатів або їхніх функційних еквівалентів, у простому семантично елементарному реченні виділяють лише субстанційні (предметні) семантико-синтаксичні відношення, які передають значення предметності [5, с. 44].

Субстанційні семантико-синтаксичні відношення мають досить ємну диференційну структуру:

1) суб'єктні семантико-синтаксичні відношення: а) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта дії, напр.: *Приходить Бог* [1, с. 29]; б) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта процесу, напр.: *...[гілка] квітне в маю* [1, с. 21]; *...він [ліс] <...> мені сниться* [1, с. 24]; *І свічечка возсіяла* [1, с. 30]; *...кряче <...> ворон...* [1, с. 37]; *Відсвічують*

огні... [1, с. 131]; в) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта стану, напр.: *Я заздрю птахам...* [1, с. 21]; *Як погано мені...* [1, с. 32]; ...[мені] *болісно* [1, с. 70]; *Йй холодно...* [1, с. 130]; г) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта всеохопного стану, напр.: *Надворі вже світає* [1, с. 130]; *Вже вересніє* [1, с. 131] (суб'єкт всеохопного стану в таких реченнєвих конструкціях має імпліцитне вираження); г) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта якісного стану, напр.: *Небо для всіх відчинене* [1, с. 38]; *Був час трагічний* [1, с. 119]; д) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта кількісного стану, напр.: *Дівчат було двоє*; *Хлопцеві було двадцять*; е) семантико-синтаксичні відношення суб'єкта стану-відношення, напр.: *Тато добріший за матір*; *Старша сестра мудріша за молодшу*;

2) об'єктні семантико-синтаксичні відношення, напр.: ...*бійці омивють лиця...* [1, с.28]; *Розводять <...> фарби <...> маляри...* [1, с. 31]; *Маленький Авель і маленький Каїн Щавель собі збирають...* [1, с. 35] (А. П. Загнітко зауважив: окремі із семантико-синтаксичних відношень мають кілька різновидів, зокрема, об'єктні дослідник диференціював на: 1) власне-об'єктні (*зустріти товариша, відчувти радість*); 2) об'єктно-адресатні (*надіслати матері, подарувати дівчині*); 3) об'єктно-інструментальні (*вишивати голкою, забивати молотком*) [6, с. 382–383]);

3) адресатні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Пошли їм [батькам] Ангелів-охоронців* [1, с. 31]; ...*Всевишній нам руку з небес подає?* [1, с. 36]; *Тут кинув плуг слов'янам ще Сварог...* [1, с. 121];

4) інструментальні семантико-синтаксичні відношення: а) семантико-синтаксичні відношення знаряддя дії, напр.: ...*творець <...> косить осоку [косою]* [1, с. 36]; ...*людолови <...> обтирали крила [ножем]* [1, с. 123]; ...*людолови <...> В'язали руки [мотузкою]* [1, с. 123]; б) семантико-синтаксичні відношення, що виражають засіб пересування, напр.: ...*діти на велосипедах переганяють вітер...* [1, с. 54]; в) семантико-синтаксичні відношення на позначення знаряддя, яке є допоміжним матеріалом, напр.: ...*я затулю тебе своєю вузькою долонею* [1, с. 199]; ...*мама накриває розсаду [відрами]* [1, с. 95]; ...*прабабця затикала дірки [паклею]* [1, с. 95];

5) локативні семантико-синтаксичні відношення: а) семантико-синтаксичні відношення, що позначають місцеперебування, напр.: *На старому пеньку живуть <...> світлячки* [1, с. 24]; б) семантико-синтаксичні відношення на позначення локативного напрямку, напр.: *Повези мене в ліс* [1, с. 24]; *Несли три Ангели з неба свічі...* [1, с. 29]; *Круг замку зійшлася орда* [1, с. 35]; [Орда] *Дереться на гору знову* [1, с. 35]; *Іде у небеса «Небесна сотня»* [1, с. 127]; в) семантико-синтаксичні відношення, що виражають шлях руху, напр.: *...дощі <...> Бредуть лугами і лісами* [1, с. 24]; г) просторове вираження локативних семантико-синтаксичних відношень, напр.: *...сум <...> Із парасолі скапував до пліч* [1, с. 41].

На думку І. Р. Вихованця, субстанційні семантико-синтаксичні відношення потрібно визначати на найвищому рівні абстракції, у їхній сукупності існує синтаксична ранговість [4, с. 32]. Первинні субстанційні семантико-синтаксичні відношення наявні в семантично елементарних простих реченнях, напр.: суб'єктні та об'єктні семантико-синтаксичні відношення: *...доня <...> іде виглядати із Січі (чи шахти?) тата* [1, с. 43]; [Ти] *Запалиш свічку* [1, с. 49]; суб'єктні, об'єктні та адресатні семантико-синтаксичні відношення, напр.: [Їжачок] *Діткам яблуко несе...* [1, с. 74]; [Продавці] *мені пропонували маріонетку* [1, с. 106]; суб'єктні та локативні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *...в Червоному лісі [я] житиму* [1, с. 46]; *...я вилізу <...> на дерево* [1, с. 46]; суб'єктні, об'єктні, адресатні та локативні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *...[ми] принесемо до порога <...> ношу [комусь]* [1, с. 128]; суб'єктні, об'єктні та інструментальні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *...їм [дівчаткам] ще писати диктант [ручкою]* [1, с. 53] і под.

В ускладнених простих реченнях зреалізовані вторинні субстанційні семантико-синтаксичні відношення з різними семантичними відтінками. Вони виникають унаслідок об'єднання двох або більше елементарних речень в одне ускладнене, напр.: *Всі стояли в якійсь напрузі...* [1, с. 131]; *Кормила жінка в парку голубів* [1, с. 135]; *Господь малює на небеснім ватмані хмарки і сонце, місяць і зірки* [1, с. 183]. Прості ускладнені речення можна трансформувати в прості

семантично елементарні конструкції, напр.: *Хололи вірш і кава на столі* [1, с. 130] → *Холонув вірш* + *Холола кава* + *Вірш на столі* + *Кава на столі*; *Бабуня з церкви пучечок сонячних променів принесла* [1, с. 221] → *Бабуня з церкви промені принесла* + *Промені в пучечку* + *Промені сонячні*. Погоджуємося з І. Р. Вихованцем, який слушно зазначив: за наявності тотожності семантико-синтаксичних відношень між різними синтаксичними одиницями їх кваліфікуємо за ознакою первинності / вторинності (вихідності / похідності). Із цього погляду первинними є предикатні семантико-синтаксичні відношення у складному реченні, а їхні аналоги в межах простого ускладненого речення – вторинними. Паралелізм семантико-синтаксичних відношень щодо синтаксичних зв'язків має неоднакову природу в складно-підрядному і складносурядному реченнях, а також у похідних від них простих ускладнених реченнях [5, с. 44]. Наукові напрацювання видатного мовознавця професора Івана Романовича Вихованця вплинули на формування концепції монографії Т. Є. Масицької «Типологія семантико-синтаксичних залежностей» [7].

Отже, І. Р. Вихованець послідовно обґрунтував положення про нерозривний зв'язок між формою синтаксичних одиниць і їхнім змістовим наповненням, що зумовлює необхідність комплексного підходу до аналізу різнотипних реченнєвих конструкцій. Його теоретичні ідеї спрямовані на інтеграцію формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного і комунікативного аспектів структури речення та слугують вагомим підґрунтям для досліджень у сфері функційної граматики.

Література

1. Антологія літератури письменників Волині : Під Лесиним небом. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2019. 400 с.
2. Вихованець І. Р. Синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення. *Синтаксис словосполучення і простого речення (синтаксичні категорії і зв'язки)* : монографія. Київ : Наук. думка, 1975. С. 29 – 45.

3. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1980. 286 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис : монографія. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
7. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
8. Tesnière L. Elements de syntaxe structurale. Paris : Librairie C. Klincksieck, 1976. 690 p.

Юлія Маслова,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційно-документних комунікацій,
Національний університет «Острозька академія»,
докторант кафедри української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

ВОЄННИЙ ГАЗЕТНИЙ ДИСКУРС У СЕМІОТИЧНОМУ ВИМІРІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ

Воєнний газетний дискурс інтерпретуємо як мультимодальну знакову систему, у якій вербальні та візуальні коди формують ієрархізовану семіотичну матрицю репрезентації соціальної дійсності. У полі цієї матриці взаємодіють рівні денотації та конотації [2; 4], культурно інституалізовані коди медійної комунікації [4; 5] і «граматика» зображення (*композиція, ракурс, масштаб, колористика, фокус*) як параметри візуальної морфології [8]. Зазначена синергія забезпечує усталення інтерпретацій і керування увагою аудиторії, уможливорюючи продукування смислів, релевантних для колективної перцепції війни [2; 8; 12].

Візуально-афективний компонент має структуротворчу функцію: іконічні, індексальні та символічні маркери співвідносять фактичну подієвість із культурно мотивованими оцінками, формуючи типологію соціальних акторів («свої/чужі», «жертви/агресори», «герої/колаборанти») і задають модальність сприйняття через повторювані патерни контрасту, кольору та композиції [11; 8]. У результаті українськомовні газетні тексти не лише інформують, а й конструюють колективні сценарії пам'яті та солідарності, здійснюючи перехід від подієвого рівня до символічного [2; 4; 12].

Когнітивно-прагматичний механізм інтерпретації детермінований активацією фреймів і сценаріїв, що структуровано керують увагою та інференційними висновками читача [6; 1]. Концептуальні метафори на кшталт «ВІЙНА – ПЕКЛО» чи «ВІЙНА – ХВОРОБА» моделюють когнітивні «коридори» оцінювання [9], а теорія ментальних моделей пояснює, як ці схеми матеріалізовані у внутрішніх репрезентаціях події та підтримують прогнозування наслідків [7]. У такій методологійній парадигмі жанрові механізми газетного тексту (*заголовок, підзаголовок, зачин, підпис під світлиною, легенда інфографіки*) виконують роль інтерсеміотичних зв'язників, що скеровують траєкторії читання й інтерпретації [8; 5].

Міжрівнева організація мовної системи, репрезентована в монографії Н. М. Костусяк, демонструє, як категоріяльні ієрархії (між морфемним, лексичним, синтаксичним і текстовим рівнями) забезпечують крос-рівневу когерентність і слугують підмурком для стабілізації номінацій та предикацій у тексті [13]. Такий міжрівневий погляд органічно поєднується з аналізом когнітивно-дискурсних параметрів директивних мовленнєвих актів у сучасній українській пресі (на матеріалі статті О. Межова, Н. Костусяк і М. Навальної), де досліджено, як мотиваційні інтенції експлікуються через імперативні та вокативні структури, модальні засоби і жанрово зумовлені стратегії впливу [10]. У сукупності крос-рівнева категоріяльність і дискурсна прагматика взаємодоповнюють семіотичне та когнітивне моделювання газетних смислів [4; 5; 6].

Емпіричний вимір означеної моделі конкретизовано в наших попередніх студіях: по-перше, аналіз експлікації військової термінології у воєнному періоді виявив механізми нормування й узгодження спеціалізованих найменувань у публічному мовленні [14]; по-друге, опис функційно-стилістичних і комунікативних параметрів українськомовного газетного тексту репрезентує, як інтеграція вербальних і візуальних стратегій формує стійкі патерни аргументації та оцінності [15]; по-третє, дослідження персуазивності воєнного газетного дискурсу засвідчило, що риторичні топоси й модально-оцінні маркери структуровано підтримують процедури легітимації/делегітимації та конструюють етико-комунікативні норми публічної сфери [16]. У сукупності ці результати корелюють із положеннями критичного аналізу медійного дискурсу щодо процедур впливу й відповідального мововжитку [5; 12].

Отже, воєнний газетний українськомовний дискурс постає як інтегральна семіотично-когнітивна система, що конструює соціальну дійсність війни через взаємодію вербальних і візуальних кодів, фреймових структур та комунікативно-риторичних стратегій. Методологічно продуктивним є поєднання семіотики (денотація/конотація, типологія знаків), когнітивної лінгвістики (фрейми, метафоричне моделювання, ментальні моделі) й критичного аналізу дискурсу (жанрові механізми, легітимація/делегітимація), доповнене міжрівневою категоріяльною оптикою та емпіричною верифікацією на матеріалі українськомовної преси [1–9; 10; 12–16]. Прагматичний вимір цієї системи експліковано інституційно маркованими мовленнєвими актами (декларативами, директивами, комісивами), пресупозиціями та імплікатурами, що регулюють інференційну обробку повідомлень, задають ілокутивну силу висловлень і формують перлокутивні ефекти в аудиторії [5; 10].

Література

1. Barsalou L. W. Frames, concepts, and conceptual fields. *Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization* /

- eds. A. Lehrer, E. Kittay. Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum, 1992. P. 21–74.
2. Barthes R. Elements of Semiology. New York : Hill and Wang, 1968.
 3. Chandler D. Semiotics: The Basics. London : Routledge, 2007.
 4. Eco U. A Theory of Semiotics. Bloomington : Indiana University Press, 1976.
 5. Fairclough N. Media Discourse. London : Edward Arnold, 1995.
 6. Fillmore C. J. Frame semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul : Hanshin, 1982. P. 111–137.
 7. Johnson-Laird P. N. Mental Models: Towards a Cognitive Science of Language, Inference, and Consciousness. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1983.
 8. Kress G., van Leeuwen T. Reading Images: The Grammar of Visual Design. 2nd ed. London : Routledge, 2006.
 9. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago : The University of Chicago Press, 1980.
 10. Mezhov O., Kostusiak N., Navalna M. The Cognitive Discourse Parameters of Directive Speech Acts in Modern Ukrainian. *Cognitive Studies | Études cognitives*. 2022. Vol. 22. Article 2785. DOI: 10.11649/cs.2785.
 11. Peirce C. S. Philosophical Writings of Peirce. New York : Dover, 1955.
 12. Досвід війни. Медійно-дискурсивний простір сучасної України / за ред. С. Романюк. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2024. DOI: 10.31338/uw\9788323563464.
 13. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.
 14. Маслова Ю. П. Експлікація військової термінології в газетному українськомовному дискурсі воєнного періоду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 23(91). С. 27–32.

15. Маслова Ю. П. Функційно-стилістичні й комунікативні особливості українськомовного газетного тексту воєнного періоду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. Вип. 23(91). С. 50–53.

16. Маслова Ю. П. Персуазивність газетного дискурсу сучасної України воєнного періоду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2023. Вип. 18(86). С. 33–36.

Софія Матвіюк,
здобувач ОР магістр,
Волинський національний університет імені Лесі Українки.
Науковий керівник: кандидат філологічних наук,
доцент Голоюх Л. В.

ЛЕКСИЧНІ І ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ НАЗВ ОСІБ У ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ Г. ПАГУТЯК

Важливим аспектом сучасної лінгвостилістики є вивчення лексики в її експресивній функції, зокрема визначення стилістичної активності номінацій різної семантики, що формують мовну картину світу письменника. Кожний період розвитку художнього стилю, жанри художньої літератури, окремі індивідуальні стилі, мовна картина світу письменника пов'язані з особливостями функціонування різних лексико-семантичних груп, активної і пасивної лексики, книжних і розмовних елементів. Жанри сучасної прози висувають свої вимоги до вибору та поєднання лексичних засобів у конкретному контексті.

Серед великої кількості сучасних художніх текстів значну увагу дослідників – літературознавців і мовознавців – привертають твори Г. Пагутяк. Світ подій, які зображує письменниця, своєрідний, незвичний, спрямований на активізацію внутрішнього світу людини, її самопізнання, пошук гармонії, стан постійної самотності тощо. Мовну особистість письменниці віддзеркалює словник її творів, вибір

слів певної семантики, вживанні прямих і переносних значень слова, введені в художній текст лексичних одиниць, які мають найбільше текстотворче й експресивне навантаження. Художні тексти письменниці демонструють, що до таких лексем належать насамперед номінації людини і понять, що з ними пов'язані.

У сучасній українській лінгвістиці проблемам стилістичного навантаження лексики й особливостям функціонування лексичних одиниць у художній прозі присвячено праці А. А. Бурячка, С. Я. Єрмоленко, М. А. Жовтобрюха, Л. С. Паламарчука, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівського, Л. О. Ставицької, Н. М. Сологуб, Т. К. Черторизької та ін.

Мова Г. Пагутяк була об'єктом відносно невеликої кількості досліджень. Серед них – стаття О. В. Корабльова «Своєрідність осмислення біблійних текстів у прозі Галини Пагутяк», У. Міщук «Контекстуальна синоніміка в романі Галини Пагутяк «Урізька готика», О. М. Місінкевич «Асоціативна конотація слова в системі художнього ідіостилю Галини Пагутяк (на матеріалі новели “Душа метелика”)», Д. Ю. Хохель «Гіпербатонні епітетні структури в романі Г. Пагутяк «Слуга з добромилля» та книзі С. Кларк «Містер Норрелл», Н. Ткачик «Міфологічна парадигма внутрішнього світу повісті Галини Пагутяк “Захід сонця в Урожі”».

Здійснений аналіз наукових джерел дав підстави виділити портретні різновиди, що становлять цілісну систему мовного портрету людини. До них належать: зовнішній і внутрішній портрети людини, чоловічий і жіночий портрети в гендерному аспекті.

У прозових текстах Г. Пагутяк виявлено значну кількість слів, які доречно об'єднати в лексико-семантичні групи назв осіб за гендерними і віковими ознаками, за родом занять і професією, за внутрішніми ознаками та ін.:

1) назви осіб за гендерними та віковими ознаками: *дитина (діти), дівчинка, хлопець, молодик, жінка, чоловік, баба* та ін.;

2) назви осіб за професією і родом занять: *моряк, фотограф, священник, настоятель монастиря, музикант, торговий агент, ключниця, дворецький, кухарка, наймит, паламар* та ін.;

3) назви осіб за внутрішніми ознаками: *мудрець, незайманиця, грішник, святий, ідеаліст, скептик* та ін.;

4) назви осіб за родинними зв'язками: *мама, донька, подружжя, тато, син, вуйко* та ін.

Тісний зв'язок назв осіб за гендерними ознаками зі змістом повісті «Захід сонця в Урожі» виявляється у функціонуванні назв осіб жіночої і чоловічої статі, які створюють при цьому художню опозицію. Мовний образ чоловік реалізовано переважно через внутрішній портрет, наприклад: *Мій чоловік має здатність робити з невинного грішника, і не просто грішника, а такого, що розкаюється* [1, с. 19]. Характеристика чоловіка реалізована в тексті за допомогою фразеологізму: *Щось твій чоловік – ні риба, ні м'ясо* [1, с. 29]. Простежено також динаміку в зображенні: *Чоловік, виснажений пиятикою, сліди якої були всюди, кинувся до мене, як дитина до мами* [1, с. 34]. На протигагу стислому зображенню номінації *чоловік*, автор подає розгорнуту характеристику образу *жінка*. Оцінка інших персонажів у романі Г. Пагутяк завжди містить деталь власне внутрішнього світу. Письменниця може подавати її або через пряму характеристику мовленням (у діалогах), або опосередковано – через думки, якими наділяє героїв. Мовний портрет *жінки* особливий тим, що є різноплановим: як статичним, так і динамічним, наприклад: *Ти просто чудова* [1, с. 31]; *Дивна ти жінка* [1, с. 51]; *Жінка була така, якою я її колись полюбив: спокійна і привітна* [1, с. 17]; динаміку реалізовано дієсловом *відплатила*: *А щодо моєї жінки, то вона відплатила злом за зло, і обоє ми стрінемося у пеклі. Там уже нас нічого не розлучить* [1, с. 49].

У стилістиці творів Галини Пагутяк химерно переплелись фантастика і реальність, уявне і справжнє; автор намагається побачити дійсність крізь призму нереального. Це зумовлює функціонування таких номінацій лексико-семантичного поля *людина*: *душа, серце, самотність, нудьга, свідомість*.

Найбільш чисельною є група *душа*. У текстах має різне словесне навантаження, як позитивне, так і негативне. *Душа* часто отождено з людиною, їй властиве все те ж, що і людині: дії, мислительні процеси, є віддзеркаленням внутрішнього світу персонажів

письменниці: *Коли він піднявся, то згадав, що не помолився за душу своєї донечки, котра, може, зараз тулиться до нього* [5, с. 100]; *Священик зустрічається з людьми в різні періоди їхнього життя, як і лікар, тільки налаштований на роботу з душею* [5, с. 103]. Психоемоційні стани персонажів окреслені через лексему *душа*, передають метафоричні епітети: *Душа сахнулась, **відчужена** назовсім* [2, с. 83]; *Третьої ночі білий ангел уляк над тілом і заплакав, пригорнувши до себе **бідну** душу* [2, с. 83]; *Ніколи не треба казати неправди, бо тоді душа стає **беззахисною*** [2, с. 106]; *Адже моя душа не стала від того **досконалішою*** [2, с. 105].

У текстах Г. Пагутяк лексема *самотність* функціонує як вербалізація внутрішніх відчуттів людини, що проживає в великому місті. Номінація *самотність* є індикатором внутрішніх переживань людини і може виявити реальний стан психо-емоційний людини, наприклад: *При самотності речі набувають чітких обрисів, перетворюються на символи, все довкола страждає разом з тобою* [1, с. 58]. Характеристика цієї номінації в текстах реалізована метафоричними епітетами, що вказують на зовнішні ознаки і на ознаки часу/тривалості – *зістарена, безпросвітна, довічна, повноту/всеохопність – цілковита, тотальна*, наприклад: *Не таку вже й **безпросвітню** самотність, яка існувала досі, бо мені віднині належить право час від часу згадувати, повертаючись лицем до сонця* [2, с. 128].

Лексема *серце* вживається разом з метафорами, позначаючи фізичні відчуття дискомфорту: *Виходить, вини в Бабійки нема, однак щось **муляло** їй у серці, забитому, ніби міх з половою, всілякими клопотами* [5, с. 56]; *Коли жінки заспівали, те, що назбиралося, почало ворухитися і **скубати** за серце* [3, с. 60].

Отже, лінгвостилістичні функції назв лексико-семантичного поля *людина* зумовлена естетичними, світоглядними, психологічними особливостями мовомислення письменниці, а також конкретною організацією контексту. Мовна картина світу Г. Пагутяк об'єднує значну кількість назв осіб, а також слів, що називають процеси, динамічні і статичні ознаки, пов'язні з людиною: її дільністю, фізичними

діями, фізіологічними і психофізичними станами, почуттями, мово-мисленням тощо.

Література

1. Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі. Львів : ЛА «Піраміда», 2016. 150 с.
2. Пагутяк Г. Книга снів і пробуджень. *Г. Пагутяк. Захід сонця в Урожі.* Львів : ЛА «Піраміда», 2016. С. 82–139.
3. Пагутяк Г. Урізька готика. *Г. Пагутяк. Пан у чорному костюмі із блискучими гудзиками.* Львів : ЛА «Піраміда», 2016. С. 44–219.

Олександр Межов,
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕЧЕННЯ У ПРАЦЯХ І. Р. ВИХОВАНЦЯ: ВІД СЕМАНТЕМИ ДО СИНТАКСЕМИ

У другій половині ХХ сторіччя в українській граматичній науці не без впливу екстралінгвальних чинників і нових тенденцій світового мовознавства відбувався непростий здебільшого еволюційний (подекуди й революційний!) перехід від формально-граматичної до семантико-синтаксичної та комунікативної парадигм. Знакову роль відіграв у цьому процесі відомий український учений доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України Іван Романович Вихованець, якого колеги та учні нерідко називають «революціонером і новатором у граматиці», «генератором нових ідей». Основна мета нашого дослідження – простежити розвиток концепції семантичної організації речення в монографіях науковця, еволюцію його поглядів на проблему співвідношення змісту й форми граматичних одиниць і категорій, зокрема речення, мінімальної синтаксичної одиниці, частини мови, відмінка, валентності.

Ще у вступних розділах монографії «Прийменникова система української мови» (1980) І. Р. Вихованець уперше в українському мовознавстві наголосив, що «треба розрізняти члени речення синтаксичного характеру (підмет, присудок, другорядний член) і члени речення семантико-синтаксичного характеру (означення, обставини, об'єкт, суб'єкт та ін.)» [3, с. 48], виділювані на основі різних критеріїв – відповідно формальних і семантичних диференційних ознак. До формальних ознак класифікації членів речення належать синтаксичні зв'язки, а до семантичних – семантико-синтаксичні відношення. На відміну від асемантичних за своєю природою і спрямованих у внутрішню структуру речення чи словосполучення синтаксичних зв'язків, які вказують на напрям синтаксичної залежності, семантико-синтаксичні відношення передають стосунки предметів і явищ позамовної дійсності, відбитій у загальній семантиці речення, їхні параметри та властивості, тобто мають зовнішнє спрямування. Попри свою специфіку синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення взаємодіють між собою: певний синтаксичний зв'язок корелює з одним або кількома різновидами семантико-синтаксичних відношень, демонструючи взаємодію власне синтаксичного й семантико-синтаксичного рівнів речення, дослідження яких необхідне для глибокого розуміння мовної системи. Наприклад, у сфері словосполучення на підрядному зв'язку ґрунтуються об'єктні й атрибутивні відношення, а у сфері речення – адverbіальні та модальні, які на нижчому рівні абстрагування членуються на підвиди. Крім них, можливі також зумовлені дериваційним походженням опорного компонента проміжні типи відношень – адverbіально-атрибутивні, агентивно-атрибутивні і под. [3, с. 48–50].

Зацікавившись визначенням глибинної і поверхневої структури речення у граматичних концепціях зарубіжних лінгвістів, Іван Романович на матеріалі української мови вперше запропонував оригінальний дворівневий підхід до аналізу елементарних (мінімальних) синтаксичних одиниць: компонентів-членів речення, виділюваних на основі певного типу синтаксичного зв'язку, та компонентів-синтаксем, виділюваних з опертям на різновиди семантико-синтак-

сичних відношень. На відміну від членів поверхневої структури, «синтаксеми, які характеризуються диференційними семантико-синтаксичними ознаками, складають глибинну структуру речень і словосполучень...» [3, с. 26]. Пріоритетним завданням синтаксичного аналізу є вивчення співвідношень компонентів обох структур речення. Саме воно й було реалізоване в подальших наукових студіях ученого.

Етапною працею в українському мовознавстві стала колективна монографія «Семантико-синтаксична структура речення» (1983), у написанні якої взяли участь І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський [4]. Автором більшості розділів цієї книги, зокрема «Семантична структура елементарного речення», «Семантична структура складного речення», «Співвідношення семантичної і формально-граматичної структури речення» (параграфи 3–7), є Іван Романович, який здійснив семантичний «прорив» в українській синтаксичній науці. Адже в непрості радянські часи домінувала саме формальна лінгвістична парадигма, яка мала узгоджуватися з марксистсько-ленінською ідеологією про первинність матерії, а отже, визнавала пріоритетність форми мовних одиниць над їхнім змістом. На засадах формально-граматичного підходу до аналізу членів речення, синтаксичних зв'язків, структурних типів і схем речень, було вибудовано не лише академічний синтаксис, а й вишівський та шкільний.

Однак прогресивні мовознавці того часу глибоко усвідомлювали, що дослідження плану вираження граматичних одиниць і категорій без їхнього змістового наповнення не дасть адекватних, аргументованих, достовірних і повноцінних результатів. У працях багатьох зарубіжних лінгвістів (зокрема Ф. Данеша, Л. Теньєра, Ч. Філлмора, У. Чейфа та ін.) уже було випрацьовано теоретичні засади семантичного синтаксису, які дуже зацікавили молодого професора з неординарним мисленням і науковим світоглядом, що започаткувало семантико-синтаксичний аспект його досліджень. На жаль, у той непростий час не одразу вони були одностайно

схвалені науковою спільнотою, нерідко зазнавали критики з боку представників формалістичної граматики.

Проте нові ідеї Івана Романовича у 90-ті рр. зацікавили своєю креативністю молодих науковців у різних куточках України, які під його керівництвом підготували й захистили низку дисертацій із проблем функційно-семантичного синтаксису, що сприяло формуванню унікальної граматичної школи в українському мовознавстві. Початок ХХІ сторіччя можна окреслити як виразний «семантичний крен» [5, с. 126], «“семантичний вибух” у граматиці, коли під впливом численних праць вченого і його учнів почалося масове переорієнтування синтаксичних, морфологічних, дериваційних студій із формального опису граматичних одиниць і категорій на семантико-синтаксичний, а пізніше й комунікативно-синтаксичний» [8, с. 165].

Повертаючись до написаних І. Р. Вихованцем розділів згаданої попереду колективної монографії, хотілося б насамперед відзначити їхню незаперечну новизну, змістовність, чіткість, повноту й оригінальність викладу, аргументованість і достовірність висновків, базованих на багатому українськомовному фактичному матеріалі. У центрі уваги вченого компоненти семантичної структури речення – предикатні й непередикатні знаки, на яких ґрунтується вся мовна система. Уперше в українському мовознавстві апробовано вербоцентричний підхід у дослідженні семантики речення, згідно з яким (усупереч радянському філософському вченню про пріоритетність речей) не предметні, а саме предикатний знак завдяки своєму валентному потенціалу відіграє основну, організаційну роль у формуванні його структури [4, с.25–29].

Іван Романович увів у граматичний обіг термін «елементарне речення» (спершу із семантичного погляду, а згодом і з формального). Семантично елементарне (монопредикатне) речення містить один предикатний знак (предикат), виражений дієсловом, прикметником або прислівником, і зумовлені його валентністю один або декілька непередикатних знаків (предметних компонентів), експлікованих іменниками конкретного значення. Реальне ж речення, яке частіше функціює у сфері мовлення, ніж елементарне, може мати у своїй

семантичній структурі два або більше предикатів, супроводжуваних відповідними предметними компонентами, і на формальному рівні репрезентувати як просту ускладнену, так і складну конструкцію [4, с. 30–32]. Семантично елементарне речення віддзеркалює одну позамовну ситуацію, тобто атомарний факт, який, за визначенням філософа мови Л. Вітгенштейна, неможливо представити як сукупність простіших фактів.

Предикатні знаки, тобто предикати як ознакові слова, на думку І. Р. Вихованця, визначають не лише кількість непредикатних знаків в елементарному реченні, але й указують на їхні семантичні функції, а також відношення між ними, тобто кожен предметний компонент, «навіть аргумент у формально-граматичній позиції підмета залежить від предиката-присудка» [4, с. 32–33]. Ця теза, звичайно ж, суперечила традиційному постулату радянського мовознавства про залежність присудка від підмета, його узгодження з ним. Проте, як засвідчують сучасні граматичні студії, вербоцентрична теорія І. Р. Вихованця, орієнтована на праці відомих світових лінгвістів, зокрема Люсьєна Теньєра, згодом стала домінантною і в українському мовознавстві.

Зважаючи на центральну роль предиката в семантичній структурі елементарного речення, І. Р. Вихованець приділив у монографії особливу увагу проблемі семантичної диференціації предикатів. Опрацювавши класифікації Ф. Данеша, У. Чейфа та інших лінгвістів, учений пропонує власну оригінальну типологію: поділ предикатів за семантичними параметрами спершу на два найбільш узагальнених класи – предикати дії і предикати стану як основне семантичне протиставлення всередині предикатних знаків, а потім розчленовує їх на семантичні підкласи, групи (зокрема, як активна фізична дія, рух, розумова, мовленнєва та інша діяльність; фізичний, інтелектуальний, емоційний стан, якісна ознака, стан існування / неіснування, наявності / відсутності, володіння / неволодіння, стан як результат дії тощо) [4, с. 34–35].

Не менше уваги приділив Іван Романович у монографії семантичним типам непредикатних знаків, які за термінологією різних

учених називають актантами (Л. Теньєр), глибинними відмінками (Ч. Філлмор), аргументами (У. Чейф). Концепції цих науковців стали підґрунтям своєрідної типології семантем, яку розробив уперше в українській граматиці І. Р. Вихованець. Отож, відповідно до цієї класифікації, крім предикатної семантики як центральної та обов'язкової в семантичній структурі елементарного речення, можуть функціювати зумовлені її валентністю такі предметні семантики: діяч, адресат, експерієнсив, об'єкт, результатив, знаряддя, засіб, носій фізичного стану, носій всеохопного фізичного стану, ідентифікатив, компонентив, композитив і локатив [4, с. 40–42]. У подальших своїх студіях, які схарактеризуємо згодом, автор доопрацює й дещо модифікує типологію предикатних і предметних семантем, розглянувши їх на семантико-синтаксичному рівні речення як предикатні та субстанційні синтаксеми, завдяки чому вона набуде більш узагальненого й систематизованого характеру.

Серед фундаментальних понять семантичного синтаксису, які опрацьовує І. Р. Вихованець у монографії, семантичні відношення (у пізніших роботах – семантико-синтаксичні відношення). У семантичній структурі елементарного речення ці відношення набувають характеру предикатно-аргументних. «Предикатна семантика, – постулює дослідник, – вимагає, щоб її супроводжували відповідні аргументи, які б перебували щодо неї в певних семантичних відношеннях» [4, с. 43–44].

Ще одне дуже важливе питання розглядає в монографії Іван Романович: яку ж природу мають функції предикатів та аргументів – лексичну чи синтаксичну? І аргументовано на конкретних прикладах доводить, що на відміну від індивідуальних лексичних, синтаксичні (функційні) значення семантем з'являються не поза реченням, а внаслідок їхнього входження в речення й набуття тих чи тих семантичних відношень із предикатом. Проте зауважує, що предикатні семантики дії та стану можуть виявляти ці функційні значення й поза контекстом, членуючись на менші лексико-семантичні групи, завдяки чому їх доцільно розглядати з двох боків – функційно-синтаксичного та лексичного. Індивідуальні ж лексичні значення предметних семан-

тем, як сутності несинтаксичного характеру, підпорядковані синтаксичним (функційним) і не збігаються з ними [4, с. 47–49]. Учений солідарний із твердженням багатьох зарубіжних лінгвістів, що на відміну від лексичних, функційні (синтаксичні) значення семантем у всіх мовах універсальні, а специфіка кожної мови полягає в так званих «поверхневих структурах», морфологічному оформленні семантико-синтаксичних структур [4, с. 23–24].

У полі зору І. Р. Вихованця також проблема семантичної валентності предикатів, які залежно від кількості аргументів можуть бути одномісними, двомісними, тримісними, рідше – чотиримісними (у подальших дослідженнях виділено ще п'ятивалентні, шестивалентні й семивалентні предикати), пор.: [4, с. 51–52; 2, с. 41–44]. Заперечуючи погляди деяких лінгвістів про так звані нульмісні предикати у формально односкладних реченнях на зразок *Тихо; Холодно; Мороз; Тиша; Ніч; Світає*, дослідник переконливо доводить: «Будь-яке елементарне речення з предикатно-аргументною структурою відбиває логічну будову судження, яке завжди виступає мінімально двочленним, маючи у своєму складі обов'язково суб'єкт і предикат. Тому елементарне речення з семантичного боку може мати мінімально два компоненти – один предикат і один аргумент» [4, с. 50–51]. На переконання науковця, валентна спроможність і семантичний тип предиката зумовлює кількість аргументів-семантем, а також їхні семантичні функції. Послідовне комплексне врахування зазначених чинників дало змогу дослідникові побудувати 16 моделей семантично елементарних речень із предикатами дії та 11 моделей із предикатами стану в певному абстрагуванні від їхнього зовнішнього оформлення, тобто безвідносно до формального вираження семантем [4, с. 44–46].

У розгляданій монографії Іван Романович відстоює чотириярусну концепцію речення, згідно з якою виділяє власне-семантичний, семантико-синтаксичний, формально-граматичний і комунікативний яруси, акцентуючи увагу на співвідношенні власне-семантичної та семантико-синтаксичної структур речення, зокрема семантем і синтаксем. Отож, крім терміна «семантема», що позначає компоненти власне-семантичного ярусу речення, науковець вживає вже апробо-

ваний у деяких зарубіжних лінгвістичних працях, термін «синтаксема» на позначення компонентів семантико-синтаксичної структури. У семантично елементарному простому реченні з одним предикатом і зумовленими його валентністю аргументами кількість семантем і синтаксем збігаються, тобто розглядані попереду семантеми власне-семантичного ярусу речення (предиката дії, діяча, об'єкта, адресата, знаряддя, локатива тощо) у семантико-синтаксичній структурі трансформуються у відповідні синтаксеми [4, с. 56–58]. За таких умов спостерігаємо і збіг обох ярусів елементарних речень на зразок *Марія працює; Хлопець пливе до берега; Хтось копає картоплю; Батько розсердився на сина; Кімната світла; Дерево зелене; Людина бачить озеро; Птах сидить у клітці; Хлопці вийшли з лісу; Дитині радісно; Поет написав книгу* (тут і далі приклади наведено з монографії).

Якщо предикатні семантеми заміщують предметні, то власне-семантична й семантико-синтаксична структури нетотожні. І хоч на семантико-синтаксичному рівні синтаксеми дублюють функції непередикатних семантем (наприклад діяча, об'єкта), проте у власне-семантичному ярусі представляють предикатно-аргументну структуру, тобто є предикатом одного із семантично елементарних речень, пор.: *Розмова розсердила батька* ← *Батько розсердився, бо хтось розмовляв; Дівчина злякалася вибуху* ← *Дівчина злякалася, бо щось вибухнуло*. За трансформації елементарних речень у компоненти-синтаксеми останні виконують відмінні від семантем функції: причини, часу, умови, мети, допустовості, пор.: *Босць стрепенувся від вибуху гранати* (причинова синтаксема, яка не має відповідної семантеми у власне-семантичній структурі, утворюється внаслідок згортання семантично-елементарного речення у формі підрядної причинові частини) ← *Босць стрепенувся, бо вибухнула граната; Друзі зустрілися після війни* (темпоральна синтаксема, яка не має відповідної семантеми у власне-семантичній структурі, утворюється внаслідок згортання семантично-елементарного речення у формі підрядної темпоральної частини) ← *Друзі зустрілися, коли закінчилася війна*. Одна синтаксема може поєднувати в собі два елементарні значення, тобто дві семантеми (наприклад, діяча й експерієнсива, носія

стану й експерієнсива, об'єкта дії та експерієнсива), пор.: *Марія прийшла до нас сумна* ← *Марія прийшла до нас* + *Марія була сумна*; *Хлопчик стояв збентежений* ← *Хлопчик стояв* + *Хлопчик був збентежений*; *Микола побачив товариша веселим (веселого)* ← *Микола побачив товариша* + *Товариш був веселий* [4, с. 59–63].

Отож, у розумінні І. Р. Вихованця семантика речення репрезентована у власне-семантичному та семантико-синтаксичному ярусах, які пов'язані «з номінативним аспектом речення, з відбиттям у реченні характеру ситуації, події, факту» [4, с. 58]. Власне-семантична структура речення як інваріант є загальномовною з універсальним для різних мов набором семантем – предикатних і непередикатних знаків, які віддзеркалюють в узагальненому вигляді певні категорії зовнішнього світу (діяча, носія стану, об'єкта, адресата, знаряддя, засобу, локатива, дії, стану, властивості тощо). Семантико-синтаксична структура, репрезентована сукупністю національно маркованих синтаксем у різних морфологічних, позиційних (формально-синтаксичних і комунікативних), модально-часових варіантах, має специфічний вияв у кожній мові. Саме тому більшої ваги в сучасній лінгвістичній парадигмі набуває вивчення не так універсальної власне-семантичної, як специфічної для кожної національної мови семантико-синтаксичної організації реченнєвих структур та її співвідношення з формально-синтаксичною і комунікативною.

Ці актуальні питання І. Р. Вихованець розглядає в монографії «Нариси з функціонального синтаксису української мови» (1992) і першому підручнику для університетів «Граматика української мови. Синтаксис» (1993), які й до сьогодні є настільними книгами для багатьох граматистів, адже індекс їх цитувань неперевершений. У центрі уваги науковця предикатні та субстанційні синтаксеми елементарного речення, вторинні предикатні синтаксеми неелементарного речення, семантичні процеси ускладнення синтаксем. Це абсолютно нова оригінальна концепція синтаксемного аналізу, здійсненого на матеріалі сучасної української мови, суттєво відмінна від інтерпретації синтаксем у працях зарубіжних мовознавців. Про неї йтиметься в наступних публікаціях.

Отже, концепція семантичної організації речення І. Р. Вихованця, перебуваючи в постійному розвитку й удосконаленні, пройшла тривале випробування часом від семантики (через відмінкову й частиномовну семантику) до синтаксеми й закріпилася в українській граматичній науці у вигляді викінченої системи та структури синтаксем, яку взято за основу в багатьох сучасних семантико-синтаксичних студіях.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1992. 222 с.
3. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1980. 286 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення : монографія. Київ : Наук. думка, 1983. 219 с.
5. Городенська К. Г. Іван Романович Вихованець – видатний граматист, теоретик, новатор. *Українська мова*. 2010. № 4. С. 122–131.
6. Загнітко А. П. Поетика граматики: від основ слова до його вершин (огляд). *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. на пошану член-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця / редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 2 (4). С. 6–23.
7. Загнітко А. П. У постійному пошуку: неповторність відкриттів Івана Вихованця. *Українська мова*. 2015. № 4. С. 168–181.
8. Межов О. Г. Освячена словом волинська душа талановитого мовознавця (до ювілею члена-кореспондента НАН України, професора Івана Романовича Вихованця). *Лінгвістична історіографія кафедри української мови: до 50-ліття від часу заснування*: колективна монографія / упоряд. Т. Є. Масицька, Н. М. Костусяк, О. Г. Межов, І. А. Мельник. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. С. 158–180.

Ірина Мельник,
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ КЛАСИ СЛІВ У ГРАМАТИЧНІЙ ТЕОРІЇ ПРОФЕСОРА ІВАНА ВИХОВАНЦЯ

Сучасна українська граматична наука постає цілісною, стрункою й глибинною завдяки оригінальній та виважено викінченій граматичній концепції професора Івана Вихованця, витвореній на засадах наукової об'єктивності та систематизації національного і світового мовознавчого досвіду. Її опорою слугували теоретичні та прикладні студії Олександра Потебні, Агатангела Кримського, Степана Смаль-Стоцького, Євгена Тимченка, Олександра Мельничука, Вільгельма фон Гумбольдта, Фердінанда де Соссюра, Чарльза Філлмора, Люсьєна Теньєра та інших усесвітньо відомих лінгвістів.

У граматичній концепції Івана Вихованця вагоме місце посідає цілісний та чітко структурований опис частин мови. 1988 року виходить друком монографія «Частини мови в семантико-граматичному аспекті, у якій учений запропонував вивчати частини мови з опертям на гетерогенний підхід, що одночасно враховував семантичний, синтаксичний, морфологічний, а для похідних утворень ще й допоміжний принцип – словотвірний із чітким окресленням їхньої ієрархії. Згодом, 2004 року, побачила світ «Теоретична морфологія української мови», написана у співавторстві з Катериною Городенською в руслі функційно-категорійного підходу, який було послідовно застосовано для вирізнення й аналізу частиномовних одиниць, слів-морфем, слів-речень і морфологічних категорій, виділених відповідно до морфолого-синтаксичної концепції частин мови.

На переконання Івана Вихованця, лише комплексний підхід – урахування семантичного, синтаксичного, морфологічного, а для похідних слів і словотвірного критеріїв, тобто комплексний підхід до вирізнення лексико-граматичних класів слів, – дає змогу здійснити

всебічну частиномовну класифікацію слів. Проте одночасне врахування трьох перших критеріїв характерне тільки для ядерної частиномовної зони, периферії ж притаманний неповний (один або два) набір критеріїв [1].

Гетерогенна класифікація ученого, охоплюючи зазначені параметри, передбачає ієрархію критеріїв із підпорядкованістю одному визначальному – семантичному, що має опертям глибинні семантичні чинники, які слугують основою для формування синтаксичних та морфологічних ознак слів. Семантичний критерій передбачає передовсім безпосередній зв'язок слів певного лексико-граматичного класу з позамовною дійсністю і поширюється лише на ядро лексико-граматичного класу, не маючи стосунку до його периферійних елементів, оскільки останні прямо не корелюють із предметним значенням слів, а тільки з їхнім узагальненим значенням. Останнє, витворене на основі предметного, лексико-денотативного значення ядра лексико-граматичного класу і поширене також на новосформовані компоненти з іншим предметним значенням, але в тотожній синтаксичній позиції, функціює в ролі категорійного значення частини мови. Категорійне значення, охоплюючи ядро семантико-граматичного класу та його периферію (деривати), характеризує синтаксичні потенції слова. Тому, на переконання вченого, доцільно аналізувати «семантичний критерій у трьох вимірах: а) у площині найменування, позначення певних об'єктів довкілля; б) у плані лексичного значення слова; в) в аспекті категорійного значення частини мови. Найтісніше пов'язаними в семантиці слова виявляються перші два виміри, що вказують на спрямованість окремих частин мови до окремих об'єктів позамовного світу та своєрідність відображення останніх у мові. Ступінь узагальнення в лексико-денотативному значенні слова і його категорійному значенні є різним. На найнижчому рівні абстракції перебуває індивідуальне лексичне значення слова, на найвищому – категорійне значення частини мови» [2, с. 14–15].

Другим критерієм після семантичного є синтаксичний критерій. Те чи те слово, наділене певним лексичним значенням, у мові зазнає синтаксичної спеціалізації. Водночас через рухливість синтаксичних

функцій словоформи можуть набувати вторинних функцій і переходити в синтаксичні деривати. За спостереженнями Івана Вихованця, «повнішу кваліфікацію слова дає розуміння синтаксичного критерію у двобічній інтерпретації, застосування якого передбачає виділення компонентів, що виокремлюються на основі синтаксичних зв'язків, та компонентів, які характеризуються семантико-синтаксичними ознаками, окреслюваними з урахуванням синтаксичних зв'язків. Перші компоненти формують поверхневу структуру синтаксичних конструкцій, другі – їхню глибинну структуру» [2, с. 15].

Третій критерій – морфологічний – доповнює синтаксичну спеціалізацію частиномовних класів слів і реалізується через формальні ознаки частин мови – сукупність морфологічних категорій та парадигм. Його застосування контрольоване синтаксичним рівнем мови, зокрема його формально-синтаксичною та семантико-синтаксичною структурами. Словотвірний критерій належить до допоміжних, оскільки він стосується тільки похідних слів і реалізується в словотворчих афіксах. Ураховують останній критерій зазвичай за виділення частин мови в спірних випадках.

Отже, ієрархія критеріїв така: роль базового закріплена за семантичним критерієм, що передбачає граматичну спеціалізацію слова в реченні або словосполученні; синтаксичний критерій, своєю чергою, є базовим для морфологічного критерію. Словотвірний критерій як допоміжний має безпосередній стосунок лише до похідних слів.

Комплексно застосовуючи різnorідні критерії з акцентуванням на базовому характері семантичного критерію, І. Вихованець спочатку виокремлює чотири частини мови – іменник, дієслово, прикметник і прислівник [1]. Щоправда, пізніше до цих частин мови учений додає ще числівник «за його семантичну своєрідність, пов'язану з вираженням категорійного значення кількості» [2, с. 16], і цілісно описує п'ять частин мови, розміщуючи їх у такій ієрархічній послідовності: іменник та дієслово – центральні частини мови, прикметник, числівник та прислівник – периферійні частини мови.

До основних семантико-граматичних ознак, на основі яких І. Вихованець виокремлює частини мови як найбільші морфологічні

класи слів. належать узагальнені (категорійні) граматичні значення, абстраговані від конкретних лексичних значень слів, сукупність морфологічних категорій, система форм словозміни або її відсутність, спільність синтаксичних функцій.

Із семантичного погляду іменника як частину мови на позначення предмета мовознавець пропонує протиставити носіям ознаки: дієслову, прикметнику, прислівнику та числівнику. Характерно, що кожен із цих лексико-граматичних класів слів називає ознаку по-різному. Дієслово передає процесуальну ознаку – дію, процес, динамічний стан; прикметник спеціалізований на позначенні статичної, неprocesуальної, ознаки предмета; числівник стосується кількісної ознаки предмета; прислівник – статичної, неprocesуальної, ознаки іншої ознаки. Усі п'ять частин мови визначає певна сукупність розрізнявальних ознак – семантичних, морфологічних і синтаксичних.

Іменники та дієслова як суто автономні знаки, на переконання Івана Вихованця, утворюють центр частин мови, а на периферії частин мови перебувають менш автономні знаки: прикметники, прислівники та числівники.

Три виміри семантичного критерію, за спостереженнями вченого, повною мірою зреалізовані лише в центральних частинах мови. По-перше, лексичним значенням іменника слугують назви конкретних предметів, дієслова – назви дій, процесів, станів; по-друге, ці частини мови віддзеркалюють різні явища дійсності: іменник – предмети, дієслово – дії, процеси, стани; по-третє, зазначені лексико-граматичні класи є носіями узагальненого значення предметності (іменник) і процесуальності (дієслово). Семантичні ознаки центральних частин мови доповнюють їхні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції. Іменник виконує формально-синтаксичну функцію підмета і сильнокерованого другорядного члена речення; дієслово – функцію присудка і співвідносного з присудком головного члена односкладних речень. У семантико-синтаксичному плані іменники можуть заступати позицію суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя тощо, а дієслова – позицію предиката дії, процесу, динамічного стану. Синтаксичне функціонування іменника і дієслова закріплене в їхніх

морфологічних показниках. Зокрема, українському іменникові притаманні самостійні категорії роду і числа, а також залежна від предиката і самостійна щодо прикметника категорія відмінка; дієсловам – категорії часу, способу, виду і валентності. Крім того, кожна з цих частин мови має специфічні дериваційні морфеми, що слугують для творення похідних слів.

На відміну від центральних частин мови, усі семантико-граматичні розряди прикметників, позбавлені виразної лексичної автономності й граматичної самостійності. На противагу дієсловам, виразникам динамічних ознак із притаманними їм виразними часовими характеристиками, прикметники номінують ознаки предметів позамовної дійсності, що мають постійний, статичний характер і охоплюють різноманітні властивості, якості, прикмети, відношення, що характеризують предмети, і можуть бути виражені безпосередньо або через стосунок до інших предметів або через стосунок до особи чи істоти тощо. Присубстантивна прикметника позиція сприяла дублюванню ним іменникових морфологічних категорій відмінка, числа та роду, а також їхній перехід у розряд несамотійних граматичних показників, залежних від опорного іменника [2, с. 16].

Числівникові характерні два різновиди значення кількості: означеної кількості як визначального різновиду числівника й неозначеної кількості.

Прислівники вирізняються не лексичною, а своєю синтагматичною специфікою. Як окремий лексико-граматичний клас прислівники не характеризуються своїм специфічним лексичним значенням. Останнє ґрунтується на лексичному значенні прикметників, дієслів, числівників та іменників. Особливістю класу прислівників є те, що лексичне значення якості, кількості, процесу й предмета ставиться у синтагматичний зв'язок із предикатом і через те виконує функцію ознаки ознаки. Отже, прислівники – це синтагматичний клас слів, який спеціалізується у функції означення до класу предикатів. Інші частини мови, переходячи у синтагматичний клас прислівників, нейтралізують – хоча неоднаковою мірою – свої синтаксичні та морфологічні ознаки та переходять у периферійні компоненти речення

або словосполучення. У системі частин мови прислівник – це відприкметниковий, віддієслівний, відчислівниковий та відіменниковий синтаксичний дериват. У периферійній позиції при предикаті лексичне значення прикметника, числівника, дієслова й іменника ставиться у синтаксичний зв'язок і семантико-синтаксичні відношення з предикатом і спричиняє виникнення категорійного значення прислівника – значення ознаки ознаки [2, с. 16-17].

Належні до певних частин мови слова мають у флективних мовах (навіть непохідні одиниці) принаймні двоморфемну будову. В українській мові іменник та дієслово разом з прикметником та числівником системою словозміни виразно протиставляється прислівникові як незмінній частині мови. Словозмінним частинам мови властива коренева морфема – носій лексичного значення та релятивна кінцева морфема-флексія – показник синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень. Зазнавши нейтралізації, прислівникова кінцева релятивна морфема перетворилася на дериваційний суфікс. Для класу прислівників типовими є дериваційні морфеми – виразники їхньої похідності від інших частиномовних класів слів.

Займенникові слова, – на аргументовану думку вченого, – хоч і мають додаткові семантичні (вказівна функція, опосередкований зв'язок із предметом та явищем представлення) та синтаксичні (поряд із внутрішньою – наявною в реченні – формально-синтаксичною і семантико-синтаксичною функцією, займенникові слова характеризуються зовнішньою синтаксичною функцією – функцією засобу зв'язку речень у тексті) ознаки, «не становлять окремішнього частиномовного класу... Вони можуть лише «претендувати» на роль складника (підкласу) усередині чотирьох частиномовних класів – іменника, прикметника, числівника і прислівника» [2, с. 18].

Іван Вихованець надає нечастиномовного статусу так званим службовим словам і вигукам. За спостереженнями вченого, саме морфемна будова, особливості функціонування та внутрішні виокремлювальні ознаки відрізняють прийменники, сполучники, зв'язки, частки та вигуки від частин мови і дають змогу називати службові слова словами морфемами, а реченнєві одиниці на взірць вигуків –

словами-реченнями [2, с. 18]. Перші, належачи до аналітичних синтаксичних морфем, сукупно з синтетичними граматичними морфемами віддзеркалюють граматичний лад української мови. Другі – з притаманною морфологічною нечленованістю, емоційністю, інтонацією видільності, переважною спрямованістю у сферу мовлення – перебувають на периферії речення.

Отже, гетерогенний підхід до вирізнення лексико-граматичних класів слів дав змогу професорові І. Вихованцю цілісно схарактеризувати п'ять частин мови, розмістивши їх у ієрархічній послідовності: іменник та дієслово – центральні частини мови, прикметник, числівник та прислівник – периферійні частини мови, й надати нечастини-мовного статусу так званим службовим словам та вигукам.

Література

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; За ред. І. Вихованця. Київ : Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

Лариса Мініч,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і літератури,
Національний університет «Острозька академія»,*

Софія Лозюк,

*здобувачка ОР магістр,
Національний університет «Острозька академія»*

АНАЛІЗ ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ У КОНСТРУЮВАННІ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ У МАСМЕДІЙНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Медіатексти мають потужну трансформаційну силу: вони не лише інформують, але й формують емоційні реакції, смисли й пове-

дінкові установки аудиторії. За допомогою ретельно дібраної лексики, метафор, епітетів та візуальних образів масмедіа можуть підбадьорювати людей, підвищувати моральний дух, створювати відчуття спільності й сенсу – особливо в умовах кризи чи війни. Такі тексти працюють як каталізатор солідарності: вони консолідують увагу, дають модель для ідентифікації та наслідування, допомагають пережити стрес і пристосуватися до нових реалій.

В українських медіа та соціальних мережах у часи російсько-української війни наявна виразна тенденція до героїзації військових, відображена як у мовній символіці, так і в підходах до висвітлення подій. Образ солдатів формують як непохитних захисників, героїв, воїнів світла, які втілюють ідеали мужності, самопожертви та любові до Батьківщини. Ці епітети не випадкові, вони свідомо використані для того, щоб підкреслити моральну та фізичну стійкість військово-службовців, створити образ оборонців, здатних витримати найскладніші випробування на шляху до перемоги.

Такі героїчні образи висвітлені як заголовки новин, так і в публікаціях соціальних мереж. Наприклад, повідомлення часто містять фрази на зразок: *«На Сіверському напрямку українські воїни минулої доби відбили 17 ворожих атак»* [2] або *«Бійці “Азову” звільнили село Панківка у районі Добропілля, зачистивши його від противника»* [5], що не лише інформують про події, а й надихають населення, посилюють віру у власну непереможність. Крім того, у відеоматеріалах та інтерв'ю солдатів акцент роблять на особистих історіях мужності, розповідях про героїчні вчинки, що дозволяє аудиторії не просто спостерігати, а відчувати співпереживання та гордість за своїх захисників.

Подібний дискурс має декілька важливих соціальних функцій. По-перше, він сприяє підвищенню морального духу населення, формуючи єдине патріотичне співтовариство, яке об'єднується навколо ідеалів свободи та незалежності. По-друге, медіа, використовуючи мотиваційні висловлення, допомагають підтримувати бойовий дух армії, демонструючи, що кожна перемога, навіть невелика, є важливим кроком до загальної мети. Такі висловлення часто супрово-

джуються фотографіями та відео з фронту, що створює враження безпосередньої участі суспільства у спільній боротьбі за країну.

Також у вітчизняному медіадискурсі виявляємо сакралізацію образу воїнів у використанні релігійної лексики, метафор та символів, які надають військовим піднесеного, майже святого статусу. Часто захисників називають «ангелами», «світлом», «охоронцями», а загиблих воїнів – «небесним військом» або тими, хто «пішов у засвіти» [8]. Такі номінації створюють у колективній свідомості уявлення про жертвовність як найвищу моральну цінність і перетворюють окремі історії на сакральні наративи. Подібна практика водночас підсилює емоційний вплив медіатекстів, формуючи відчуття єдності та морального обов'язку перед пам'яттю полеглих.

У соціальних мережах героїзація військових набуває ще більшої ваги. Дописи, у яких солдати представлені як «*воїни світла*» [1] чи «*герої сучасності*» [0], активно поширені між користувачами, що дозволяє швидко розповсюджувати позитивні образи та формувати стійке враження про армію як про непереможну силу. Цей підхід має і політичне значення, адже він підтримує державну лінію та створює основу для мобілізації як військових ресурсів, так і громадської свідомості.

Водночас варто зазначити, що така героїзація в соцмережах виконує не лише мобілізаційну, а й терапевтичну функцію. Вона допомагає суспільству впоратися зі стресом війни, перетворюючи індивідуальний біль на колективний досвід єдності та стійкості. Публікації про подвиги військових стають символами надії та водночас каналом для вираження вдячності й підтримки. Через це мова соцмереж виходить за межі звичайної комунікації: вона стає інструментом збереження пам'яті, формування нових культурних кодів і відновлення довіри до власних сил та майбутнього країни.

Загалом героїзація військових у медійному дискурсі є потужним засобом не лише для передавання інформації, але й емоційного впливу, що сприяє підвищенню національної єдності та формуванню стійкого патріотичного настрою в суспільстві.

Українські медіа часто використовують зневажливі або негативно забарвлені терміни для опису противника, такі як «окупанти», «агресори», «російські найманці». Це підкреслює нелегітимність дій противника та мобілізує суспільство на опір. Наприклад, у заголовках новин часто наявні фрази на кшталт: «За добу українські військові ліквідували 30 окупантів та відбили 14 атак ворога: яка ситуація на сході України» [9] або «Агресор продовжує руйнувати мир на Донбасі» [3]. Такі формулювання не лише інформують про події, але й формують негативне ставлення до противника. Крім того, використання лексем «загарбники» або «терористи» створює образ ворога, який порушує міжнародні норми та права людини. Це сприяє консолідації суспільства та підвищує патріотичні настрої серед громадян. У результаті, такі мовні засоби стають важливим інструментом інформаційної війни та впливають на громадську думку.

У цьому контексті варто звернути увагу й на механізми семантичної еволюції таких номінацій: окремі слова зазнають процесу неосемантизації – отримують нові значення й відтінки, які в умовах війни стають загальноприйнятими маркерами ворога. Подібні лексеми активно фіксують у словниках нової воєнної лексики, що свідчить про їхню стійкість і високий частотний потенціал. Водночас негативна оцінність цих понять забезпечує їхню прагматичну дієвість, оскільки вони не лише позначають об'єкт, а й виконують функцію чіткого відмежування «свого» й «чужого», формуючи мовні кордони колективної ідентичності.

Українські медіа активно застосовують емоційно насичені риторичні прийоми, зокрема метафори та порівняння, для опису українських військових. Це підсилює емоційний вплив на аудиторію та зміцнює патріотичні настрої. Наприклад, українських захисників часто називають «сталевим щитом нації» [7] або «ангелами-охоронцями» (інстаграм-сторінка @lelit_studio. URL: <https://www.instagram.com/p/ChHJVSiDh4c/> (дата звернення: 08.09.2025)). Такі образи формують у свідомості громадян уявлення про військових як про непохитних оборонців та захисників.

Крім того, використовують порівняння, які підкреслюють мужність та відвагу воїнів, наприклад, *«сміливі, як орли»* або *«незламні, як граніт»*. Такі риторичні прийоми апелюють до відомих слухачеві образів, викликаючи асоціації із силою та стійкістю. Це сприяє формуванню позитивного образу військових та підвищує рівень підтримки серед населення. Використання метафоричних висловів, таких як *«воїни світла»* або *«лицарі свободи»*, додає емоційної глибини та підкреслює моральну правоту українських захисників. Це також сприяє консолідації суспільства навколо спільних цінностей та ідеалів. Загалом, такі мовні засоби є важливим інструментом впливу на громадську думку та підтримки бойового духу нації.

Отже, аналіз українського дискурсу засвідчує, що сучасні медіа й соціальні мережі формують образ воїна як символ національної стійкості, використовуючи широкий арсенал мовних засобів: епітети, метафори, неологізми, фразеологізми. Лінгвістичний матеріал доводить, що ці засоби виконують не лише експресивну чи емоційну функцію, а й концептну: вони структурують уявлення про війну, закріплюють нові семантичні поля та моделюють колективні смисли. Особливе значення мають неологізми й семантичні зсуви, що відображають динаміку воєнної реальності й утворюють нові номінаційні моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. АрміяInform. Воїни світла, воїни добра, воїни життя: пам'ятаючи минуле, захищаємо майбутнє. URL : <https://surl.li/wrpskq> (дата звернення: 08.09.2025).
2. АрміяInform. На фронті за добу відбулось понад 200 боєзіткнень – Генштаб ЗСУ. URL : <https://surl.li/ggxhat> (дата звернення: 08.09.2025).
3. Голос України. Агресор продовжує руйнувати мир на Донбасі. URL : <https://www.golos.com.ua/article/356375> (дата звернення: 08.09.2025).
4. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року *Вісник Київського національного університету імені Тараса*

Шевченка. Серія: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2022. № 2(32). С. 9–13. URL : <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.02>.

5. 24 канал. Бійці «Азову» звільнили село Панківка у районі Добропілля. URL : <https://surl.li/raaxtp> (дата звернення: 08.09.2025).

6. Дорожкіна І. Культурно-мовна ідентичність України в сучасному інформаційному середовищі: аналіз англomовної вербалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2016. Вип. 45. С. 93–101.

7. Перший бізнесовий. Сила броні – сила нації: Шмигаль і Сирський привітали танкістів із професійним святом. URL : <https://fbc.biz.ua/news/suspilstvo/sila-broni-sila-natsiyi-shmigal-i-sirskij-privitali-tankistiv-iz-profesijnim-svyatom/> (дата звернення: 08.09.2025).

8. Район.Острог. Похоронили, як заповідав: Острог провів у засвіти воїна Андрія Лозюка. URL : <https://ostrog.rayon.in.ua/news/517492-pokhoronili-yak-zapovidav-ostrog-proviv-u-zasviti-voina-andriya-lozyuka> (дата звернення: 08.09.2025).

9. ТСН. За добу українські військові ліквідували 30 окупантів та відбили 14 атак ворога: яка ситуація на сході України. URL : <https://surl.li/kanobc> <https://smotrim.ru/article/2686149> (дата звернення: 08.09.2025).

10. Donttakefake. Нові герої сучасності. URL : <https://donttakefake.com/novi-geroyi-suchasnosti-2022/> (дата звернення: 08.09.2025).

Микола Мірченко,
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

ТРОХИ СПОГАДІВ ІЗ КРИНИЦІ ЛІТ, ЛІТ МИНУЛИХ

У моєму науковому й людському зростанні важливу роль відігравали непересічні особистості, хороші наставники, друзі... У далекому вже сьогодні 1968 році я вступив на філологічний (тоді ще він іменувався історико-філологічним) факультет Луцького державного педінституту ім. Лесі Українки. Того року дехто з моїх теперішніх колег тільки народилися. Студентські літа неймовірні. Нові відкриття, нові захоплення, новий погляд на багато звичних речей, пізнання глибин рідної і нерідної мови, історії однієї партії (на I курсі), наукового комунізму (на IV курсі). Мої батьки – колгоспники, селяни – дуже тішилися з того, що їхній син – студент вищого навчального закладу та ще й одержує стипендію. На першому курсі нашим куратором була неповторна Лариса Павлівна Рожило, яка стала для нас науковою «мамою» і суворою (на наш тодішній стан), вимогливою викладачкою, глибоким знавцем розуміння й донесення до нас, жовторотиків, неперевершених барв українського поетичного та прозового слова, неймовірних красот його. Вона уміла тонко й професійно розкрити перед нами всю гаму його барв, несподіваних метафоричних перетворень, красу й силу. Незабутні враження... Далі доля кинула мене до сільської восьмирічної школи учителем насамперед російської мови й із кількома годинами української мови та літератури, ще й німецької мови. Але це вже інша історія. Так сталося, що після двох років учителювання в сільській школі мене призвали до Збройних сил Союзу, де рік служив на відносно високій посаді, бо мав вищу освіту. Я сумував за сім'єю, своєю школою, друзями-одногрупниками. Несподівано для себе, а може, і не зовсім, я привітав листівкою з Новим 1975 роком Ларису Павлівну Рожило. І яким здивуванням було отримати від неї відповідь із пропозицією подати заяву на конкурс

асистента кафедри української мови, яку вона тоді очолювала. Я довго думав, зважував, як же я буду працювати поруч з тими, хто мене навчав і виховував. Крім того, перспективи військової кар'єри тоді були привабливіші. Лариса Павлівна, пригадую, писала, що кафедра потребує молодих сил, перспективних і наполегливих людей, зазначала якісь мої позитивні успіхи під час навчання, толерувала цілковиту підтримку та допомогу. Не вмовляла!!! Наголошувала на можливих труднощах і випробуваннях: бо треба стати справжнім викладачем вищого навчального закладу, захищати в майбутньому дисертацію (і можливо, не одну). Та й житлом, на жаль, тоді інститут чомусь не забезпечував.

І мрія перемогла перспективну реальність та відносний комфорт (мав забрати сім'ю й виїхати на службу до Німеччини, одержати уже!, а не в майбутньому квартиру!). І от у війську дізнався, що обраний на посаду асистента кафедри української мови Луцького педагогічного інституту ім. Лесі Українки з посадовим окладом 120 крб.

І... я приїхав у кінці листопада 1975 року до Луцька, де ні житла, ні відносного комфорту не було... Були труднощі з адаптацією до нових умов (а ще трирічна дитина, у сільській школі дружина, немолоді батьки, відсутність житла). Але такі реалії мене не збороли. Я працював... Студенти й викладачі неймовірні!!!

Деканом факультету тоді була Євгенія Іванівна Сухомлин – російський філолог, спеціаліст з античної літератури, хороша, чуйна людина. Заступник декана – Іван Іванович Сірак – добрий, неконфліктний викладач з української літератури. Завідувач кафедри української літератури доцент Галина Іванівна Мудрик завжди прихильно ставилася до мене. Вона справді підтверджувала своє прізвище глибоким знанням творчості й життя Івана Франка: її неймовірні лекції я пригадую ще із студентських літ... Але треба було рухатися вперед, «прикріпитися» до київського вишу, Інституту мовознавства чи іншого закладу для складання кандидатського мінімуму. Збираючись якось до Києва, викладач Василь Іванович Голоюх запропонував скласти йому компанію й водночас знайти спосіб якось уже «прикріпитись». Василь Іванович тоді вже виходив на захист своєї кандидатської

роботи, науковим керівником якої був Іван Романович Вихованець – ще не дуже на той час відомий старший науковий співробітник, кандидат філологічних наук, що працював в Інституті мовознавства АН України. Це був, здається, 1977 рік. Так ми вперше познайомились із шановним Іваном Романовичем. А «прикріпився» я до тодішнього педінституту ім. М. Горького. Згодом склав кандидатський екзамен із філософії, готувався до німецької мови, а тоді до спеціальності. І ось у травні 1978 року приходить до мене лист, що призначено екзамен із німецької мови на 12 травня. Відпрошуюсь у завідувачки кафедри української мови доцента Галини Микитівни Рацинської, беру відрядження та їду до Києва. Потяг із Луцька прибуває рано, то ж маю чарівну нагоду помилуватися київськими каштанами, вулицями... Травень – мій місяць народження. Після 9.00 заходжу у відділ аспірантури педінституту на вулиці ім. М. Пирогова. А мені відразу завідувачка відділу російською: – А вы знаете, п. Мирченко, что экзамена по немецкому языку сегодня не будет. – Чому? – питаю спантеличено. – Бо змінилася чинна програма з іноземної мови. – А тоді чому я приїхав?! – питаю. Відповідь: «Потому что у вас 15 мая вступительный экзамен по специальности. Вас вносят в списки». Ну, німа сцена. Згодом отямившись від новини, кажу, що додавайте, а яким я буду за списком, скільки місць і хто очолює екзаменаційну комісію тощо. А у відповідь: «Вы будете шестым, мест 1, а комиссию возглавляет проф. Григорий Михайлович Удовиченко». Словом, швидко настало 15 число. На екзамені несподівано для себе одержав один із шести претендентів «відмінно». Тоді через тиждень – іспит з історії однієї партії – і теж оцінка «відмінно». Отже, склавши всі вступні екзамени на «відмінно», я приїхав нарешті за три тижні до Луцька, не знаючи, чи вступив. І лише 27 серпня 1978 року прийшов поштою лист про те, що я зарахований із 1 вересня як аспірант кафедри української мови Київського державного педінституту ім. М. Горького. Так почалося моє аспірантське життя у прекрасному місті Києві... До того в мене була затверджена тема кандидатської дисертації у відділі граматики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні. Тему затвердила Координаційна рада за сприяння Івана Романовича

Вихованця. Аспірантські роки були непростими. Багато часу займала наукова робота. Спав 4 години на добу. Мій науковий керівник професор Григорій Михайлович Удовиченко дуже толерантно ставився до моїх «наукових відкриттів». Саме тоді він працював над укладанням 2-томного фразеологічного словника. Тому на сторінках моїх рукописів, підготовлених на «Еріці», писав т. з. зауваження: «Розгорніть крила», або «Ближче до діла», або «Вхопіть Бога за бороду», що справді стимулювало мою працю. Два з половиною роки пройшли надто швидко, і я у травні–червні 1981 року подав дисертацію для обговорення на кафедрі. І яким здивуванням було дізнатися, що наукову працю треба «представляти» у російському варіанті. Це забрало трохи дорогоцінного часу, тому захист перенесено на вересень 1981 року. Першим опонентом у мене був неймовірний доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри з Вінниці Петро Семенович Дудик. Другий опонент – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Іван Романович Вихованець. Саме з ним і пов'язана моя наукова доля в майбутньому. Сталося так, що в той час І. Р. Вихованець працював над своєю докторською дисертацією. Ми дуже зблизилися в наукових уподобаннях, здружились. На мені він інколи «випробовував» свої наукові непересічні ідеї. Ми й сперечалися інколи не на жарт. Я зрозумів згодом, що переді мною неординарна наукова особистість, неймовірно чутлива, принципова людина, глибокий знавець таїни української мови, українського (і не тільки) слова. Мене до глибини душі вражала його неабияка наукова ерудиція та інтуїція, гнучке уявлення про структуру й систему мови, розуміння синтезу та суперечностей у цих поняттях та категоріях. Однак я згодом змушений був повернутися до Луцька, не менш красивого міста Волині. І раптом мене через посильного в середині серпня 1981 року викликає ректор Нестор Володимирович Бурчак (він обраний на посаду в 1980 році) та ненав'язливо пропонує стати заступником декана філологічного факультету. Я навіть не уявляв, що маю робити на цій посаді, і цими думками поділився з ректором, який у відповідь: «Я теж на ректора не вчився». Так сталося, що, тимчасово замінивши

на цій посаді доцента Івана Івановича Сірака (бо така була моя умова!), я з 1981 року по 1989 рік все ж працював і заступником декана, і старшим викладачем кафедри української мови, згодом доцентом цієї ж кафедри. Зрозуміло, що в ті часи наше з Іваном Романовичем спілкування не було частим. Лише згодом, коли вже доктор філологічних наук І. Р. Вихованець став у Луцькому державному педагогічному інституті ім. Лесі Українки (на прохання ректора Н. В. Бурчака) обіймати посаду завідувача кафедри української мови в 1988 році, наше спілкування оновилося в нових умовах. Його лекції були навдивовижу академічно виваженими, розрахованими як на студентів, так і на колег. Вони захоплювали особливим функційним змістом, глибоким аналізом складного граматичного (і не тільки) ладу мови. Іван Романович приїжджав до Луцька й раніше, маючи тут аспірантів: не вони до нього, а він до них приїжджав!!! Він тоді готував популярну книгу «У світі граматики», радився щодо назв розділів, параграфів, як він казав, оповідей про граматику. І така книга згодом (1987 р.) вийшла. А через три роки з'явилося не менш відоме видання «Таїна слова», де розповіді про мову мають глибинно-мудрий підтекст. Візьміть книгу до рук – переконаєтеся.

Працюючи завідувачем кафедри української мови в Луцькому державному педінституті ім. Лесі Українки, Іван Романович не втрачав зв'язку з Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні АН України й згодом, у 1991 році, повернувся до Києва. Він інтуїтивно міг побачити серед студентів тих, хто в майбутньому спроможний працювати на науковій ниві. Серед них наші колеги: проф. Костусяк Н. М., проф. Межов О. Г., проф. Мельник І. А., проф. Масицька Т. Є., доц. Гандзюк О. М., які успішно захистили спочатку кандидатські, а більшість згодом докторські дисертації. Після І. Р. Вихованця з 1991 по 1996 рік очолювати кафедру було доручено мені. І якось Іван Романович у 1996 р., приїхавши в Луцьк до своїх аспірантів, запропонував мені піти з ним до ректора. Я відповів: «Ректор (тоді Іван Дмитрович Олексеюк) і так вас дуже шанує, ви ж добре з ним спілкуєтеся». А Іван Романович некокетливо каже: «То що ви, Миколо Васильовичу, не хочете зустрічатися з ректором?». Відповідаю: «Якось

далі від начальників почуваюся комфортніше». І все ж ми прийшли до ректора. Після обіймів і взаємоповажних слів Іван Романович несподівано для мене каже Іванові Дмитровичу: «Ваш Микола Васильович хоче в докторантуру». На що той з радістю відповідає: «Та вже давно пора. Я згоден». І ось з 1 вересня 1996 р. (а мені вже 46 років) я засів за докторську дисертацію «Структура синтаксичних категорій», план-проспект якої вже давненько був в Інституті української мови НАН України затверджений на Пленумі наукової ради новоствореної наукової установи. Іван Романович погодився бути науковим консультантом моєї докторської дисертації, ненав'язливо ділився своїм науковим досвідом, маючи при цьому вже консультованих ним, захищених докторів із Донецька, Кіровограда (Кропивницького) та інших міст України. Праця над докторською дисертацією та ще пів ставки доцента рідної кафедри забирала чимало сил та енергії. Час невпинно спливав. І ось у 1999 році, майже підготувавши монографію, я несподівано потрапив у лікарню із важким діагнозом. Тривала операція понад 4 години, 9 діб реанімації, і... я з'явився знову на світ... Пів року на лікарняному... У серпні цього року помирає мій батько, а у вересні закінчився термін перебування в докторантурі. Приходжу до ректора з проханням (через піврічний лікарняний документ) продовжити перебування в докторантурі. На що ректор, ніби й співчуваючи, каже: «Ми не можемо вам продовжити цей термін, бо ж виплачували вам докторантську стипендію». «А що ж мені робити?» – питаю. «То виходьте на роботу на повну ставку». У мене не було іншого виходу. І от у 2000 р. мене обрали знову на посаду завідувача кафедри української мови, яку я очолював аж до 2021 року, за що глибоко вдячний своїм нинішнім колегам і соратникам.

Згодом, у 2021 році, вийшла друком моя монографія «Синтаксичні категорії речення», ідеї і думки якої лягли в основу докторської дисертації, успішно захищеної в листопаді 2002 року в Інституті української мови НАН України. Опонували відомі українські вчені професори Н. Л. Іваницька, М. Я. Плющ та А. К. Мойсієнко. Невдовзі було сформовано й наукову школу «Граматичні одиниці й категорії української мови», яка продовжує перспективний науковий напрям

функційної граматики, започаткований в українському мовознавстві академіком О. С. Мельничуком, доктором філологічних наук, професором, членом-кореспондентом НАН України І. Р. Вихованцем, які вже у вічності, на жаль... До цього напрямку долучені член-кореспондент НАН України А. П. Загнітко, доктор філологічних наук, професор М. С. Скаб, наші доктори філологічних наук, професори Н. М. Костусяк, О. Г. Межов, І. А. Мельник, Т. Є. Масицька, доктор габілітована, професор Варшавського університету С. А. Романюк. Вони гідно розвивають ідеї та положення функційно-категорійної граматики у наш непростий час...

Марина Навальна,
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики та мовної комунікації,
Національний університет
біоресурсів і природокористування України*

НОВІ ЕКСПРЕСИВНІ ВИЯВИ В МОВІ УКРАЇНСЬКИХ МАСМЕДІА ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Різноманітність сучасних досліджень масмедійного тексту зумовлена його унікальними засобами вираженнями. Мова засобів масової комунікації зазвичай має свій специфічний стиль викладу та особливості мовних ресурсів. Розвиток мови масмедіа відбувається настільки швидко та непередбачувано, що постійно виникають питання щодо визначення стилю та жанру, диференціації мовних одиниць, своєчасного введення та пояснення нових лексем у словниках, а також дотримання норм літературної мови та їх відповідності.

Експресивність вважається однією з найскладніших категорій у мовознавстві. Вона безпосередньо пов'язана з емоційним ставленням того, хто передає інформацію (усно чи письмово), до теми або осіб, про які йдеться в тексті. Експресивне забарвлення може проявлятися навіть у науковому та діловому мовленні в різних його фор-

мах. Основною характеристикою експресивності є різноманітні психічні стани людини, які спонукають до урізноманітнення мовлення.

Категорію мовної експресії в сучасній лінгвістиці вважають широким поняттям, до якого входять різні значеннєві та стилістичні мовні компоненти, які виступають під час спілкування суб'єктивним способом ставлення мовця до сказаного чи до того, хто говорить. Слід зазначити, що категорія експресивності властива для всіх рівнів мови.

На сучасному етапі розвитку мовознавства експресивність лишається дискусійним поняттям, зокрема досі немає комплексної наукової розвідки, присвяченої емоційним та експресивним засобам у текстах масмедіа. Тому постає потреба проаналізувати означені формальні одиниці, які використовують у мові медійних матеріалів.

У хронології останніх публікацій із питань експресивності зауважимо на актуальності робіт у різних мовах та в перекладному аспекті [1], у різних стильових вимірах [2], у мові українських медіа [3] та ін.

За час повномасштабної російсько-української війни (2022–2025 рр.) у мові українських засобів масової інформації активно використовують інвективну лексику. Сучасні дослідники масмедійних текстів відзначають, що образлива лексика активізується в мові засобів масової інформації під впливом екстралінгвальних факторів. Інвективи формують у мові української публіцистики негативну оцінку, загострюють увагу на відвертій зневазі до загарбників українських територій, особливо експресеми стосуються політиків, загарбників, їхньої нахабності й вульгарності. У мові масмедіа активно вживають лексему *пуйло*, напр.: «У бункері здохло **пуйло**»: *Леся Нікітюк записала гумористичну пісню зі Степаном Гігою* (<https://kolomyia.today>, 04.08.2025).

У мові українських масмедіа натрапляємо на лексему *карлик*, що дає оцінку фізичних характеристик та зовнішності людини:; *карлик* – «1. Неприродно мала на зріст людина; ліліпут, недоросток, куцак, куцан. // Про дуже низький, дуже малий предмет. 2. з означ., перен. Про дуже незначну з певного погляду, нікчемну людину» [4]. Часто

лексему *карлик* використовують у складі словосполучення *кремлівський карлик*. Пор.: *Кремлівський карлик поспішає і робить помилку за помилкою* (заг.). (<https://bastion.tv>, 30.04.2025).

До експресем соціального походження й статусу, політичних поглядів [5] дослідники зараховують низку лексем, які називають і ображають росіян. До таких слів належать: *русня, орк, рашист, кацап та ін.* Найпоширенішою за нашими підрахунками є експресема *рашист*, напр.: *Рашисти розробили методичку для своїх агітаторів на окупованих територіях щоб переконувати населення, що вони не мародери і вбивці* (<https://gur.gov.ua>, 23.08.2025).

Український медійний простір постійно продукує нові лексеми з образливими характеристиками, напр.: *коняча голова* (про Лаврова), *кремлівський алкоголік* (про Медведєва) та ін., пор.: *Кремлівський алкоголік Медведєв відреагував на можливе перейменування росії в «московію»* (<https://politics.novyny.live>, 11.03.2023).

Медійний український дискурс визначається динамічними процесами, що відбуваються в лексиці. У період російсько-української війни помітною є експресивна функція, яка досягається за допомогою активного застосування номінації на позначення відомих осіб, російських політиків зокрема, яких називають не лише експресивними лексемами, а й нерідко вони мають інвективні риси.

Література

1. Бондарчук О. В., Воробйова О. П. Засоби експресії в англomовному науково-популярному тексті й шляхи її відтворення в українськомовному перекладі. *Нова філологія*. 2021. Вип. 84. С. 32–37. URL : <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-84-4>.
2. Кіщенко А., Стрій Л. Лексичні засоби вираження категорії експресивності в сучасній українській прозі. *Вісник Одеського національного університету. Філологія*. 2023. Вип. 27 (2). С. 42–53. URL : [https://doi.org/10.18524/2307-8332.2022.2\(26\).274981](https://doi.org/10.18524/2307-8332.2022.2(26).274981).
3. Коць Т. Мовна експресія в сучасному інформаційному просторі України. *Українська мова*. 2022. № 3 (83). С. 25–39.
4. Словник української мови: в 11-ти томах. URL : <http://sum.in.ua>.

5. Navalna M., Kostusiak N., Sazonova Ya., Prosiannyk O., Skliarenko O., Chernobrov Yu., Ovsienko A., Prymachok O., Shynkar T. *Invective Vocabulary in the Language of the Ukrainian Mass Media During the Russia-Ukraine War: Stylistic Layers and Pragmatics of Meaning. AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2024. Vol. 14, issue 1, spec. issue XL. P. 47–53. URL : https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140140/papers/A_07.pdf.

Оксана Негер,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ КУЛЬТУРНИХ КОДІВ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

Сучасна ономастика дедалі активніше інтегрується в міждисциплінарний науковий простір, поєднуючи традиційні методи аналізу власних назв із новітніми цифровими технологіями. Одним із найбільш перспективних напрямів сьогодні виступає застосування штучного інтелекту, зокрема алгоритмів машинного навчання та великих мовних моделей, які здатні опрацьовувати значні масиви текстових даних і виявляти приховані семантичні, асоціативні та культурні зв'язки. Власні назви є не лише номінативними одиницями, а й маркерами колективної пам'яті та носіями культурних кодів, що відображають етнічну ідентичність, світоглядні орієнтири та історичний досвід спільнот.

Традиційні методи ономастичного аналізу потребують значних часових і людських ресурсів, тоді як використання штучного інтелекту відкриває можливість швидкої і системної обробки великих корпусів текстів, автоматизованого виявлення семантичних моделей та культурних нашарувань у власних назвах. Це дозволяє не лише

підвищити ефективність досліджень, а й сформувані нові підходи до інтерпретації онімів у лінгвокультурному та когнітивному аспектах.

Актуальність обраної теми зумовлена потребою осмислення потенціалу штучного інтелекту в ономастичних студіях, а також необхідністю розробки інноваційних методологічних інструментів, що сприятимуть глибшому розкриттю культурних кодів, зафіксованих у системі власних назв.

Метою статті є обґрунтування можливостей застосування штучного інтелекту як інноваційного інструмента в ономастичних студіях, зокрема у виявленні культурних кодів, що репрезентуються в онімах, та розробка підходів до інтеграції цифрових технологій у сучасний лінгвокультурний аналіз.

Особливу увагу сучасні дослідники приділяють вивченню **лінгвокультурного виміру онімів**, адже саме власні назви концентрують у собі культурно-історичний досвід спільноти, її цінності, символіку та колективні уявлення (пор. [1; 2; 3]). У цьому контексті активно розробляється поняття **культурного коду**, що охоплює сукупність символічних значень, які закріплюються за певними іменами, географічними назвами, брендами чи літературними онімами. Аналіз культурних кодів дозволяє виявити глибинні ментальні структури, які формують мовну картину світу народу.

Попри зростання інтересу до семантики власних назв, аналіз культурних кодів залишається методологічно складним завданням, оскільки потребує одночасного врахування мовних, історичних і культурологічних чинників. Традиційні методи (етимологічний аналіз, порівняльно-історичний підхід, контекстуальний розгляд у текстах) обмежені щодо масштабності обробки даних та виявлення прихованих семантичних зв'язків. У цьому контексті особливої значущості набуває застосування інструментів штучного інтелекту, здатних моделювати асоціативні поля, автоматично виявляти повторювані культурні патерни у великих текстових масивах і пропонувати нові шляхи інтерпретації онімів.

Інтеграція технологій штучного інтелекту в ономастичні дослідження потребує чіткої методологічної організації, яка поєднує

традиційні філологічні підходи з можливостями цифрових інструментів. Запропонована модель передбачає кілька взаємопов'язаних етапів.

На першому етапі важливо сформувати корпус даних, тобто створити репрезентативну базу текстів, що включає художні, публіцистичні, релігійні, історичні та медійні матеріали з високою концентрацією власних назв. Важливим є забезпечення географічної, жанрової та хронологічної різноманітності корпусу.

Після цього має відбуватися попередня обробка даних – використання алгоритмів автоматичного розпізнавання онімів для виокремлення власних назв у тексті та їхньої класифікації (антропоніми, ойконіми, гідроніми, урбаноніми тощо).

Наступним етапом є семантичне моделювання, тобто застосування методів машинного навчання й великих мовних моделей для побудови семантичних векторів власних назв, що дозволяє визначати асоціативні поля, смислові кластери та потенційні культурні конотації.

Відтак – інтерпретація культурних кодів (автоматизоване зіставлення виявлених семантичних зв'язків із культурологічними та історичними даними (міфологічні сюжети, архетипи, історичні події, національні традиції). На цьому етапі цифровий аналіз інтегрується з традиційним філологічним тлумаченням.

Після того повинна відбуватися візуалізація результатів, що передбачає використання інструментів цифрової гуманітаристики для графічного відображення семантичних мереж та культурних сценаріїв, пов'язаних із власними назвами. Це сприяє наочному представлення прихованих зв'язків між онімами та культурними кодами.

Останнім етапом є аналітичний синтез – поєднання результатів автоматизованої обробки з інтерпретаційним аналізом дослідника. На цьому етапі штучний інтелект виконує роль інструмента, що допомагає відкрити нові закономірності, але остаточне узагальнення й культурологічне осмислення залишаються у сфері компетенції гуманітарія.

Запропонована модель дозволяє зберегти баланс між технічними можливостями штучного інтелекту та глибиною гуманітарного аналізу. Вона спрямована не лише на оптимізацію обробки великих обсягів текстових даних, а й на формування нових підходів до вивчення культурних кодів, зафіксованих у власних назвах.

Таким чином, машинне навчання і великі мовні моделі функціонують як потужні інструменти, здатні виявляти не лише поверхневу семантику онімів, а й приховані культурні нашарування, що робить їх надзвичайно перспективними для когнітивно-ономастичних та лінгвокультурних досліджень. Їх інтеграція у сферу ономастики дозволяє не тільки поглибити аналіз власних назв, але й створює умови для формування нової методологічної парадигми у вивченні мовних та культурних кодів.

Література

1. Демська О. Політичний символізм топонімних практик міста. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2019. Вип. 5. С. 5–21.
2. Кадочнікова О. П. Мовнокультурний код українського військового волонтерства (на матеріалі назв волонтерських організацій). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА. 2024. Вип. 22(90). С. 114–118.
3. Котович В. Ойконіми Тернопільщини на -івка: лінгвокультурологічний аспект. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія «Мовознавство»*. 2017. Вип. 1 (27). С. 175–183.

Нестерчук Оксана,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії та культури української мови,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

**ДИНАМІКА ІМЕННИКА ЖИТЕЛІВ С. СИЛЬНЕ
ЛУЦЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЗА ПЕРІОД З 1853 Р. ПО 1945 Р.**

Із середини ХХ століття збільшується кількість праць, у яких проаналізовано походження, структуру та словотворення варіантів власних особових імен. Особливо цінні такі дослідження: праці М. Худаша [12], М. Демчук [4], Р. Керста [7], Р. Осташ [9] та М. Сенів [11], які розглянули етимологію та словотвір імен у писемних джерелах XVI–XVII століть. Опис динаміки іменника різних регіонів України вивчали С. Брайченко [3], Т. Буга [1; 2], Л. Дуда [5; 6], Л. Осташ [8], Н. Свистун [10], І. Шоля [13; 14] та інші. Однак динаміка іменника Волині майже не досліджена, тому тема статті – репертуар чоловічих та жіночих імен та їхня динаміка одного волинського села – Сильне Луцького району Волинської області (Цуманська територіальна громада).

На жаль, ми не зможемо проаналізувати докладно силенський іменник (імені жителів с. Сильне) із середини ХІХ по першу чверть ХХІ століття, оскільки багато записів утрачено через воєнні дії та пожежі, тому схарактеризуємо лише V часових проміжків з різною періодичністю: 1853, 1875, 1938, 1945, 2023 рр. Для розкриття завдань найперше звернемося до історії села у різні периферійні історичні часи, оскільки Волинь з 1921–1939 рр. перебувала у складі Республіки Польщі, 1939–1945 рр. – Друга світова війна та у складі УРСР до 1990 року.

Отже, *мета* дослідження – установити репертуар чоловічих та жіночих імен с. Сильне, їхню кількість у кожному періоді, виявити найпоширеніші антропоніми кожного часового періоду.

Джерельною базою дослідження стали матеріали метричних книг Волинської Духовної Консисторії церкви Іоанна Богослова Луцького повіту с. Сильна 1853, 1871, 1875, 1938 рр.; погосподарські книги жителів села 1945, 2023 року.

Аналізуючи джерельний матеріал, виявлено, що у 1853 році (фонд 35, опис 10, справа 149 Волинського державного архіву) налічено 36 імен, серед них 25 чоловічих та 11 жіночих імен (у круглих дужках указуємо кількість носіїв). Широковживаним чоловічим ім'ям було: *Іван* (14). Маловживаних імен виявлено 11: *Йосип* (7), *Григорій* (4), *Роман* (4), *Дмитрій* (3), *Кирил* (3), *Леонтій* (3), *Павел* (3), *Феодосій* (3), *Агафон* (2), *Трохим* (2), *Федір* (2).

Серед жіночих імен по двічі вжито: *Агафія* (2), *Анна* (2), *Исидора* (2), *Марина* (2), *Параскева* (2), *Фотина* (2).

У метричній книзі 1875 року (фонд 35, опис 1, 2 справи 184, 209, 392 Волинського держархіву) простежуємо різний запис імен: одні наближені до офіційної форми, інші – церковні форми того самого імені, напр., *Іван* (*Иван*), *Семен* (*Симеон*, *Семіон*), *Степан* (*Стефан*) та ін.

За аналізом архівного матеріалу встановлено, що у 1875 р. функціонувало 57 імен чоловічих та 23 жіночих. Серед чоловічих імен найчастіше вживане *Іван* (28), *Сидір* (*Исидор*, *Сидор*, *Осидор*) (9); маловживані: *Яков* (8), *Микола* (*Николай*, 6), *Георгій* (6), *Андрій* (5), *Антон* (5) та інші.

Маловживані жіночі імена цього періоду: *Агафія* (3), *Анастасія* (3), *Анна* (3), *Єфросинія* (3), *Домнікія* (2), *Євдокія* (2), *Євфимія* (2), *Марія* (2) та інші.

У метричній книзі кін. 1938 рр. у с. Сильне Луцького повіту Волинської Духовної Консисторії зафіксовано 54 чоловічі імені та 38 жіночих (фонд 35, опис 9, справа 3921). Виявлені записи, у яких замінено повну назву на варіант імені (подаємо варіанти імен у дужках), напр., (*Терешко*, *Тиміш*, *Пріська*). Найбільше представників з іменами: *Василь* (9), *Іван* (9), *Микита* (9), *Федір* (9). Серед маловживаних імен виявлено *Семен* (8), *Павел* (7), *Петро* (7), *Степан* (7), *Григорій* (6), *Михайло* (6).

Меншу кількість виявлено жіночих імен (38) порівняно із чоловічими. Серед них одне ім'я широкоживане *Анна* (10). З меншою кількістю представників відносимо до маловживаних: *Марія* (6), *Євдокія* (5), *Марина* (5), *Уляна* (*Іулянія*) (5), *Євгенія* (4), *Агафія* (2), *Агрипина* (2), *Єфросинія* (*Пріська*) (2).

Імена силенців 1945-х років взяті із погосподарської книги Силенської сільської ради Цуманського р-ну (справа № 4, опис 1, фонд Р-1577), традиційні для всіх регіонів України.

Широковживаними чоловічими іменами того періоду були: *Іван* (32), *Михайло* (22), *Петро* (16), *Григорій* (*Гриць*) (15), *Василь* (13), *Микола* (13), *Олександр* (12), *Федір* (12), *Олексій* (11), *Павло* (10), *Дмитро* (9).

Поширені жіночі імена: *Марія* (36), *Анна* (*Ганна*) (26), *Галина* (19), *Катерина* (18), *Марина* (11), *Оксана* (*Оксеня*, *Оксенія*) (11), *Євдокія* (*Одюшка*) (10), *Наталія* (*Наталка*) (9), *Парасковія* (*Параска*) (9).

У погосподарських книгах 2023 року с. Сильне Луцького р-ну до складу чоловічого іменника увійшло 39 онімів та 26 жіночих імен.

До широкоживаних чоловічих імен відносимо: *Микола* (12), *Іван* (10), *Володимир* (9), *Петро* (9), *Сергій* (9).

Серед жіночих імен одне широкоживане *Галина* (11).

Найбільшу кількість становлять маловживані жіночі імена цього періоду: *Анастасія* (3), *Валентина* (4), *Ганна* (4), *Зінаїда* (2), *Катерина* (3), *Лідія* (3), *Людмила* (2), *Любов* (2), *Марія* (5), *Надія* (2), *Наталія* (7), *Оксана* (4), *Ольга* (3), *Тамара* (2), *Тетяна* (4).

Узагальнюючи реєстр церковного іменника всіх періодів, вирізняємо стійке уживання імені *Іван* та жіночого *Марія* (крім першого та останнього періодів).

Антропонім *Іван* незмінно належить до групи широкоживаних протягом чотирьох періодів. Цю групу у II та III періодах доповнюють оніми *Василь* та *Федір*. У 1945 р. також сюди належать *Михайло*, *Петро*, *Григорій* та оніми, що у попередньому періодах належали до маловживаних – *Микола*, *Олександр*, *Олексій*, *Павло*, *Дмитро*. Широковживаними іменами у V періоді крім *Іван* є *Володимир*, *Микола*, *Петро*, *Сергій*.

Кількість жіночих онімів значно менша ніж чоловічих (72). У чотирьох періодах функціонують імена *Агафія, Анастасія, Анна (Ганна), Катерина, Марина, Марія, Тетяна*. До широковживаних із групи маловживаних у 3–5 періодах ввійшли імена: *Галина, Оксана*. Онім *Анна* належить до широковживаних у 2–4 періодах.

Отже, за нашими спостереженнями виявлено, що склад іменника с. Сильне багатий на оніми та досить рухомий. У різні періоди імена функціонують з різною частотністю. Найвагомішу групу становлять у 4 періоді маловживані імена, які обслуговують 272 носії. Чоловічий репертуар становить на 41 ім'я більше, ніж жіночий.

Література

1. Буга Т. Особливості периферійної частини українського чоловічого іменника Центральної Донеччини з кін. XIX до поч. XX ст. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. пр. Вип. 17. С. 256–261. URL : https://litmisto.org.ua/?page_id=8170.

2. Буга Т. В. Динаміка частотного десятка жіночих імен Донеччини впродовж 1890–2000-х років. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць / гол. ред. М. Є. Скиба. Хмельницький : ХмЦНИ, 2013. Вип. 6, ч. 1. С. 11–20.

3. Брайченко С. Проблеми динаміки антропонімічних уподобань українців Одещини (жіночі найменування). *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. Вип. 37. С. 8–10.

4. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / відп. ред. М. Л. Худаш. Київ : Наук. думка, 1988. 169 с.

5. Дуда Л. Роль релігійного чинника у формуванні іменника львів'ян першої половини XX ст. (на матеріалі метричних книг про народження греко- та римо-католиків). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Ч. 1. Варшава – Івано-Франківськ, 2014. С. 188–202.

6. Дуда Л. Формування іменника львів'ян першої половини XX ст.: соціальний статус батьків та імена новонароджених дітей

(на матеріалі україномовних метричних книг про народження). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. Ч. II. Варшава – Івано-Франківськ, 2015. С. 210–223.

7. Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / відп. ред. Л. Л. Гумецька. Київ : Наук. думка, 1984. 151 с.

8. Осташ Л. До питання про варіантність онімів. *Волинсько-Житомирщина: іст.-філол. зб. з регіональних проблем* / ред. В. Мойсієнко, В. Єршов. Житомир, 2010. Вип. 22 (I). С. 267–275.

9. Осташ Р. І. Власні особові імена у функції прізвищевих назв. *Українська лексика в історичному та ареальному аспектах*. Київ : Наук. думка, 1991. С. 155–163.

10. Свистун Н. Динаміка особових імен м. Тернополя. *Наукові записки. Серія: Філол. науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. Вип. 37. С. 69–72.

11. Сенів М. І. До історії адаптації жіночих календарних власних імен в українській мові XIV – поч. XIX ст. *Мовознавство*. 1982. № 4. С. 72–76.

12. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наук. думка, 1977. 235 с.

13. Шоля І. Динаміка багатокомпонентних імен ужгородців у XX столітті (жіночі імена). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2017. Вип. 2. С. 41–46.

14. Шоля І. Динаміка іменника жителів м. Ужгорода у XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Луцьк, 2018. 23 с.

Наталія Павлюк,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови та славістики,
Рівненський державний гуманітарний університет

ДИСКУРСИВНІ СТРАТЕГІЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У сучасному освітньо-науковому середовищі дедалі більшої актуальності набуває проблема ефективної презентації результатів досліджень здобувачами вищої освіти. Науковий дискурс – це не лише канал передачі знань, а й простір для самопрезентації дослідника, формування його академічної репутації та входження в наукову спільноту. Важливою умовою успішного наукового спілкування виступає володіння здобувачами набором дискурсивних стратегій, які дозволяють адекватно структурувати інформацію, переконливо її аргументувати та адаптувати до адресата.

Мета розвідки полягає у визначенні основних дискурсивних стратегій, які варто здобувачам вищої освіти використовувати під час презентації наукових результатів та з'ясовувати їхні ролі у фаховому мовленні.

Питання дискурсивних стратегій активно досліджуються в сучасній лінгвістиці, когнітивістиці та педагогіці.

Основи теорії дискурсу закладено в працях М. Фуко, Т. ван Дейка, Р. Водак, які акцентували на соціальній зумовленості мовних практик [1, с. 112]. Українські науковці Н. Кочерган, Л. Масенко, Л. Ставицька, Г. Сюта [3] аналізують структуру та функції наукового дискурсу, питання його культури та комунікативних стратегій. А проблематику академічного письма й культури мовлення здобувачів досліджували О. Семеног, Л. Мацько, Л. Паламар, які наголошують на інтеграції лінгводидактичного й комунікативного підходів [4; 5].

Таким чином, наукова традиція пропонує багаторівневий погляд на дискурсивні стратегії: від загальнотеоретичного розуміння

дискурсу до прикладних аспектів його функціонування в студентському науковому середовищі.

Науковий дискурс завжди передбачає наявність певної мети: донести знання, переконати в їхній достовірності, сформулювати довіру до результатів дослідження. Саме тому в центрі уваги постає поняття **дискурсивної стратегії** як системи комунікативних дій, що дозволяє досягати цих цілей. Для здобувача вищої освіти стратегія визначає, як саме він формулює результати власних пошуків, як структурує матеріал і в який спосіб переконує аудиторію в науковій вагомості своєї роботи.

Однією з провідних є **інформативна стратегія**, яка забезпечує чітке, логічне й об'єктивне подання фактів. Вона допомагає здобувачеві послідовно описати мету дослідження, його методику, результати й висновки. Власне, саме інформативність створює базу, на якій будується подальша аргументація. Проте самі факти не завжди переконують, тож на допомогу приходить **аргументативна стратегія**. Її сутність полягає в доведенні достовірності матеріалу, у використанні авторитетних джерел, статистики чи експериментальних даних. Таким чином, науковий текст перетворюється з простого повідомлення на переконливе доведення.

Утім, не менш важливою є **інтерпретаційна стратегія**, яка дозволяє авторові пояснити отримані результати, дати їм нове прочитання й показати власний науковий погляд. Завдяки ній робота набуває оригінальності й виходить за межі формального опису. Доповнює її **оцінна стратегія**, яка надає можливість висловити особисте ставлення до проблеми та отриманих результатів. Вона допомагає створити індивідуальний стиль і формує науковий голос молодого дослідника.

Успіх презентації значною мірою залежить і від **рецептивної стратегії** – уміння орієнтуватися на слухача чи читача. Адаптація форми викладу до рівня підготовленості аудиторії – це ознака зрілого науковця: для студентської конференції обирається доступна мова без надмірної термінології, для фахового видання – насичений термінами виклад. І, нарешті, основою всіх попередніх стратегій є **етична**,

що ґрунтується на принципах академічної доброчесності: обов'язкові посилання на джерела, коректне цитування, відсутність плагіату. Без неї жодна інша стратегія не матиме довіри в науковій спільноті.

Практичне значення дискурсивних стратегій важко переоцінити. Вони формують у здобувачів уміння якісно презентувати результати на конференціях і семінарах, розвивають навички академічного письма та забезпечують здатність до переконливої, аргументованої комунікації. Іншими словами, оволодіння дискурсивними стратегіями – це не лише навчальна вимога, а й ключ до формування конкурентоспроможного молодого науковця, здатного бути почутим у сучасному академічному середовищі.

Отже, проведений аналіз дискурсивних стратегій презентації наукових результатів здобувачів вищої освіти показав, що ефективність наукової комунікації значною мірою залежить від поєднання інформативної, аргументативної, інтерпретаційної, оцінної, рецептивної та етичної стратегій. Саме вони забезпечують повноту подання матеріалу, переконливість викладу, орієнтацію на адресата та дотримання академічної доброчесності. Розуміння й застосування цих стратегій формує в студентів не лише навички наукового письма, а й культуру мислення, що є основою входження в професійну спільноту.

Водночас дискурсивні стратегії не є сталою системою – вони розвиваються та змінюються під впливом нових комунікативних умов, зокрема цифровізації наукової сфери та зростання ролі міжкультурних контактів. Це зумовлює потребу у свідомому опануванні здобувачами вищої освіти сучасних форматів наукової комунікації, що сприятиме формуванню конкурентоспроможного молодого науковця. Таким чином, володіння дискурсивними стратегіями виступає ключовою умовою успішної академічної діяльності здобувачів.

Перспективи подальшого розвитку дослідження дискурсивних стратегій презентації наукових результатів здобувачів вищої освіти пов'язані з необхідністю ґрунтовного аналізу реальних практик студентського наукового мовлення. Уваги заслуговує також міждисциплінарне порівняння: технічні, природничі та гуманітарні науки мають власну специфіку наукового дискурсу, і вивчення цих відмін-

ностей дозволить краще зрозуміти механізми формування академічної культури молодого науковця.

Не менш перспективним є методичний аспект проблеми. Йдеться про розроблення навчальних курсів і практикумів з академічного письма, тренінгів з ефективної наукової комунікації, а також створення цифрових ресурсів для розвитку навичок презентації результатів досліджень. Окремої уваги потребує аналіз впливу новітніх інформаційних технологій на дискурсивні стратегії: використання мультимедійних інструментів, онлайн-презентацій, віртуальних конференцій формує нові комунікативні моделі, що вимагають теоретичного осмислення. Таким чином, перспектива розвитку дослідження вбачаємо в поєднанні теоретичних узагальнень, емпіричних досліджень і практичної реалізації в навчальному процесі.

Література

1. Гриненко І. В., Коваль А. Г. Дискурс-аналіз як знак мовного коду в середовищі соціуму. *Теорія та історія соціальних комунікацій*. Том 31 (70) № 3 Ч. 3 2020. С. 112.
2. Основи академічного письма: конспект лекцій для студентів усіх спеціальностей. Уклад.: М. Г. Маковій, О. М. Жовнір, І. Ю. Рєпіна, Л. Ф. Плотникова. Київ –Тернопіль : КНУБА-Ф-ОП Шпак В. Б., 2023. 61 с.
3. Поліщук Н. О. Термінолексика як джерело оновлення газетного тексту (на матеріалі газет перших десятиліть ХХІ ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Львів, 2019. 264 с.
4. Попович А. Методика навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти : монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я. І., 2018. 376 с.
5. Семеног О. М. Академічна культура дослідника: європейський та національний контексти : навч. посібн. Суми : СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2021. 218 с.
6. Wodak R. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London : SAGE, 2015.

Анастасія Пантелєєва,
здобувачка ОР Бакалавр,
спеціальності «Правоохоронна діяльність»,
Національна академія внутрішніх справ,
Каріна Бортун,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри ділової української та іноземних мов
навчально-наукового інституту права та психології,
Національна академія внутрішніх справ

ВПЛИВ КОМУНІКАЦІЇ НА ЕВОЛЮЦІЮ СОЦІУМУ

Комунікація є однією з найважливіших причин існування та розвитку суспільства. Вона забезпечує обмін знаннями, культурними цінностями, досвідом і смислами між поколіннями та соціальними групами. Починаючи з найпростіших форм невербальної взаємодії й завершуючи складними цифровими мережами сучасності, комунікація постає рушійною силою соціальної еволюції. Саме за допомогою її інструментарію сформовані норми та правила співжиття, згенеровано колективну пам'ять, поширено інновації й утверджено громадянську ідентичність.

Актуальність вивчення цієї теми зумовлена глобальними трансформаціями інформаційного простору: цифровізацією, розвитком соціальних мереж, посиленням ролі медіа у впливі на суспільну свідомість. Розуміння того, як комунікація змінювала суспільство в історичній ретроспективі та як вона впливає на нього сьогодні, дозволяє не лише пояснити соціальні процеси, але й прогнозувати майбутні тенденції розвитку соціуму.

Комунікація – це багатогранне явище, яке охоплює різні аспекти людської взаємодії – від особистого рівня до глобального. По-перше, комунікація включає різні форми та методи передавання інформації, і стрімкі потужності цифровізації вимагає формування ефективних способів взаємодії, а також пошуку інструментів для покращення обміну інформацією. По-друге, для розуміння основних механізмів комунікації важливо створювати ефективні моделі комунікативного

процесу. По-третє, розробка нових стратегій комунікації допомагає покращити якість взаємодії, зменшити ризики непорозумінь і конфліктів [5, с. 72].

Комунікація постійно зазнає змін і розвитку, що визначає певні приписи для соціуму та його можливі трансформації. Її значення важко переоцінити, особливо в умовах інформаційного суспільства. Вміння ефективно спілкуватися впливає на успіх людини в різних сферах життя [6]. Основне завдання комунікації – сприяти згуртованості суспільства та його розвитку. Вчений А. Турен вважав, що комунікація здатна спрямовувати суспільство на трансформації, а правильна її організація може привести до значних досягнень у різних сферах [6].

Роль комунікації в розвитку суспільства має подвійний характер: важливим важелем розвитку, а з іншого – соціум саме собою формує певні комунікативні зв'язки. Як зазначає Є. Романенко, комунікація є потужним механізмом створення систем, що впливають на економічну діяльність, міжкультурні відносини, історичні процеси та соціальну структуру суспільства [7].

Учений Р. Мінц визначає роль комунікації у прискоренні соціальної еволюції. Він зазначає, що «комунікація у сучасному суспільстві характеризується постійним розширенням, прискоренням і глобалізацією» [7]. Дослідник підкреслює, що щоденна взаємодія між людьми сприяє розвитку суспільства, допомагаючи йому прогресувати. Водночас комунікація сама змінюється, стає більш масштабною та впливовою. Все більше людей долучені до комунікативних процесів, завдяки чому вдається розв'язувати як локальні, так і глобальні проблеми.

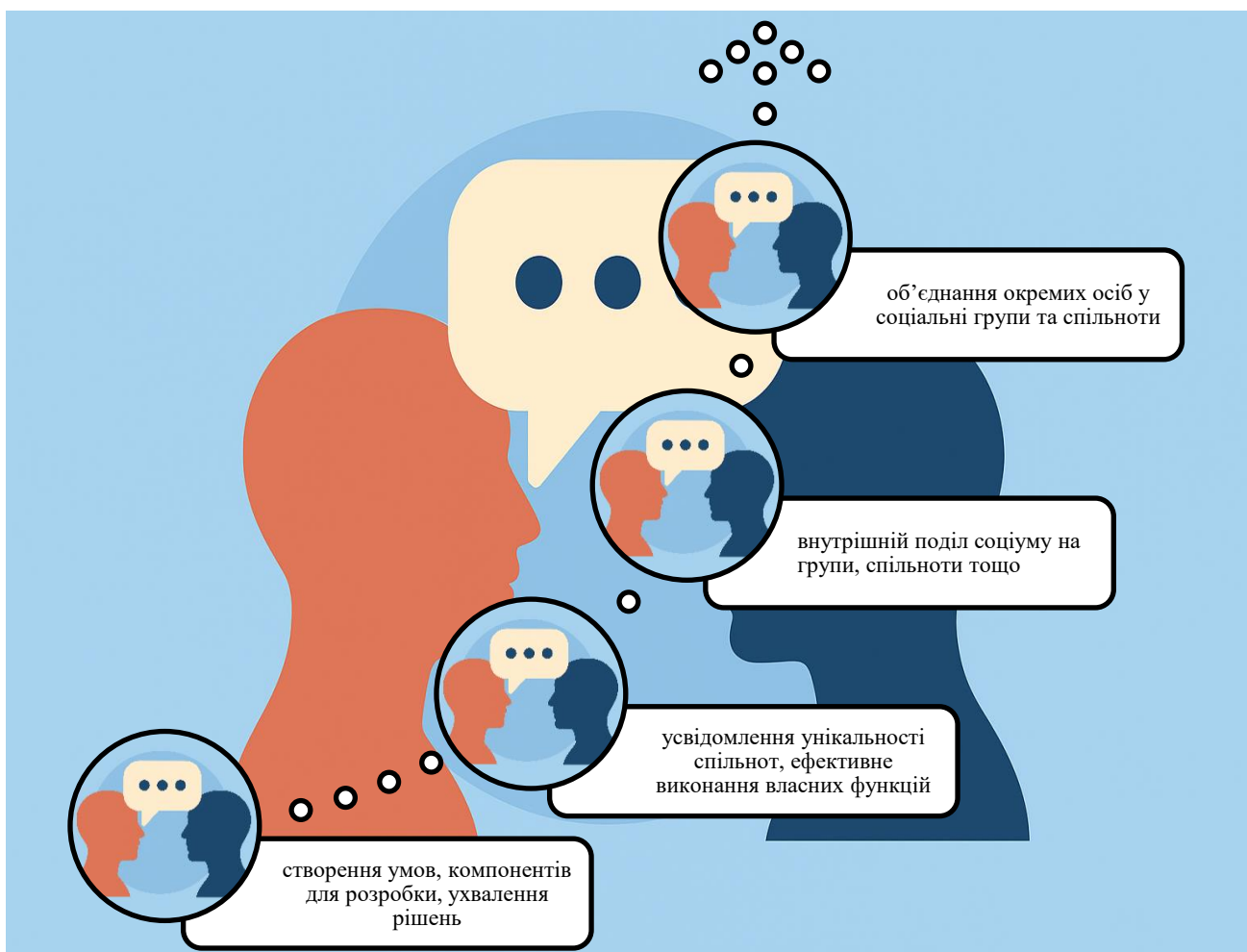
Комунікація є динамічною та постійно розвивається, встановлюючи певні правила для суспільства. В інформаційному середовищі особливо важливим є вміння ефективно взаємодіяти. Успішність людини в багатьох сферах життя залежить від її здатності знаходити спільну мову з іншими. Головне призначення комунікації у сучасному світі – її потужний потенціал. З одного боку, вона сприяє організації суспільства, з іншого – посилює його єдність [1]. Такої думки дотримувався і вчений А. Турен [7], який вважав, що правильне вико-

ристання комунікації може спрямувати суспільство на позитивні зміни. Якщо чітко сформулювати її меседжі, можна досягти значного прогресу у соціально-економічній, технологічній та інших сферах.

Соціальна комунікація відіграє важливу роль у житті сучасного суспільства та кожної людини. Вона безпосередньо чи опосередковано охоплює всі сфери нашого життя та діяльності. Завдяки соціальній комунікації забезпечено взаємозв'язок між поколіннями, збережено й передано соціальний досвід, культуру й інші надбання. Як засіб організації спілкування, вона також є інструментом управління, що відображає функціонування соціального механізму.

У процесі свого здійснення соціальна комунікація виконує чотири основні взаємопов'язані завдання, які узагальнено й унаочнено у Табл. 1 [8]:

Таблиця 1. Завдання, що виконує соціальна комунікація

Отже, сучасне суспільство постійно змінюється, і водночас зазнають трансформації методи передавання інформації. Однак значення комунікації неможливо переоцінити, адже вона залишається головним рушієм прогресу. Важливо розуміти, що комунікація відіграє ключову роль не лише в реальному світі, а й у цифровому просторі, де її використовують у різних цілях. В умовах швидкого технологічного розвитку важливо зберігати сталі цінності, що підкреслюють людський вимір комунікації.

Література

1. Бортун К. О. Комунікація та спілкування: функційно-поняттєві особливості. *Збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції з економічних та гуманітарних питань*. У 2-х томах. Т. II. Дніпро : ДВНЗ УДХТУ, 2024. С. 181–183.

2. Бортун К. Мовні засоби експресивності в жіночих періодичних журналах. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Том XIII : Утилітарна цінність наукових досліджень / [ред. : Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль. Херсон : Посвіт, 2022. С. 164–167.

3. Бортун К. О. Кайрос-менеджмент у онлайн-комунікаціях. *Кайрос-менеджмент – мистецтво управління вдалою можливістю для освітян та науковців* : зб. есе програми авторського курсу / упорядники : І. К. Лядський, М. Віхляєв. 28 квітня – 8 червня 2025 року. – Львів – Торунь: Liha-Pres, 2025. С. 4–7.

4. Гнатенко К., Бортун К. Еволюція професійної комунікації юристів: нові форми мовлення в епоху цифрових технологій та їх вплив на ефективність спілкування. *Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика* : зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 14 листопада 2024 р.). Полтава : ПДАУ, 2024. С. 232–236.

5. Кривенко В. В. Комунікація: поняття, сутність, зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного Університету*. 2024. Вип. 84, ч. 1. С. 71–77.

6. Попова Н. В., Катаєв А. В., Базалієва Л. В., Кононов О. І., Муха Т. А. Маркетингові комунікації : підручник. Харків : «Факт», 2020. 315 с.

7. Романенко Є. Комунікація як необхідна складова розвитку сучасного суспільства. *Демократичне врядування*. 2012. Вип. 9. URL : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr>.

8. Красняк О., Амонс С. Соціальні комунікації: особливості їх запровадження в період війни. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 48. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-35>.

9. Bortun K., Chekaliuk V., Kravchenko O., et al. Detection of Typical Aggressive Lexical Markers through Authorization of Publicistic Texts. *Forum for Linguistic Studies*. 2024, 6(6). P. 172–183. URL : <https://doi.org/10.30564/fls.v6i6.7051>.

Олена Похилюк,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української філології,
Комунальний заклад вищої освіти
«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»

ОСЛАБЛЕНІ ПІДРЯДНІ ЧАСТИНИ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Поетичне мовлення як особлива форма вербальної художньої діяльності вирізняється підвищеним рівнем експресії, яка реалізується, зокрема, через специфічні синтаксичні структури. Як зазначає Ю. Зоріна, «елементи експресії насамперед можна виділити у формах писемного мовлення, в яких образність належить до визначальних рис і мотивує їх функційне навантаження» [3, с. 37]. У цьому контексті поетичний текст демонструє схильність до переосмислення усталених синтаксичних моделей, що, своєю чергою, актуалізує такі явища, як експресивна сегментація, інверсія, синтаксична редукція та ослаблення структурних зв'язків.

Експресивні синтаксичні конструкції дослідники розглядають як прояв інноваційних тенденцій розвитку сучасного українського синтаксису, що орієнтується на аналітизм і розчленованість синтаксичних форм, які порушують цілісність реченнєвої структури [1, с. 84]. Згідно з цим підходом, аналітизм виявляється як у формальній, так і в смисловій площинах – у зростанні кількості конструкцій, де складність виявляється не в підрядності, а в прагматичному навантаженні окремих частин висловлення.

Ця навмисна розчленованість тексту є основою для утворення експресивних сегментованих конструкцій, які, при усуненні прийому розчленованості, трансформуються в нейтральні синтаксичні структури. Водночас передана інформація залишається ідентичною, що свідчить про стилістичну, а не структурну зумовленість такої організації висловлення [3, с. 38]. Таким чином, сегментованість не лише не суперечить нормативним засадам мови, а й розширює її експресивно-комунікативний потенціал.

Згідно з позицією І. Параскун, «експресивно-виражальні засоби використовуються не лише для стилістичного урізноманітнення тексту, а й для акцентування уваги на ключових авторських смислах» [6, с. 168]. Синтаксичні новоутворення демонструють активізацію механізмів внутрішньореченнєвої актуалізації, що сприяє зміщенню традиційних меж між простими та складними реченнями, а також призводить до ускладнення доцентрових зв'язків і відповідно – до переосмислення функційних ролей структурних компонентів висловлення [6, с. 168].

Особливе місце в цьому контексті посідають так звані «ослаблені» підрядні частини, які зовні зберігають вигляд підрядної конструкції, однак функціують як окремі члени простого речення. Прикладами можуть бути вислови на зразок: *«всі продовжували робити що хотіли»*, або усталені фразеологізовані структури: *«Що маємо, те маємо»* [2, с. 287]. Такі утворення ілюструють перехід синтаксично залежних частин до статусу автономних одиниць із власним прагматичним навантаженням, що дає змогу інтерпретувати їх не лише як граматичні, а й як функційно-стилістичні одиниці.

На думку Н. Івкової, «експресивні конструкції нерозривно пов'язані з авторським баченням, естетичними настановами та індивідуальним стилем» [4, с. 56]: саме тому їх варіативність і семантичне наповнення значною мірою залежать від особистісного фактора. Такий підхід дає змогу розглядати експресивні синтаксичні структури – зокрема й ослаблені підрядні частини – як інструмент формування ідіостилю, особливо в межах художнього та поетичного мовлення.

У сучасному поетичному мовленні спостерігаємо активне використання синтаксичних інновацій, серед яких особливе місце займають структури з ознаками ослабленої підрядності. Такі конструкції є результатом свідомої трансформації традиційних складнопідрядних зв'язків, де підрядна частина, починаючи з підрядного сполучника, функціонує не як залежний компонент цілісної синтаксичної структури, а як окремий самостійний сегмент. Це спричинює порушення граматичної підпорядкованості, однак не порушує смислової цілісності, оскільки функційно така частина може бути співвіднесена з попереднім реченням через семантичну залежність.

Такий прийом демонструє ослаблення синтаксичних зв'язків між частинами складнопідрядного речення на користь прагматичної автономії та поетичної експресії. Із формального погляду підрядна частина має характерні ознаки: вона починається з підрядного сполучника (*бо, що, коли* тощо), однак вербально та графічно оформлена як окреме речення, що суперечить нормативному оформленню складнопідрядної конструкції.

Наприклад, у поетичних рядках *ніхто її не упіймав. / бо щиро любить / і світ, і осінь, і яса...* [5, с. 91] спостерігаємо, як підрядна частина, що починається з каузального сполучника *бо*, не інтегрується в попереднє речення як його граматично залежний компонент. Замість цього вона функціонує автономно, підкреслюючи логічний або емоційний зв'язок із попередньою частиною лише на смисловому рівні. У цьому випадку підрядність ослаблена до рівня тематично-прагматичної співвіднесеності.

Аналогічно у фрагменті *не знав мовчань, лягали спати в ніч. / бо перелітний* [5, с. 107] сполучник *бо*, що традиційно вводить підрядну частину причини, не виконує своєї синтаксичної функції в повному обсязі. Замість цього він слугує поетичним маркером мотивації, а наступна частина – *бо перелітний* – набуває стислої, фрагментарної експресивної форми, близької до ідіоми чи фразеологізму. Такий тип конструкції не втрачає змістової цілісності, хоча й порушує граматичну субординацію.

Отже, ослаблені підрядні частини в поетичному мовленні – це не лише структури на кшталт *що маємо, те маємо* [2, с. 287], а й граматично оформлені підрядні конструкції, які у віршованому тексті постають як окремі речення, розміщені після крапки або ритмічного розриву. Їхня функційна роль зміщується з підрядного компонента на емфатичне або контекстуально-пояснювальне речення, що розширює поняття про межі реченнєвих структур і є цілком обґрунтованим у межах поетичної комунікації.

Поетична збірка Віктора Крупки «Вісь» репрезентує цілісну систему синтаксичних інновацій, що демонструють ослаблення традиційної підрядності в складнопідрядних конструкціях. Зібраний емпіричний матеріал засвідчує 25 випадків такого синтаксичного оформлення. Зокрема, простежуємо активне використання складнопідрядних конструкцій із кількома підрядними, кожна з яких оформлена як окрема синтаксична одиниця, відділена одна від одної крапками. Це спричинює розрив цілісної граматичної структури, натомість посилюючи експресивний та інтонаційний ефекти. Наприклад, у фрагменті *і починалась віра з ноти до, / і світ зростає із усміху / Господнього. / бо світ дитинний / (хто б не говорив). / бо перший погук, другий... / вже історія* [5, с. 13] підрядні частини, введені сполучником *бо*, оформлені як окремі інтонаційно-самостійні синтаксичні одиниці. Подібна структура наявна і в інших текстах: *коли вже й світ у дірочку проліз, / коли за світом трохи більше світу, / коли відлунок слався од коліс, / немов утяли це химерні діти. / немов у дзеркало дивився хтось, / а дзеркало гляділо в очі подиву* [5, с. 13]; *і тільки погляд у зими пастуший / стеріг недовідомий виднокіл, /*

рахунок вів – не міг порахувати / завершеність усіх можливих кіл, / осердя, де ще мріє титло ватри. / де дихання шпарке, вже до весни [5, с. 65]; *од темряви до світла – / мить і крок, / щемить цей крок / од темряви до світла, / душа твоя шукає віко світу, / аби терпкий осилити урок. / аби мовчати й говорити враз / із світом світла – / з темрявою гарту* [5, с. 108], що засвідчує закономірність авторського стилю, а не одиничне поетичне відхилення.

Іншу групу становлять випадки парцеляції підрядних причинних конструкцій, коли частина складнопідрядного речення функціює як самостійне речення із збереженням причинного значення. Наприклад: *бо очманіло проймають шептання любистків...* [5, с. 24]; *бо завтрашніх нас ще нема* [5, с. 29]; *бо дощ давав опору просто бути* [5, с. 33]; *бо вже стільки їх перейдено* [5, с. 66]. Такі підрядні частини набувають функційної самостійності, водночас залишаючись логічно прив'язаними до попереднього висловлення. В окремих випадках спостерігаємо порушення пунктуаційної норми – підрядна частина може бути виділена тире, як-от у фразі *і стрепенулись, і зазвали в синь, – / бо очі сині, очі волошкові... – / до найпильніших відсвітів сльози / з народжених удосвіта любовей* [5, с. 18]. Окрім причинних, фіксуємо також підрядні допустові конструкції, які функціують як самостійні синтаксичні одиниці: *той мандрівець ще! / хоч відає відпочинок* [5, с. 80]; *і ніхто, навіть ніч, ще нічого не знає. / хоч і крала настояні звечора вина...* [5, с. 94], а також випадки підрядних мети, де підрядна частина втрачає свою синтаксичну залежність, зберігаючи лише семантичне навантаження: *всесильному усе-усе приміриш: / і смуток, і ясу, і сонця коло / ще й, може, не одне... аби лиш сонця / у слові, що назвалось охоронцем, / і у весні, з якої мріє колос* [5, с. 109].

Такий системний відступ від нормативної структури складнопідрядного речення в поетичному мовленні зумовлений, з одного боку, прагненням до виразності, ритмічності, образної концентрованості, з іншого – формотворчою тенденцією до синтаксичної редукції та парцеляції. Отже, з урахуванням структурних і функційних особливостей проаналізованих прикладів, ослаблені підрядні частини в поетичному мовленні доцільно кваліфікувати як перехідні синтак-

сичні форми, у яких підрядні сполучники маркують лише смисловий зв'язок, але не визначають підпорядкованості частин, що й дає змогу трактувати такі утворення як особливий різновид ослаблених підрядних конструкцій.

Література

1. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
2. Загнітко А. П. Теорія граматики і тексту : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2014. 480 с.
3. Зоріна Ю. В. В. Стус: синтаксичні інновації в поетичному мовленні. *Записки з українського мовознавства*. 2019. Вип. 2 (26). С. 36–41.
4. Івкова Н. Еволюція поглядів на парцельовані та приєднувальні конструкції. *Вісник Черкаського університету*. 2005. Вип. 78. С. 64–72.
5. Крупка В. Вісь : поезії. Київ : Видавництво Ліра-К, 2024. 140 с.
6. Параскун І. Л. Синтаксичні особливості мови публіцистики. *Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Чернівці, 29–30 січ. 2021 р.). Чернівці : Технодрук, 2021. С. 186–190. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-073-5-2-44>.

Оксана Приймачок,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки*

УСНИЙ ПЕРЕКЛАД ЯК РІЗНОВИД ПРОФЕСІЙНОГО ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Традиційно поняття публічного мовлення ототожнюється чи співвідноситься з риторикою, або ж красномовством, принаймні в його усній формі. Так, за жанровими різновидами прилюдне мовлення зазвичай поділяють на соціально-політичне, академічне, судове, уро-

чисте, конфесійне тощо, але такий підхід не враховує одного нюансу: чи пов'язане публічне мовлення з виконанням професійних обов'язків, чи є воно складником професіограми (посадової інструкції), адже навички аргументованого усного мовлення можуть знадобитися будь-кому в ситуації невимушеної дискусії чи спонтанної промови або репліки на заздалегідь не оголошену тему. Тому цілком поділяємо слушну думку провідного фахівця з проблем культури мовлення О. Сербенської: «Можна говорити про усне літературне мовлення публічне й побутове» [2, с. 195], хоча досі більшість теоретиків цікавиться сферою публічного спілкування саме в площині пошуку якихось особливих маркерів чи прийомів, характерних для досконалого мовлення.

Звідси – й загальновідомі дефініції публічної мови як «форми спілкування мовця з колективним слухачем... зі спеціальними засобами впливу на аудиторію» [3, с. 653] або як особливий вид усного мовлення, який використовується з метою переконання чи впливу. Як бачимо, акцент на функції впливу вкотре доводить, що поняття публічного мовлення фактично стало синонімом до поняття ораторського мистецтва, а це ж не завжди так, особливо коли йдеться про виконання термінових або рутинних професійних обов'язків і часу на підготовку чи підбір якихось особливих риторичних засобів просто немає. Саме в таких умовах, до прикладу, працюють усні перекладачі.

Фахівці з професійного мовлення усний його різновид поділяють на персональний і публічний; індивідуальний (спілкуються двоє), груповий (3–5 учасників), публічний (20 і більше) і масовий (конференції, загальні збори, засоби масової комунікації тощо) [4, с. 152, 214]. Приблизно такі самі форми роботи передбачено й інструкцією Ради Європи для фахівців з усного перекладу.

Відповідно до вищезазначеного вважаємо, що усний переклад (синхронний, послідовний, усно-усний чи «з аркуша», із застосуванням технічних засобів чи без них, для широкої аудиторії чи для однієї людини, уголос чи пошепки) – це різновид усного професійного мовлення (професія – перекладач), який здійснюється публічно, навіть якщо тематика оригінального тексту і не стосується якихось суто професійних чи вузькоспеціальних питань.

Для публічного мовлення перекладача, як і будь-якого іншого спікера, дуже важливим, але, на жаль, недооціненим є, умовно кажучи, технічний бік проблеми. На це свого часу звернув увагу викладач риторики Інституту журналістики Ю. Єлісєнко: «Ораторське мис-

тецтво за своєю природою належить до тих практичних сфер діяльності людини, які потребують оволодіння певними практичними навичками і вміннями, без яких ані про досягнення мети, ані про довершеність, ані про задоволення від самого мистецтва не може бути й мови» [1, с. 4]. Автор відомого навчального посібника наполягає на формуванні спеціальних мовнокомунікативних компетентностей усного мовлення, а саме: постановка голосу, оптимального дихання, відпрацювання роботи артикуляційного апарату, позбавлення мовленнєвих вад і формування правильної дикції, інтонаційні тренінги, вдосконалення орфоепічних норм (літературна вимова). Звісно, що до цього технічного інструментарію треба додати підвищення загальної культури мовлення (лексичні й граматичні норми усного мовлення). Усе це становить основний зміст ОК циклу загальної підготовки «Публічне мовлення» освітнього рівня магістра ОПП «Усний переклад». За своїм наповненням цей нормативний освітній компонент складається з двох змістових модулів: 1) техніка усного мовлення; 2) культура усного мовлення (лексичні й граматичні аспекти). Зрозуміло, що над усіма цими проблемами треба працювати комплексно: неможливо, наприклад, вивчати інтонування речень, не зважаючи на правильне дихання, чи працювати над орфоепічними, лексичними або граматичними нормами, не знаючи правил артикуляції звуків (голосних і приголосних), специфіки наголосу (словесного, фразового, логічного), різного темпу мовлення.

Усний перекладач є не основним, а додатковим спікером, він промову не створює, а передає. Інакше кажучи, перекладач – це такий публічний мовник, який виступає не з первинним (оригінальним), а з вторинним (перекладеним) текстом. Як посередник між спікером і аудиторією, перекладач відповідає за правильність, нормативність, чіткість і виразність свого публічного виступу. Тому переклад, який здійснюється українською мовою, має бути технічно і мовно грамотним, аби відповідати всім критеріям і вимогам адекватного усного перекладу. Окрім того, відпрацювання методик адаптації до фахової і нефахової аудиторії, встановлення візуального контакту при послідовному перекладі, моделювання власної поведінки з використанням невербальних компонентів усного мовлення теж є цікавими й необхідними елементами публічного мовлення перекладача.

Література

1. Єлісовенко Ю. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення: навч. посіб. Київ : Атіка, 2008. 204 с.
2. Сербенська О. А. Культура усного мовлення: практикум : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 216 с.
3. Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова) та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
4. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник. Київ : Алерта, 2014. 696 с.

Анастасія Репак,
здобувачка ОР магістр,
Національний університет «Острозька академія».
Науковий керівник: кандидат філологічних наук,
доцент Мініч Л. С.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО В ІДІОДИСКУРСІ КИРИЛА ВЕРЕСА

У сучасних умовах війни особливу увагу звернено на аналіз індивідуальних дискурсів військових. Загалом мовознавці розглядають дискурс як багатогранне комунікативне явище, яке охоплює роль мовця, так і реципієнта, сам процес мовленнєвого акту, а також зовнішні чинники комунікації, а саме соціальний та культурний контексти. Мова та комунікативні стратегії військових мають значення у формуванні суспільної свідомості, підтримці морального духу та визначенні національних орієнтирів майбутнього.

Варто простежити, що дискурс військових набуває експресивних та емоційно-мотиваційних рис, спрямованих об'єднати суспільство, закликати до єдності та підтримати бойовий дух. Зокрема, Л. Войтенко в монографії «Дискурс війни в українській новітній драматургії» розглядає дискурс війни як комунікативну стратегію, що має іманентний вплив на культуру та суспільство, змушуючи їх адапту-

ватися до нової реальності та продукувати нові тексти, що намагаються пояснити цю реальність [1].

У цьому контексті особливий інтерес становить ідіодискурс – індивідуальна мовна система, що відображає унікальну картину світу конкретної особистості. Дослідниці В. Самохіна та О. Кузнєцова зазначають, що ідіодискурс – «це особистий індивідуальний спосіб автора організації власних знань, ідей або досвіду, які він утілює в мові (усно або письмово), яка виступає посередником між ним та його аудиторією» [8, с. 209]. Тобто ідіодискурс розглядають як індивідуальний, творчий прояв особистості – сукупності її вербальних, невербальних, когнітивних та прагматичних характеристик у процесі комунікації з огляду на екстралінгвістичні чинники.

На основі інтерв'ю Кирила Вереса, командира 20-го окремого полку безпілотних систем «К-2», ми досліджуємо його висловлення як свідому комунікативну дію, спрямовану на досягнення певних цілей: формування довіри, пояснення ситуації та мотивацію аудиторії. Кожна мовна особистість, як зазначають дослідники, обирає саме ті засоби, які найбільш повно відображають її життєву позицію та кредо. Ця автентична комунікативна стратегія, що ґрунтується на чесності та відвертості, формує унікальний зв'язок із суспільством, перетворюючи його ідіодискурс на важливий елемент сучасної української воєнної комунікації.

Репрезентації майбутнього в ідіодискурсі Кирила Вереса демонструють багатовимірність бачення перспектив України. Комунікативна стратегія Вереса ґрунтується на повній чесності з підлеглими та суспільством, використанні розмовної лексики, іронії й навіть ненормативної лексики, що є свідомим прийомом для встановлення діалогу з аудиторією та передавання складної інформації в простій, зрозумілій формі.

Ідіодискурс військового демонструє глибокий прагматизм у сприйнятті поточної ситуації та формуванні сценаріїв майбутнього.

Ключовим елементом ідіодискурсу Кирила Вереса є його екзистенційне визначення перемоги. На відміну від традиційних наративів, що оперують геополітичними та територіальними категоріями,

для Вереса перемога має глибоко гуманістичний вимір. Це вдало ілюструє цитата: *«У кожного перемога своя, перемога для мене – це коли перестануть гинути мої люди»* [5]. Варто зауважити, що йдеться про відмову від абстрактної концепції перемоги на користь конкретної мети – збереження життя. Таким чином, для Кирила, як командира, найвищою цінністю є збереження особового складу.

Промовистим є такий вислів військового: *«Ідея нації – для мене це важливо. Щоб ми залишились нацією. Та при правильному розкладі повернемо свою територію. Зараз не повернемо, але можна 30 років почекати, потім повернути все»* [4], що відображає його досвід командира, що звик мислити категоріями наявних можливостей, а не бажаного. Фраза *«можна 30 років почекати»* переводить дискусію на тривалу історичну перспективу. Перемога перестає бути подією, а стає процесом, що вимагає стійкості та стратегічного планування, яке виходить за межі життя одного покоління. Головна теза – *«Ідея нації – для мене це важливо. Щоб ми залишились нацією»*. Це свідчить, що для Кирила мета війни полягає в збереженні екзистенційного, духовного ядра української нації.

«Як ми виграємо, якщо ми втрачаємо населені пункти. Ми програємо вездє... в мобілізаціях, в медіа, у відношенні населення, в майбутніх новобранців, у настроях самих військах. Втома, трошки недовіри, не така вже мотивація як в 2022 році» [7] не є репрезентацією зневіри, а точніше негативного досвіду. Ідеться насамперед про вияв сумніву, що слугує для окреслення проблем із метою акценту на адекватний, реалістичний погляд у можливій майбутній ситуації.

На противагу цьому сумніву, військовий пропонує прагматичні цілі та очікування, базовані на діяльнісній філософії, а саме твердження: *«Стабілізуємо лінію фронту і в нас нічого не будуть забира-ти»* [3] та *«Я знаю, що ми заберемо, просто не завтра і не після»* [6] ілюструють, що майбутнє – це певний послідовний процес, який потребує активних кроків.

На нашу думку, визначення кінця війни в ідіодискурсі Вереса також є досить прагматичним, орієнтованим на особистому досвіді: *«Коли я буду знати, що ці... вони більше до нас не прийдуть... не*

через 5, не через 6, не через 2 роки. Це для мене закінчення війни» [2] вказує, що для нього мир – це конкретна умова: повне усунення загрози.

Отже, ідіодискурс Кирила Вереса є значущим феноменом у контексті сучасної війни. Військовий формує репрезентації майбутнього, які мають прагматичне, діяльнісне та екзистенційне спрямування. Його бачення майбутнього України, а саме перемоги стає динамічним процесом, що вимагає постійної інновації, адаптації та, найголовніше, збереження людського життя. Ідіодискурс Кирила Вереса слугує яскравим прикладом того, як індивідуальна мовна поведінка є потужним інструментом для впливу на суспільну свідомість.

Література

1. Войтенко Л. І. Дискурс війни в українській новітній драматургії : монографія. Одеса : Букаєв В. В., 2024. 100 с.
2. Кирило Верес про 30 вбитих росіян за 20 хвилин, контрнаступ та чи закінчиться війна у 2023 році. URL : https://youtu.be/sVOduwQfCr8?si=SP9Wtp5ng__byuiN (дата звернення: 10.09.2025).
3. Кирило Верес. Проблеми війська, заморозка війни та наземні дрони URL: <https://www.youtube.com/live/cj8MLSuuvVw?si=a1yVKoBmLtrIzTIV> (дата звернення: 10.09.2025).
4. Кирило Верес: Знищувати ворога треба красиво. Ukraïner W. URL : <https://youtu.be/QFPAfPAsVfY> (дата звернення: 10.09.2025).
5. Кирило Верес: Ніколи не фантазував про кордони 91-го і 14-го». Інтерв'ю без цензури / ТСН.Тиждень. URL : <https://youtu.be/r3S3JqUIqks?si=nvJhzX3nS2OggiPx> (дата звернення: 10.09.2025).
6. Кирило Верес: Про відкуп від армії | Вихід на кордони 91 року | Шок від новин. URL : https://youtu.be/Ro642Dm89_c?si=9TpRBjKblVmajr3f (дата звернення: 10.09.2025).
7. Кирило Верес: Як батальйон К-2 тримає позиції, про сержанта, що знищив 102 росіян, поради цивільним. URL : https://youtu.be/RQsQZGw1trk?si=nX7L5nWMYs7Icij_ (дата звернення: 10.09.2025).
8. Самохіна В. О., Кузнєцова О. В. Ідіодискурс як прояв лінгвокреативного мислення автора в карнавальній свідомості (на матеріалі художніх текстів американського письменника ДейваБаррі). *Науко-*

вий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. 2018. № 16. С. 207–217.

Світлана Рошко,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,*

Микола Мірченко,

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови та лінгводидактики,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ПОРІВНЯЛЬНА СИНТАКСЕМА В СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОВІСТІ Ю. ВИННИЧУКА «ДІВИ НОЧІ»)

У сучасному українському мовознавстві проблема семантико-синтаксичної категорії порівняння та пов'язаних із нею порівняльних синтаксичних одиниць – порівняльних синтаксем, порівняльних зворотів та підрядних порівняльних речень, попри активне вивчення цих явищ в україністиці (пор. студії М. С. Заоборної [1], Н. П. Шаповалової [2], Л. В. Прокопчук [3], Л. В. Голоюх [4], М. В. Мірченка [5] та наші власні напрацювання [6, 7]), залишається актуальною й дотепер. Особливе зацікавлення в царині сучасної категорійної граматики становлять питання дослідження повного спектру специфічних семантико-синтаксичних мовних засобів вираження категорії порівняння у творах сучасних українських письменників-постмодерністів.

Метою нашого дослідження є кваліфікація фразеологічної порівняльної синтаксеми як функціональної синтаксичної одиниці семантико-синтаксичного рівня речення, яка ще не була предметом нашого окремого наукового дослідження, а також окреслення кола граматичних засобів вираження фразеологічної порівняльної синтаксеми на прикладі одного з найвідоміших українських бетселерів української літератури, повісті Ю. Винничука «Діви ночі».

«Діви ночі» – перша кримінальна повість сучасної української літератури, у якій автор достовірно й правдиво описав світ повій, кримінальних злочинців і партійних босів, однак зумів розгледіти доброту та душевну щирість там, де інші бачили тільки предмет розваги, іграшку, людину «другого сорту». Уже з перших сторінок твору за допомогою образних порівнянь письменник висловлює своє ставлення до героїнь твору: *Жриці любові, древні як світ, – з вулиць вузьких Вавилону, Єгипту й Ізраїлю, ...Вони з'являються разом із сутінками – нічні троянди наших вулиць... Тільки тоді, як смеркне, зможеш їх розпізнати безпомилково. А вдень вони не помітні. Вдень вони – як усі. Як ти або я* (9, с. 5).

Фразеологічна порівняльна синтаксема – це синтаксема (мінімальна неподільна семантико-синтаксична одиниця), що шляхом порівняння, тобто виявлення й окреслення спільних рис, ознак і властивостей, відображає стосунки між предметами і явищами об'єктивної дійсності; характеризується семантичною злитістю компонентів, які за своїм значенням виражають одне поняття, становлять неподільне ціле, тому близькі до лексичної одиниці, але одночасно є і граматичними одиницями, оскільки виступають у якійсь функції у реченні і є його членами.

При цьому порівняльна семантика, що поєднується з основним лексичним значенням фразеологізму є визначальною розрізнявальною ознакою фразеологічної порівняльної синтаксеми. Фразеологічна порівняльна синтаксема виступає одночасно і як носій фразеологічного смислу і як порівняльний конструктивний компонент складних синтаксичних побудов і характеризується певним набором синтаксичних функцій. Саме тому діапазон синтаксичних варіацій кожної фразеологічної порівняльної синтаксеми визначається її функціональними властивостями, належністю до того чи того функціонального типу. У вітчизняному мовознавстві дослідженню функціональних типів синтаксем присвячено насамперед праці І. Р. Вихованця [8], які й послужили науково-теоретичною базою при написанні поданого дослідження.

За нашими спостереженнями в конкретних синтаксичних реалізаціях граматичними засобами вираження порівняльної семантики фразеологічної порівняльної синтаксеми виступають, як правило, аналітичні синтаксичні порівняльні морфеми – модально-порівняльні частки *як, мов, немов, наче, неначе, ніби* і под., що звичайно вживаються при порівняльних предикатах різних типів, наприклад: *Мешти були як влиті* (9, с. 23) – у значенні «ідеально підійшли по розміру», у поданому реченні наявна фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката стану. Або: *...я помчав як вихор...* (9, с. 37) – у значенні «дуже швидко», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката дії; *Далі вже все йшло як по маслу* (9, с. 27) – у значенні «злагоджено», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката процесу.

Дуже часто при цьому порівняльний компонент у складі фразеологічної порівняльної синтаксеми відокремлюється комою, але класифікувати такі конструкції як вторинні субстанційні синтаксеми чи предикативні еквіваленти підрядних неповних компонентів складних речень і виділяти їх на письмі комами, на нашу думку, недоречно, оскільки вони виражають одне поняття, виступають з одним значенням і можлива синонімічна заміна їх одним словом. Граматичними засобами вираження порівняльної семантики при цьому є аналітичні синтаксичні порівняльні морфеми – **порівняльні декон'юнктиви *як, мов, немов, наче, неначе, ніби*** і под., що розглядаються нами як семантичні варіанти аналітичних синтаксичних морфем першого рангу [8, с. 138, 231] – порівняльних сполучників. Порівняльні декон'юнктиви утворені в результаті згортання вихідної базової структури складнопідрядного речення внаслідок трансформації складного речення в просте ускладнене, при цьому порівняльна синтаксема виступає як детермінантний член речення. Однак, нашарування фразеологічного значення у цьому випадку є домінантним, основним, і внеможливліває структурне та смислове розчленування фразеологічної порівняльної синтаксеми, наприклад: *Вони [молоді – Авт.] нічого не пили, а сиділи, як приморожені* (9, с. 136) – у значенні «злагоджено, непорушно, з уповільненою реакцією», фразеоло-

гічна порівняльна синтаксема у функції предиката стану; – *Що таке? Що таке? Чого вона [жінка – Авт.] верещить, як недорізана?* (9, с. 112) – у значенні «дуже голосно, пронизливо», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката дії; *Ця Малгося пре, як танк?* (9, с. 58) – у значенні «впевнено, напролом», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката дії; *Роман її береже, як зіницю ока* (9, с. 205) – у значенні «пильно оберігати, старанно доглядати, як щось найцінніше і найвразливіше, що потребує особливого захисту», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката процесу; синонімічним до цього фразеологізму є фразеологізм «берегти, як козирну карту»: – *Ти знаєш, де ця касета? – Цього я не знаю. Шеф її береже, як козирну карту* (9, с. 236); *Шиньйон ураз загорівся, як віхоть сіна...* (9, с. 175) – у значенні «вмить», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката дії; – *Вішай, вішай клюски на вуха, – всміхнувся лейтенант. – Я вас, як облуплених, знаю...* (9, с. 169) – у значенні «знати дуже добре, досконало», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката стану; *Завтра в цей час, щоб був мені тут, як штик...* (9, с. 149) – у значенні «вчасно», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката стану; *Я крутився, як дзига, заливаючись слізьми...* (9, с. 169) – у значенні «швидко, хапливо рухатися, метушитися», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката дії; *Поїдемо, поговоримо. Там ти нам усе викладеш, як на тарілочки* (9, с. 142) – у значенні «чітко, ясно пояснити», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката дії. Неодноразово в тексті твору трапляються вислови, які за своїм значенням близькі до фразеологізмів, оскільки вживаються з одним значенням, виражають одне поняття, наприклад: *Далі все пішло, як під музику* (9, с. 141) – у значенні «діяти злагоджено», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката дії; *Але тепер бачу, що вони вирішили вчепитися в мене, як кліщі* (9, с. 141) – у значенні «міцно, настирливо наполягати на чомусь», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката стану.

Спостерігаємо також у творі вираження складної предикатної фразеологічної синтаксеми без допоміжного дієслова-зв'язки, як наприклад: – *Ну, я завтра з самого ранку, як блискавка* (9, с. 220) – у значенні «швидка у діях», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката дії. Цікавими з точки зору семантики є також т.зв. книжні фразеологічні порівняльні синтаксеми, як наприклад: *Я мовчу. Мовчати я вмію, як Бог* (9, с. 44) – у значенні «велично, надійно», складна фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката процесу; *А то всю жизнь нахав, як папа Карло* (9, с. 66) – у значенні «важко, невтомно працювати», фразеологічна порівняльна синтаксема у функції предиката дії.

Окрім фразеологічних предикативних порівняльних синтаксем, спостерігаємо в аналізованому творі поодинокі випадки вираження порівняльного змісту й іншими типами фразеологічних порівняльних синтаксем: наприклад: *Йому що – хлоп здоровий, як мур* (9, с. 35) – порівняльна атрибутивна синтаксема у значенні «дуже міцний, сильний, здоровий»; – *Тоді в неї [Леськи – Авт.] буде писок, як халява* (9, с. 35) – порівняльна атрибутивна синтаксема у значенні «обдурювати, перебільшувати», синонімічний до фразеологізму «*робити з писка халяву*»; ...*виловлюю оком чудесну блондинку в таких тугих джинсах, що усі звабні випуклості – як на долоні* (9, с. 30) – порівняльна локативна синтаксема у значенні «добре проглядається, очевидний».

Оскільки модально-порівняльні частки й порівняльні декон'юнктиви надають порівняльній семантики фразеологічним синтаксемам, ми вважаємо, що правомірно кваліфікувати їх як аналітичні синтаксичні порівняльні морфеми вищого рангу. На нашу думку, фразеологічна порівняльна синтаксема є здебільшого семантично неелементарною одиницею. На функціонально-семантичному рівні, враховуючи синтаксичну функцію порівняльної словоформи чи звороту, до порівняльного значення фразеологічної синтаксеми залучається граматичне значення предиката (у функції предиката дії, предиката стану, предиката процесу тощо) чи предикативної ознаки (адвербіальні порівняльні синтаксеми: часові, причинові, цільові), атрибута

(атрибутивні й апозитивні синтаксеми). Безперечно, порівняльне значення (порівняння, зіставлення) є інваріантним (основним) значенням порівняльної синтаксеми, а предикативні, атрибутивні чи обставинні відтінки значень можна вважати додатковими нашаруваннями. У проаналізованому нами тексті повісті «Діви ночі» переважають у кількісному складі фразеологічні порівняльні предикатні синтаксеми з модально-порівняльною часткою і порівняльним декон'юнктивом *як*, *що*, *як* відомо, є засобами вираження реального порівняння [7, с. 50].

Окрім фразеологічних предикативних порівняльних синтаксем, спостерігаємо в тексті аналізованого твору й порівняння-фразеологізми у функції предикативних еквівалентів підрядних компонентів складних речень. Особливістю згаданих порівнянь-фразеологізмів є те, що вони за своєю структурою в більшості випадків бувають неповними, хоч нерідко простежуємо й повні структури, наприклад: – *Ну, куди то ви чимчикували з таким понурим виглядом, ніби програли душу в карти? – штуркнула вона мене плечем* (9, с. 66) – у значенні «розгублено, невпевнено, розчаровано»; суто формальним показником синтаксичної функції наведеного фразеологічного порівняння є наявність вказівного слова *такий* у головній частині речення, хоча наведене фразеологічне порівняння теж у смисловому, логічному значенні виражає одне поняття. Але це вже дослідження наступних наших студій.

Отже, у семантико-синтаксичній структурі речення фразеологічні порівняльні синтаксеми функціонують як мінімальні неподільні семантико-синтаксичні одиниці, носії порівняльного смислу висловлення, що характеризуються своєрідним колом граматичних засобів вираження і певним набором синтаксичних функцій. Широка палітра фразеологічних порівняльних синтаксем, вжитих у тесті повісті Ю. Винничука «Діви ночі» не тільки увиразнила мову твору, але й допомогла автору достовірно передати колорит зображуваної епохи.

Література

1. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків : Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 1997. 18 с.
2. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ Дніпропетровський держ. ун-т, 1998. 16 с.
3. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Вінниця, 2000. 197 с.
4. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної історичної прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ : НАН України. Ін-т укр. мови, 1996. 20 с.
5. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. 340 с.
6. Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Ужгород, 2001. 202 с.
7. Рошко С. М. Типи порівняльних синтаксем. *Науковий вісник Волинського університету ім. Лесі Українки*. 2002. № 5. С.48–51.
8. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 220 с.
9. Винничук Ю. П. Діви ночі. Харків : Фоліо, 2013. 314 с.

Каріна Савонік,
здобувачка ОР магістр,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки.
Науковий керівник: доктор філологічних наук,
професор Мельник І. А.

ДІЄСЛОВО В СИСТЕМІ ЧАСТИН МОВИ

Проблема кількісного та якісного складу частиномовних класів слів належить до дискусійних у сучасному українському й закордонному мовознавстві. Відстоюючи традиційну частиномовну класифікацію та спираючись на множинність принципів її розподілу, деякі мовознавці наводять низку аргументів в намірах обґрунтувати граматичну та логічну її непослідовність.

У лінгвістичних студіях XX та XXI ст. основою частиномовної диференціації слугує загальнокатегорійне граматичне значення, яке абстраговане від конкретних лексичних значень слів, комплекс морфологічних категорій, система форм словозміни або її відсутність, спільні синтаксичні функції, а також своєрідність морфемного складу і словотворення.

Традиційно визначаючи три основні критерії розподілу слів за частинами мови, а саме: лексико-семантичний, морфологічний і синтаксичний [4] – дослідники досить часто суперечливо витлумачують їхню ієрархію, дискутують про те, який принцип варто вважати найважливішим.

Однак не всі слова можна схарактеризувати відповідно до зазначених критеріїв, що дає цілком вагомі підстави І. Вихованцеві заперечувати частиномовний статус сполучників, прийменників, часток та вигуків і кваліфікувати службові слова як слова-морфеми, а реченнєві одиниці на зразок вигуків розглядати як слова-речення [1; 2].

Беручи за основу всі вказані критерії, виокремлюють різну кількість частин мови: 8 – в античних граматиках, 10 – за усталеною традицією в більшості навчальних граматик, а також в підручниковій

літературі, адресованій здобувачам освіти ЗЗСО; 4 основні: іменник, прикметник, дієслово, прислівник (Є. Курилович, Л. Теньєр та ін.); 5, із яких 2 центральні – іменник, дієслово та 3 периферійні – прикметник, числівник, прислівник (І. Вихованець) тощо.

У сучасних граматичних описах пропонують виділяти не лише категорійне значення частин мови, а й власне лексичне, бо найменування стосується певних об'єктів довкілля, що зумовлює національну своєрідність мовної картини світу (лексичну категоризацію) [3, с. 85].

Для кожного класу слів характерне своє загальнокатегорійне лексичне значення: для іменника – предметності, для прикметника – статичної ознаки предмета, для числівника – кількості, для дієслова – динамічної ознаки (або дії, процесуальності), для прислівника – статичної ознаки дії (або іншої ознаки) тощо. Схарактеризовані класи слів належать до повнозначних. Крім того, є класи неповнозначних слів, що спеціалізовані на вираженні певних відношень між повнозначними словами або надають додаткових семантичних, модальних відтінків словам, словосполученням чи реченням, або слугують для зв'язку слів тощо.

У сучасному традиційному українському мовознавстві до повнозначних частин мови зараховано іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник. З-поміж неповнозначних частин мови виокремлено прийменники, сполучники, частки. Осібно схарактеризовано вигук як частину мови, що посідає проміжне місце, слугуючи для вираження почуттів і волевиявлень.

Повнозначним частинам мови притаманні граматичні категорії, зреалізовані в системі їх словозміни, у парадигматиці. На цій підставі здійснено диференціацію на змінювані та незмінювані слова.

За синтаксичними функціями слова розподілено на самостійні та службові.

Лише самостійні слова заступають типові для кожного частиномовного класу слів синтаксичні функції, виявляють притаманні їм ознаки сполучуваності та синтаксичних зв'язків.

Урахування функційного критерію при вирішенні частиномовних класів слів у широкому розумінні враховує не лише їхню роль

в організації компонентного складу (головних та другорядних членів речення), а й категоризацію поняттєвих розрядів речей (предметів) та ознак, на частиномовному рівні розподіл їх на предметні та ознакові. Із цього приводу М. Плющ зазначає: «Предметним іменам властиві предметні поняттєві категорії, ознаковим – категорії, які характеризують сталі ознаки предметів (прикметник, числівник, прикметникові займенники), дій, процесів, станів як ознак інших ознак (прислівник) та динамічні, які властиві класові дієслів як виразникам предикативної функції в реченні» [3, с. 87].

Узявши за основу сукупність основних семантико-граматичних ознак: узагальнені (категорійні) граматичні значення, абстраговані від конкретних лексичних значень слів, сукупність морфологічних категорій, систему форм словозміни або її відсутність, спільність синтаксичних функцій – І. Вихованець виділив п'ять частин мови на позначення: 1) предметів (іменник); 2) дій, процесів, динамічних станів (дієслово); 3) ознак предметів (прикметник); 4) кількості (числівник); 5) ознаки ознаки (прислівник). Із-поміж них науковець вирізняє іменник і дієслово як суто автономні знаки, що формують центр частин мови та прикметник, числівник, прислівник як менш автономні знаки – периферію. Учений докладно аналізує ці частини мови відповідно до притаманних їм специфічних розрізнявальних семантичних морфологічних та синтаксичних ознак [2, с. 16].

У системі центральних частин мови іменникам протиставлено дієслова – назви дій, процесів, станів як носії узагальненого процесуального значення; що у формально-синтаксичній структурі речення виконують формально-синтаксичну функцію присудка або співвідносного з присудком головного члена односкладного речення; із семантико-синтаксичного погляду перебувають у позиції предиката дії, процесу, динамічного стану тощо. Крім того, з морфологічного погляду їм притаманні морфологічні категорії: часу, способу, виду і валентності, а також специфічні дериваційні морфеми похідних слів.

Отже, за семантичними, синтаксичними, морфологічними та словотвірними показниками дієслово кваліфіковано як центральну

частину мови, яка вирізняється з-поміж інших ознакових слів динамічним виявом ознаки.

Література

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.

2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови ; за ред. І. Вихованця. Київ : Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

3. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.

4 Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови ; редкол.: В. М. Русанівський та ін., вид. 4-те, випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2013.

Юлія Суховець,
*доктор філософії з філології,
бібліотекар I категорії, Наукова бібліотека,
фахівець I категорії, Докторська школа
імені родини Юхименків,
Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

ПРИЙМЕНИКОВО-ВІДМІНКОВІ ФОРМИ В СТРУКТУРІ ПРИСЛІВНИКОВИХ ТА ПРИКМЕТНИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ СЛОВА

Безперервний розвиток мовної системи повсякчас викликає зміни в її функціюванні. Наприклад, усе більша тенденція української мови до аналітичного вираження семантико-синтаксичних відношень спричиняється до активного витворення перехідних нарізнооформлюваних лексичних одиниць за допомогою прийменниково-відмінкових форм. Зокрема такими є прислівникові еквіваленти слова – зв'язані

сполучення, що за виконуваними функціями й семантичними характеристиками наближаються до прислівникового класу слів.

Глибокий аналіз прислівникових еквівалентів слова [див. 5] дав змогу виявити певні кореляції прийменниково-відмінкових форм в адвербіальній та атрибутивній позиціях і, відповідно, надав підстави для виокремлення «нового» типу еквівалентів слова – прикметникових. У цій розвідці, спираючись на теоретичні положення І. Р. Вихованця, ми розглянемо специфіку прийменниково-відмінкової форми в структурі прислівникових і прикметникових еквівалентів слова й окреслимо різницю між ними.

Прийменниково-відмінкова форма як комплексна морфема утворюється за допомогою двох морфем – дериваційної аналітичної синтаксичної морфemi-прийменника та в багатьох випадках семантично нейтралізованої (хоча й формально вираженої) синтетичної кінцевої релятивної морфemi-закінчення [2, с. 56].

Функція прийменника як аналітичної синтаксичної морфemi [2, с. 53] в її типових виявах полягає в переведенні субстантива в прислівникову позицію [2, с. 193–194; 3, с. 184; 4, с. 27–28], тож прийменниково-відмінкова форма в такому разі стає репрезентантом аналітичного прислівника (прислівникового еквівалента слова), до прикладу: *Любим ненечку без меж! А вона нас, звісно, теж!* (С. Костюк). Однак під час опрацювання мовного матеріалу виявилося, що прийменниково-відмінкова форма може перебувати й в атрибутивній (прикметниковій) позиції, як-от у реченні *Я просто вийду на мить У ніч, де на води падають Довгі тіні, і де летить Вільний вітер у даль без меж. Так, я вийду. І ти Йди теж* (Н. Швень), представляючи клас аналітичних прикметників (прикметникових еквівалентів слова).

Попри те, що формальна структура цих одиниць ідентична, відрізняє їх у цьому випадку синтаксична роль у реченні. Це найперша диференційна ознака прислівникових та прикметникових еквівалентів слова: прислівникові еквіваленти слова передусім залежать від дієслова [див. 2, с. 185], а прикметникові еквіваленти слова – від іменника.

Наступна ознака, яка розрізняє прислівникові й прикметникові еквіваленти слова, полягає в тому, що прикметникові еквіваленти слова, виконуючи функцію неузгодженого означення, завжди розташовані в постпозиції до опорного іменника, тоді як прислівникові еквіваленти слова у своїй позиції досить вільні. Порівняймо в реченнях: *Ліс несподівано скінчився, знову потягнувся степ без кінця і без краю* <...> (В. Арєнєв); *Цим істинно райським куточком землі я можу втішатись без краю* (Ю. Іздрик); *Він без кінця дивився кольорові сні-містерії, а в перервах між ними* <...> *почитував найновішу працю видатного саксонського теолога Абрагама фон Ашенбаха* <...> (Ю. Андрухович).

Чи не найважливішим диференційним маркером для прислівникових і прикметникових еквівалентів слова є те, що структуру перших можуть «розривати» атрибутивні або вказівні елементи для увиразнення мовцем бажаної ознаки, посилення експресивності й прагматичної ефективності висловлення. І. Р. Вихованець пояснював можливість такого поширення тим, що прийменник є певною мірою незалежним від іменника [2, с. 21], а будь-які додаткові залежні елементи характеризують саме субстантив [1, с. 157]. Підтвердити нашу тезу допоможе метод трансформаційного аналізу, порівняймо словосполучення з *неабиякою теплотою* – *неабияк тепло* (згадувати), з *цілковитою байдужістю* – *цілковито байдуже* (ставитися), з *шаленою швидкістю* – *шалено швидко* (їхати), з *таким захопленням* – *так захоплено* (розповідати) тощо. Сама ж специфіка прикметникових еквівалентів слова як власне-атрибутивних одиниць такої здатності не передбачає⁵. Простежмо це на прикладі таких речень: *Один лише Волтер без жодного запалу спостерігав за сходженням нової зірки* (Б. Гармус, пер. І. Шагової); *Павел Яблонський, утомлений і без запалу після тритижневого стирчання у фірмі, нарешті припаркував машину під будинком* (М. Гутовська-Адамчик, пер. Я. Івченко). Важливим у контексті останнього речення є твердження І. Р. Вихованця,

⁵ Зауважимо, що в цьому випадку ми ведемо мову про вже лексикалізовані одиниці. Насправді можна спостерігати багато випадків поширення прийменниково-відмінкових форм і в прислівниковій, і в прикметниковій позиціях, однак випадки на зразок *без будь-яких меж*, *у своїй люті*, *без мого дозволу*, *у власній гордині* трактуємо як вільне поєднання прийменникової й відмінкової морфем, а не функціонування складної комплексної морфеми.

що «різнорідне морфологічне і синтаксичне оформлення компонентів речення або словосполучення не стає на перешкоді функціонування їх як однорідних семантичних елементів» [2, с. 86].

Представлені вище приклади унаочнюють ще одну особливість прикметникових еквівалентів слова: найчастіше вони утворюються за допомогою поєднання субстантивного елемента з початковим прийменниковим елементом *без*. Саме такі прийменниково-відмінкові форми є найпоказовішими в структурі прикметникових еквівалентів слова, тоді як прислівникові еквіваленти слова досить послідовно формують прийменникові елементи *без*, *з* (*із*, *зі*), *у* (*в*), порівняймо одиниці *без ентузіазму*, *без проблем*, *з азартом*, *з (із) незвички*, *у (в) деталях*, *у (в) задумі*.

Як існують різні ступені адвербіалізації прийменниково-відмінкових форм [4, с. 193–194], так само можна говорити про різні ступені їх ад'єктивації [див. 4, с. 215–216]. Свого часу в статті [6], зважаючи на перехідний характер прислівникових еквівалентів слова прийменниково-відмінкової структури, ми припустили, що в межах прийменникового ступеня адвербіалізації прийменниково-відмінкової форми варто виокремлювати допоміжний, невластивий прийменниковий, ступінь адвербіалізації. На нашу думку, саме прийменниково-відмінкові форми невластивого ступеня адвербіалізації репрезентують клас прислівникових еквівалентів слова.

Отож прикметникові еквіваленти слова структурної моделі «*без* + родовий відмінок» можна вважати такими, що зазнали невластивого ступеня ад'єктивації. Проте сполучення з іншими прийменниками, за нашими спостереженнями, переходять у прикметникову позицію лише синтаксично, порівняймо: *Ті, хто виглядав більш-менш здоровим, отримали до рук відбійні молотки та кайла і після короткого, на мигах, інструктажу стали забійниками* <...> (Брати Капранови); *Цугсфюрер пояснював правила прицілювання на бігу, коли противник так само біжить назустріч* (Брати Капранови). У прислівниковій же позиції прийменниково-відмінкові форми тотожної структури вже чітко можна класифікувати як прислівникові еквіваленти слова. Простежмо в реченнях: *Я на мигах показував дідові,*

шо я без штанів, і щоб він кинув їх мені (В. Кобзар); *Тато видряпався на вершину гори й кинувся додому, весело сміючись **на бігу*** (Т. Янсон, пер. Н. Іваничук).

Хоча в сучасній українській мові, як ми зауважували, все більше виявляються елементи аналітизму, вона остаточно не втрачає своїх синтетичних якостей: аналітичні й синтетичні одиниці в мовній системі активно взаємодіють одне з одним. Зокрема на нашому дослідницькому матеріалі реалізацію прислівникових та прикметникових еквівалентів слова, з одного боку, та взаємодію прийменниково-відмінкових і відмінкових форм, з іншого боку, яскраво можливо простежити на прикладі таких речень: *Між цифрами і числами як у п'яті зависли ми І ходимо **по колу** від початку до кінця* (Ю. Іздрик); *А прийдеши – голе В холодах зі снігом І хода **по колу** Обернулась бігом* (Ю. Іздрик); *Я навчився небагато у життєвій школі – Справно на граблі ступати і ходити **колом*** (Ю. Іздрик).

Отже, у сучасній українській мові спостерігаємо часткову орієнтацію прийменниково-відмінкової форми на прикметник, а не лише на типовий у цьому випадку прислівник. Прийменниково-відмінкові форми, що зазнають невластивого прийменникового ступеня ад'єктивації, можна вважати репрезентантами прикметникових еквівалентів слова. Однак ці одиниці є обмеженим явищем на теперішньому етапі розвитку української мови, тому прийменниково-відмінкові форми залишаються панівними в поповненні саме прислівникового лексико-граматичного класу у вигляді прислівникових еквівалентів слова.

Література

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови. Київ : Наукова думка, 1980. 288 с.
3. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 232 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.

5. Суховець Ю. М. Прислівникові еквіваленти слова сучасної української мови в різностильових текстах початку ХХІ ст. : дис. ... д-ра філософії / Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2024. 414 с. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/29554>.

6. Суховець Ю. Репрезентація формальної структури прислівникових еквівалентів слова прийменниково-відмінковими формами. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2022. Вип. 8. С. 123–142. DOI: <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2022.8.123-142>

Джерела фактичного матеріалу

7. Андрухович Ю. Коханці Юстиції : роман. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2018. 304 с.

8. Арєнєв В. Бісова душа, або Заклятий скарб : повість-фантазія. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 220 с.

9. Брати Капранови. Забудь-річка : роман. Київ : Нора-Друк, 2016. 544 с.

10. Гутовська-Адамчик М. 110 вулиць : роман / пер. з пол. Я. Івченко. Львів : Урбіно, 2015. 280 с.

11. Гармус Б. Уроки хімії : роман / пер. з англ. І. Шагової. Харків : КСД, 2024. 400 с.

12. Іздрик [Ю.]. Ab out. Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. 240 с.

13. Іздрик [Ю.]. Underword : альбом. Харків : КСД, 2011. 160 с.

14. Іздрик [Ю.]. Інші речі : поезія. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 288 с.

15. Кобзар В. Запах фіалки : повість. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 143 с.

16. Костюк С. Маленьке диво : вірші для дошкільнят і дітей молодшого шкільного віку. Луцьк : Надстир'я, 2012. 20 с.

17. Швень Н. Голоси : поезії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2014. 235 с.

18. Янссон Т. Країна Мумі-тролів. Книга третя / пер. зі швед. Н. Іваничук. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 536 с.

Людмила Терещенко,
*старший викладач кафедри слов'янської філології,
Хмельницький національний університет*

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КОГНІТИВНОЇ ГНУЧКОСТІ МОВИ

Фразеологічні одиниці (ФО) є однією з найважливіших і найскладніших складників мови, що акумулює в собі культурний досвід, національне бачення світу та колективну пам'ять. Вони функціонують не лише як фіксовані мовні одиниці, а й як динамічні структури, що піддаються змінам. Одним із таких проявів динамічності є фразеологічна варіантність – явище, що виявляється у змінах у складі, структурі та семантиці стійких виразів. Традиційно лінгвістика розглядала варіантність як девіацію від норми, проте сучасні когнітивні підходи дозволяють по-новому осмислити цей феномен. Дослідження варіантності з позицій когнітивної лінгвістики дає змогу виявити глибинні механізми, які лежать в основі мовного функціонування, та розглянути мову як відображення гнучкості людського мислення.

У сучасному мовознавстві набуває поширення погляд, згідно з яким фразеологізми є не просто застиглими мовними кліше, а когнітивними структурами, що постійно адаптуються до комунікативних потреб. Метою цієї статті є аналіз фразеологічної варіантності як системного прояву когнітивної гнучкості мови. Ми виходимо з припущення, що варіативність фразеологізмів не є випадковим відхиленням, а свідчить про здатність мови до креативного використання мовних одиниць відповідно до ситуації спілкування.

Дослідження базується на засадах когнітивної лінгвістики, яка розглядає мову не як автономну систему, а як інструмент концептуалізації, категоризації та структурування світу [2; 4; 7]. Центральними для нашого аналізу є такі теорії:

- **Когнітивна теорія метафори** [6]. Згідно з цією концепцією, фразеологізми переважно формуються на основі концептуальних метафор, де одна абстрактна сфера знань (напр., *емоції*) осмислю-

ється через іншу, більш конкретну (*фізичний простір*). Фразеологізм «*закипіти від злості*» є прикладом такої метафори, де гнів осмислюється як рідина в посудині, що нагрівається. Варіантність, у цьому контексті, може бути наслідком варіювання самої метафоричної моделі або її окремих елементів.

• **Теорія концептуальної інтеграції (блендингу)** [4; 7]. Ця теорія пояснює, як окремі елементи з різних ментальних просторів можуть поєднуватися для створення нових, унікальних значень. Фразеологічна варіантність часто є результатом такої інтеграції, коли компоненти фразеологізму змішуються з елементами контексту, породжуючи нове, гібридне значення, яке зберігає зв'язок з оригінальною ФО.

Як приклад, можемо розглянути відомий фразеологізм **яблуко розбрату**, що має значення «*причина конфлікту*». У сучасному медіа-дискурсі він може набувати варіантності, наприклад, **біткоїн розбрату** або **світовий чемпіонат розбрату**. Цей процес є блендингом: оригінальний фразеологізм **яблуко розбрату**, що асоціюється з класичним міфом і має стійке значення набуває іншого ментального спрямування: переходить на сучасний об'єкт або подію (**біткоїн, чемпіонат**), що є джерелом конфлікту. У результаті інтеграції цих двох просторів утворюється нове, гібридне значення, яке зберігає силу оригінальної метафори, але застосовує її до актуальних подій. Такий аналіз допомагає лінгвістам відстежувати, як мова адаптується до нових реалій, а також як люди концептуалізують нові явища через уже знайомі їм мовні моделі.

• **Теорія фреймів**. Ця теорія стверджує, що мовні одиниці (включно з фразеологізмами) активують у свідомості носія мови певну когнітивну структуру – фрейм, або сценарій. Наприклад, фразеологізм «*надуті губи*» активує фрейм «*образа*». Варіювання фразеологізму може відбуватися в межах цього фрейму або, навпаки, призводити до його модифікації. Для іноземців, які вивчають українську мову, фразеологізми є однією з найбільших труднощів. Використання теорії фреймів може значно спростити цей процес. Наприклад, викладач може пояснити, що фразеологізми «*не тримати язика за зубами*» і «*базікати*» активують спільний фрейм «*неможливість*

приховати чи не розголошувати інформацію». Замість того, щоб вчити кожен фразеологізм окремо, студенти опановують цілий фрейм, пов'язаний з поняттям «балакучість». Якщо вони розуміють основний сценарій, їм легше засвоювати варіанти фразеологізмів, а також помічати їх модифікації в мовленні носіїв. Це дозволяє перейти від механічного заучування до осмисленого розуміння мови.

Методологія дослідження включає когнітивно-дискурсивний аналіз, що дозволяє вивчати фразеологічні одиниці в контексті їх реального вживання в різних типах дискурсу (ЗМІ, художня література, розмовне мовлення) [2; 8]. Також застосовується компонентний аналіз для виділення семантичних складових варіантних одиниць та інтерпретативний аналіз, що допомагає розкрити когнітивні механізми, які спричиняють зміни у структурі фразеологізму.

Варіантність фразеологізмів виявляється на різних рівнях, і кожен з них має власні когнітивні підстави. Можна виділити такі типи варіантності:

1. Лексична варіантність – найпоширеніший тип і полягає в заміні одного компонента ФО іншим синонімічним, близьким за значенням або асоціативно пов'язаним (наприклад, *брати до серця* – *приймати близько до серця* (означає сильно переживати за щось); *збивати з пантелику* – *збивати з толку* (означає дезорієнтувати, плутати когось)). З погляду когнітивної лінгвістики, така заміна свідчить про те, що компоненти фразеологізму існують у ментальному лексиконі не як жорстко закріплені елементи, а як елементи асоціативних зв'язків. Когнітивна гнучкість дозволяє замінити один компонент іншим, що активує ту ж саму концепцію, зберігаючи при цьому загальне значення фразеологізму. Це дозволяє стверджувати, що семантика фразеологізму ґрунтується на концептуальній моделі, а не на її буквальному вербальному вираженні [1; 3; 5].

2. Структурно-граматична варіантність [8]. Цей тип варіантності пов'язаний зі зміною граматичної форми компонентів ФО, що може бути зумовлена як нормативними процесами в мові, так і прагматичними потребами комунікантів (напр., *грати роль і зіграти роль; заморити черв'ячка і заморити черв'яка*). Ці зміни часто

відображають тенденції розвитку мови, проте можуть також слугувати засобом вираження додаткових смислових відтінків. Наприклад, використання доконаного виду дієслова у фразеологізмі надає йому значення завершеної дії, що може бути важливим для певного контексту. Цей вид варіантності свідчить про гнучкість мовної системи, яка дозволяє адаптувати усталені конструкції до специфічних граматичних умов мовлення.

3. Квантитативна варіантність проявляється у додаванні або вилученні компонентів фразеологізму без руйнування його семантичної цілісності. Наприклад, додавання уточнювальних компонентів (*надуті губи* → *надуті губи на весь світ*) або, навпаки, їх скорочення: *мовчати як риба* – *мовчати як риба на льоду* (уточнення образу); *сидіти склавши руки* – *сидіти собі, склавши руки* (додавання підсилювального компонента); *жити / бути як у Бога за пазухою* – *як у Бога за пазухою* (скорочення фрази). Когнітивно це пояснюється здатністю мовця адаптувати фразеологізм до конкретного дискурсивного контексту. Розширення фразеологізму допомагає уточнити значення, локалізувати дію у просторі чи часі, що є відображенням прагнення до максимальної точності у комунікації.

4. Креативна та okazіональна варіантність. Найбільший інтерес для когнітивної лінгвістики становить okazіональна, або авторська, варіантність. Вона виникає в процесі мовлення з метою надати вислову експресивності, іронічного чи гумористичного забарвлення. Цей тип варіантності є яскравим доказом **когнітивної гнучкості** мовця, його здатності до творчого використання мовних одиниць [7]. Наприклад, зміна відомого фразеологізму *шукати вітра в полі* на *шукати Wi-Fi в полі* – сучасна іронічна трансформація, яка поєднує традиційний образ із новітньою реальністю; *сидіти на шиї* – *сидіти на Wi-Fi* – okazіональний варіант, що створює гумористичний ефект, відображаючи залежність людини від інтернету. Такі варіанти демонструють інтеграцію когнітивних моделей традиційних фразеологізмів у новий культурний та цифровий простір, ілюструють створення нових конотацій, використовуючи іронію, гумор, блендинг, і водночас зберігають пізнаваність класичного вислову.

Цей процес є проявом концептуального блендингу, де ментальний простір «емоції» змішується з простором «фізична реальність», створюючи нове, гібридне значення. Така креативна модифікація підтверджує, що фразеологізми функціонують не як незмінні конструкції, а як гнучкі когнітивні моделі, що дозволяють людині виражати складні, багатогранні смисли.

Аналіз фразеологічної варіантності як прояву когнітивної гнучкості мови свідчить, що фразеологізми є не статичними, а динамічними одиницями, які постійно адаптуються до комунікативних потреб. Варіювання фразеологізмів відображає не тільки норми, але й творчий потенціал мови та її носіїв. Цей процес є системним, має свої закономірності, що ґрунтуються на когнітивних механізмах, таких як метафора, фрейми та концептуальний блендинг.

Розуміння фразеологічної варіантності має важливі практичні наслідки для багатьох галузей. У лексикографії це дозволяє створювати повніші словники, що відображають реальне функціонування мови. У перекладознавстві це допомагає перекладачам знаходити адекватні відповідники, що враховують не лише семантику, а й когнітивну основу фразеологізму. У викладанні мови знання про варіантність сприяє розвитку комунікативної компетенції студентів.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на порівняльний аналіз фразеологічної варіантності в різних мовах та культурах, а також на створення корпусних досліджень, що дозволять кількісно оцінити частотність різних типів варіантності в сучасному українському дискурсі.

Література

1. Венжинович Н. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія. Ужгород : ФОП Сабов А. М. 2018. 463 с.
2. Гриневич Г. О. Когнітивно-дискурсивний підхід до аналізу фразеологічних одиниць. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. 2019. Т. 85. С. 62–67.

3. Іванова І. Б. Українська фразеологія як чинник лінгвостилістичних інновацій у рекламному дискурсі. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство*, 2013. Т. 21, вип. 19(3). С. 63–69.

4. Коч Н. В. Когнітивна лінгвістика : навч. посіб. Миколаїв : Іліон, 2021. 132 с.

5. Кулікова І. А. Структурно-семантична специфіка фразеологічних одиниць з компонентом-кольороназвою (на матеріалі української та англійської мов). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. 2022. Т. 14. С. 163–169.

6. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, якими ми живемо. Київ : Вид. дім «Діалектика», 2004. 256 с.

7. Мізін К.І. Компаративна фразеологія. Кременчук : КДПУ, 2007. 167 с .

8. Полюга Ю. П. Фразеологічна варіантність у сучасній українській мові. Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. 320 с.

Тетяна Тищенко,
*кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови та методики її навчання,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

ПРОЧИТАННЯ СЛОВНИКА ОДНІЄЇ ГОВІРКИ (НОСІЙ, УКЛАДАЧ, ЧИТАЧ)

Українська діалектна лексикографія в останні десятиліття має значні напрацювання. У її арсеналі повні тематичні та диференційні словники окремих ареалів, групи говірок чи однієї говірки, укладачами яких є як мовознавці, так і залюблені в рідну говірку українці. Часто автори, свідомі того, що все лексичне багатство діалекту не можна відтворити повною мірою, такі словники називають «Лексикон...» (Н. Хобзей, Т. Ястремська, К. Сімович, Г. Дидик-Меуш), «Матеріали до словника...» (І. Гороф'янюк; Н. Коваленко; З. Омельченко, Н. Клименко; М. Грицак; А. Сагаровський; Т. Тищенко, Г. Бе-

резовська, О. Зелінська та ін.), «Лексика...» (Т. Тищенко), «Словничок...» (Г. Аркушин), «Короткий словник...» (Я. Закревська; О. Євтушок; І. Веремійчик; П. Пиртей), «Скарби...» (М. Негрич), «Слова з...» Ю. Гнатишак тощо. Діалектні лексикографічні праці, на думку Н. Хобзей, – «...завжди більший чи менший фрагмент «всесвіту»: та його частина, яка стала доступною авторові та як він зумів декодувати, відкриваючи свої пізнання носіям інших діалектів та літературних мов» [1, с. 281].

Словники однієї говірки – це мовний паспорт одного населеного пункту, часто рідного села, селища чи й міста авторів. Зразками любові до батьківських порогів і материної мови є словники сіл Сокирниця Закарпатської області І. Сабадоша, Косівська Поляна і Росішка Закарпатської області Ю. Піпаша і Б. Галаса, Березови М. Негрича, Ковалівка Івано-Франківської області М. Лесюка, Тюдів Івано-Франківської області М. Голянич, Мокряни Львівської області Г. Дидик-Меуш, Залужжя Рівненської області О. Котяша, м. Львова Н. Хобзей, Т. Ястремської, К. Сімович, Г. Дидик-Меуш та ін.

Східноподільська говірка, крім тематичних словників, репрезентована у таких словниках однієї говірки: «Дмитрушки. Словник говірки рідного села» (2024, В. Денисюк), «Словник говірки села Осички Подільського району Одеської області» (2022, Г. Березовська) та «Матеріали до «Словника східноподільських говірок». Село Городецьке» (2021, Т. Тищенко, Г. Березовська, О. Зелінська). Ці словники стали джерелом нашого дослідження, мета якого – виявити особливості репрезентації діалектної лексики східноподільського ареалу української мови.

Укладач. Пропоновані словники є лексикографічними працями, які присвячені дослідженню лексики східного ареалу подільського говору. Усі вони є словниками диференційного типу, мають подібну структуру самого словника (передмова, опис структури словникової статті, списки умовних скорочень, власне сам словник). В анотаціях словників подано інформацію, що реєстр складають близько 5000 слів, а в передмові автори зауважують, який слід у їхній пам'яті залишило рідне село, коротко подають його історію, використовуючи

реєстрові слова зі словника, частина з яких уже архаїзована і зберігається тільки у свідомості мовців.

Оскільки аналізовані словники продовжують серію праць («Лексика бджільництва Східного Поділля» (Т. Тищенко, 2008), «Словник назв одягу і взуття у східноподільських говірках» (Г. Березовська, 2010), «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи» (Т. Тищенко, 2014) з кодифікації лексики подільського говору і є частиною проєкту «Словник східноподільських говірок», то в усіх словниках дотримано схеми словникової статті, виробленої розробниками цього наукового проєкту. До реєстру словників автори вводять слова, які мають семантичні, словотвірні, граматичні та фонетичні відмінності. У всіх словниках укладчі послідовно репрезентують лексику лексико-семантичних груп на позначення родинних обрядів, побуту, кухонного начиння, людини і її рис, одягу та взуття, процесів тощо, проте спостерігаємо гендерні особливості наповнення словника: автор В. Денисюк глибше представив лексику традиційного будівництва, напоїв, транспорту, військової, авторки Г. Березовська, О. Зелінська, Т. Тищенко – лексику родинних обрядів, назв одягу, взуття, прикрас, харчування.

Читач. Автори самі визначають, хто буде їхніми читачами: це або фахівці в галузі діалектології (зазначено в усіх словниках), або фольклористи, етнографи (Г. Березовська) і всі, кому «небайдужа доля живого народного слова і хто пам'ятає своє коріння» (В. Денисюк; Т. Тищенко, Г. Березовська, О. Зелінська) та «хто цікавиться живою народною мовою» (Г. Березовська). Автори дотримуються принципу науковості, але разом з тим намагаються удоступнити подачу зібраного матеріалу пересічному читачеві, який переважно є і носієм говірки, що покладає велику відповідальність на автора. Тому поряд зі фонетичною транскрипцією реєстрового слова, граматичними ремарками, які вказують на рід для іменників, вид для дієслів тощо, стилістичними ремарками (*рідко вжив.*, *ірон.*, *дит.*, *згруб.*, *зменш.-пестл. тощо*), відсилкою до синонімів, які є важливими для читачів-науковців, автори докладно описують сему-реалію так, щоб вона була впізнавана читачами-носіями. Крім того, В. Денисюк

у словнику «Дмитрушки...» подає фотоілюстрації до словникових статей архаїзованих лексем.

Носій. У словниках подано списки респондентів. Оскільки матеріал до таких словників автори збирали не одне десятиліття, то респондентами стали різновікові носії говірки. З огляду на їх рік народження і час запису можна простежити динамічні процеси в говірках. Крім того, носії присутні у словнику насамперед в ілюстративних текстах, де вони не тільки описують ту чи ту реалію, а й виражають своє ставлення до чогось чи когось, використовують мовні кліше, характерні для говірки (*за моєї пам'яті, дай Боже пам'яті, раніше так було*), фраземи тощо.

В оформленні словників використано світлини із фотоархівів носіїв чи авторів, які теж є носіями цих говірок. Світлини є окремими медіатекстами, оскільки ілюструють обрядодії родинних обрядів і цим прокладають невидимий місточок між укладачем, респондентом і читачем словників.

Література

1 Хобзей Н. Гуцульський «всесвіт» у форматі діалектного словника. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Вип. 32–33. Івано-Франківськ, 2012. С. 281–285.

Джерела

Березовська Г. Г. Словник говірки села Осички Подільського району Одеської області. Умань: ВПЦ «Візаві», 2022. 275 с.

Денисюк В. Дмитрушки. Словник говірки рідного села. Умань : ВПЦ «Візаві», 2024. 459 с.

Тищенко Т. М., Березовська Г. Г., Зелінська О. Ю. Матеріали до «Словника східноподільських говірок». Село Городецьке. Умань : ВПЦ «Візаві», 2021. 229 с.

Наталія Торчинська,
*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри слов'янської філології,
Хмельницький національний університет*

СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА ЗВЕРТАНЬ У СУЧАСНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Звертання є важливою частиною мовленнєвої взаємодії, що виконує низку комунікативних і соціальних функцій. За традиційним поглядом, це слово або словосполучення, іноді речення, яке вказує на особу, до якої звертається мовець, або називає предмет, який наділено певними функціями. Як зауважує Н. Величко, звертання – це «мовна універсалія комунікативно-функціонального характеру, ... один із універсальних засобів, вироблених мовою для забезпечення спілкування між людьми та встановлення зв'язку між висловленням і суб'єктом спілкування, інтеграції різних сторін і компонентів спілкування в єдиний комунікативний акт» [1, с. 23].

У слов'янських мовах ця категорія має складну семантико-прагматичну структуру, яка формується під впливом лінгвістичних, соціокультурних та історичних чинників. Так, і до сьогодні немає єдиного підходу щодо трактування сутності поняття, кваліфікації його лексико-граматичної природи, способів вираження, синтаксичної функції. Якщо більшість науковців схиляється до думки, що звертання не виступає членом речення, то в лінгвістиці існують і діаметрально протилежні, але досить обґрунтовані думки. До прикладу, ще наприкінці ХХ ст. І. Вихованець звернув увагу на те, що не варто стверджувати, що всі звертання не є членами речення, і виділяв «речення з лексично вираженим простим іменниковим підметом у формі кличного відмінка: *Танцюй, дитино, танцюй!* (Л. Костенко); *Огрій, сонце, дитячу долю!* (К. Гордієнко)» [2, с. 97]. Відповідно до цього, розглядаючи просте ускладнене речення, науковець зауважував, що речення може ускладнюватися «звертанням, що не перебуває в позиції підмета: *Учителю, стою перед тобою* (Д. Павличко); *Щодня, щогодини*

бомбардую думками обрах твоїй, Сфінксе (В. Стус)» [2, с. 112]. Такий підхід вважаємо правильним, бо насправді за своєю суттю суб'єктні та об'єктні звертання виконують різну функцію в речення.

Крім лінгвістичних розбіжностей, звертання зазнають трансформації і під впливом низки соціокультурних чинників, і насамперед простежуємо це у використанні різних звертань залежно від віку, статі, професії, титулу, епохи, рівня освіти, національності, професії, середовища тощо. Неоднакові форми звертальних конструкцій побутують у художньому, офіційно-діловому, науковому, розмовному, публіцистичному чи епістолярному стилях. Особливо простежуються відмінності у звертаннях на міжкультурному рівні, що в сучасному світі в період євроінтеграції набирає особливої ваги.

Актуальність теми зумовлена зростанням уваги до міжкультурної комунікації, етикетного мовлення, а також прагненням до більш глибокого розуміння мовної поведінки в умовах глобалізації. Таким чином, метою став аналіз семантичних особливостей звертань і прагматичні чинники їхнього використання в сучасних слов'янських мовах (на матеріалі української та польської мов).

У цих мовах звертання можуть бути як експліцитними (виражатися лексично, тобто іменниками або субстантивами у кличному чи називному відмінках), так і імпліцитними (зрозумілими з контексту). В імпліцитних конструкціях швидше можна говорити не про звертання у традиційному розумінні, а про спонукання співрозмовника або адресата мовлення до дії, що виражається дієслівними формами наказового способу.

Відповідно до семантики, звертання можуть вказувати на особу, до якої звертаються (*Оленко, мамо, пані Стефо*), статус (*пане директоре, лікарю*), виражати оцінне ставлення, тобто вказувати на емоційне забарвлення висловлення (*зайчику, моя маленька, дурнику*). Це є спільною рисою для багатьох слов'янських мов, у яких для вираження емоційної близькості активно використовуються зменшувальні суфікси (*Миколко, Софійко, сестричко, братику*). Водночас варто наголосити, що в польській мові, на відміну від української, де в офіційних іменах відсутні здрібнілі суфікси, наявні імена, які

багатьма сприймаються як здрібнілі варіанти: *Agnieszka, Franciszka, Marek, Franciszek*. Зауважимо, що в польській мові використання кличного відмінка є нормою (зрештою, як і в українській), вокативом поляки користуються в повсякденному житті (на відміну від українців, які в розмовному мовленні кличні відмінки вживають дуже рідко).

Відповідно до вищевказаного, звертання виконують низку різноманітних функцій, із-поміж яких такі, як: 1) номінативна (виокремлення, тобто називання конкретної особи для повідомлення); 2) апелятивна (привернення уваги до адресата); 3) етикетна (дотримання норм ввічливості у процесі спілкування); 4) регулятивна (вираження соціальної ієрархії, дистанції чи близькості у стосунках); 5) емоційно-експресивна (вираження почуттів, ставлення до співрозмовника) тощо.

Тут варто зауважити, що звертання керують процесом комунікації, часто виконуючи й маніпулятивну функцію, залежно від кінцевої мети спілкування. Таким чином, «вони вказують на опозицію «адресат – адресант», відображають ставлення мовця до співрозмовника, до оточення, засвідчують статус людини, певною мірою налаштовують на сприймання інформації та реакції на неї» [6, с. 562]. Тобто тут можемо говорити про соціокультурний аспект у комунікації, бо співрозмовники обирають найбільш прийнятний для себе стиль спілкування. Саме соціокультурні цінності, як зазначає Е. Заредінова, «характеризують конкретне суспільство на певному історичному етапі розвитку; відображають культурні досягнення суспільства та їх генезу; детермінуються історією й культурою певного народу, але репродукуються в процесі життєдіяльності людей, будучи їх соціальними генами; є мотиватором і регулятором соціальних ставлень та поведінки особистості; синтезують суспільне, культурне й особистісне, тобто інтегрують об'єктивне й суб'єктивне; втілюються в соціальному досвіді як окремої особистості, так і певних соціальних груп; стосуються запитів людей, які мають стратегічне значення для їхнього життя» [3, с. 255]. Усе вищезначене поряд із низкою інших аспектів реалізується і крізь призму різних варіантів звертальних конструкцій, які можуть мати такі формули: ім'я, прізвище і по батькові (у різних інтерпретаціях); вказівка на посаду і власна назва; вико-

ристання слова *пан* із власними назвами або вказівкою на посаду, звання тощо.

Окремо зупинимося на використанні лексеми *пан / пані* в українській та польській мовах. Якщо звертання *пані Маріє, пане Михайле* в українській мові має офіційно-ввічливий характер, то в польській мові форма *Pani Mario, Panie Michale* – усталений стандарт, який поширений навіть у напівофіційних контекстах. Зауважимо, що лексеми *пан / пані* у польській мові є дуже продуктивними, оскільки поляки їх використовують замість займенників *ти / ви*, якими послуговуються українці і які поляки вважають дещо неввічливими. При звертанні до двох або більше співрозмовників у польській мові використовують дієслова в третій особі множини, додаючи *panowie*, якщо це чоловіки, *panie*, якщо це жінки, або *państwo*, якщо серед співрозмовників є чоловіки й жінки. Тобто найбільш прийнятним у польській мові є звертання до маловідомої людини у третій особі однини або множини, водночас при звертанні до близьких друзів, дітей, родичів або тварин прийнятним буде використання дієслів у другій особі однини чи множини.

У контексті історії появи і функціонування звертання *пан / пані* в Україні В. Мойсеєнко зазначає, що «звернення пан і пані, крім чеської, польської і української, притаманне словацькій, білоруській, верхньо- і нижньолужицькій мовам. Термін пан у значенні шляхтича – землевласника у XV столітті було запозичене в польську мову з чеської адміністративної лексики. Але виключно в цьому сенсі термін пан в Королівстві Польським використовувався не довго. Незабаром його почали вживати просто як звертання між шляхтичами, а пізніше й міщанами та іншим вільним людом» [4]. У XX ст. у період радянської влади ці лексеми набули політичного забарвлення, хоча в художній літературі ще й на початку минулого століття використання лексем *пан / пані / панно* було звичною справою (згадаймо в П. Тичини: *О панно Інно, панно Інно...*). У сучасному середовищі в розмовному мовленні українців вокативи *пан / пані* набувають поширення, стають звичним явищем, впевнено витісняючи варіанти на зразок «мущина» чи «жіночко» тощо.

Сьогодні в багатьох слов'янських мовах, зрештою, як і у світі загалом, простежується своєрідна демократизація мовлення, коли більш активно побутують неофіційні форми звертань, зокрема серед молоді. На окремі дослідження з цього погляду заслуговують соцмережі, де на перший план виходять демінутивні форми імен, прізвиська, нікнейми, якими називають себе користувачі інтернету в різноманітних чатах, форумах, месенджерах.

Натомість у формальних контекстах в українській і польській мовах зберігається стійка традиція ввічливих звертань, так званих етикетних, які «репрезентують соціально-рольові відносини між співрозмовниками, інакше кажучи, форма звертання залежить від таких факторів, як соціальний статус комунікантів, їхня освіта, ступінь близькості стосунків, їхній вік тощо» [5, с. 108]. Саме тут і переважає поєднання лексем *пан / пані* із назвою посади: *Пане Президенте, пане ректоре, пані голово* та ін.

Отже, звертання в слов'янських мовах є багатофункціональним і культурно зумовленим явищем. Їхнє вживання залежить не лише від лінгвістичних норм, а й від соціального контексту, типу дискурсу та еволюції мовленнєвих практик. Порівняльний аналіз виявляє як спільні риси (наявність формальної / неформальної дихотомії, роль етикету), так і специфічні особливості окремих мов.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням звертань у мультикультурному середовищі, їхнім функціонуванням у ЗМІ, онлайн-комунікації та міжмовною інтерференцією.

Література

1. Величко Н. М. Поняття звертання та його функції із лінгвістичного погляду. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 4. С. 22–28.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ : Либідь, 1998. 368 с.
3. Заредінова Е. Р. Формування соціокультурних цінностей студентів в освітньому середовищі закладу вищої освіти: теорія і методика : монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2020. 372 с.

4. Мойсеєнко В. Про походження звертання «пан». *Український науковий журнал. Освіта регіону. Політологія психологія комунікації*. 2011. № 1. URL : <https://social-science.uu.edu.ua/article/371> (дата звернення: 8.09.2025).

5. Топчий Л. М. Властивості, типи й функції звертань у дискурсі У. Самчука. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71). № 1. Ч. 1. С. 106–110.

6. Торчинська Н. М, Торчинський М. М. Вокативи як виразники чужого мовлення в молитовному дискурсі: семантико-функціональний аспект. *Slavia orientalis*. 2022. Т. LXXI. NR 3. S. 561–575.

Михайло Торчинський,
*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української філології,
Хмельницький національний університет*

ВЛАСНІ НАЗВИ ПРОСТОРОВИХ ОБ'ЄКТІВ НА ТИТАНІ, СУПУТНИКОВІ САТУРНА

Власні назви космічних об'єктів у вітчизняному мовознавстві рідко ставали об'єктом монографічних досліджень. Фактично можемо назвати лише книгу Ю. О. Карпенка «Назви зоряного неба», видану українською мовою в скороченому вигляді (як компіляцію низки наукових статей) у Львові 2016 р. [1], а також окремі праці довідникового характеру, підготовлені за редакцією І. Б. Вавилової, І. А. Климишина, А. О. Корсунь, В. П. Плачинди, І. Р. Процик, Г. В. Тимошик та інших дослідників. Із них лише Ю. О. Карпенко частково характеризував найменування частин поверхні Місяця. Комплексний аналіз власних назв просторових об'єктів Венери зроблено в статті М. М. Торчинського [2], а більше космопоніми не описувалися, що й зумовлює *актуальність теми* тез.

Мета роботи – визначити структуру, семантику твірних основ, спосіб творення й мотивацію найменувань просторових об'єктів на супутникові Сатурна Титані й порівняти їх з аналогічними озна-

ками пропріальних одиниць, зареєстрованих на Венері, оскільки про інші планети немає такої інформації.

Для позначення власних назв денотатів, зафіксованих на інших, крім Землі, космічних тілах, використовуються терміни **венусонім**, **марсонім**, **меркуріонім** і т. д. [3, с. 176–177], за аналогією до яких найменування просторових об'єктів, розташованих на Титані, пропонується кваліфікувати як **титаноніми**.

Загалом Титан – це найбільший супутник Сатурна і другий за розмірами у Сонячній системі (діаметр – 5 150 км). Відкрив його Х. Гюйгенс 1655 р. Названий Дж. Гершелем 1847 р. в честь титанів-велетнів із грецької міфології – братів та сестер Кроноса (римського бога Сатурна). Це єдиний супутник, що має щільну атмосферу, тому його поверхню не можна спостерігати у видимому діапазоні. На Титані, на відміну від більшості космічних тіл, є метанові моря, озера, затоки тощо, що дозволило всі найменування просторових денотатів поділити на три групи: **космогідроніми**, **космоороніми** й **космохороніми**, тобто власні назви рідких поверхонь та об'єктів вертикального (гір, кратерів, западин тощо) й горизонтального (територій, ліній, світлих і темних плям) членування.

Станом на квітень 2015 р. було затверджено 175 титанонімів, однак за останні десять років їхня кількість збільшилася майже удвічі й нині становить 301 пропріальну одиницю: 157 космогідронімів (52,16 %), 84 космоороніми (27,91 %) і 60 космохоронімів (19,93 %) [4].

Усі космогідроніми – це утворені синтаксичним способом складені конструкції, компонентами яких є астрономічні терміни (АТ) і мотивувальні відонімні частини, зокрема поетоніми (4), теоніми (5) та інші міфоніми (14), що загалом характерно для космонімів, а також земні топоніми (всього 134 фіксації), що можна вважати характерною ознакою титанонімів.

Типова модель – «АТ + іменник» (137 конструкцій). Трапляються й поєднання АТ із прикметниками (20 випадків), однак таке розмежування засвідчене лише серед назв заток і озер.

Загалом зафіксовано 93 найменування так званих озер – невеликих вуглеводневих водойм. Такі пропріативи походять від назв земних

озер, подібних за формою, тому їх можна кваліфікувати як сутнісно-квалітативні. 77 із них – це модель «АТ + іменник»: *озеро Мюггель* (Німеччина), *озеро Онтаріо* (межа Канади і США), *озеро Севан* (Вірменія), а 16 – прикметниково-іменникова конструкція: *Балатонське озеро* (Угорщина), *Охридське озеро* (межа Албанії й Північної Македонії), *Синевирське озеро* (Україна).

Затоками (або пазухами) вважаються частини вуглеводневих морів чи озер, що глибоко вриваються в суходіл. Усі 28 онімів походять від назв земних заток, фіордів і бухт і мають сутнісно-номінальну мотивацію (як і решта космогідронімів). 24 найменування – це модель «АТ + іменник»: *затока Арнар* (Ісландія), *затока Дингла* (Ірландія), *затока Лулворта* (Англія), а 4 – модель «прикметник + АТ»: *Баффінова затока* (Канада), *Генуезька пазуха* (Італія), *Фленсборзька пазуха* (між Данією й Німеччиною).

Від назв земних солончаків і пересихаючих водойм походять і 13 найменувань лагун – неглибоких метанових озер: *лагуна Атакама* (Чилі) *лагуна Ейр* (Австралія), *лагуна Церкниця* (Словенія).

Міфоніми мотивують власні назви трьох морів – великих вуглеводневих басейнів і одинадцяти каналів – русел, якими течуть рідкі вуглеводні. У найменуваннях морів твірні лексеми можна вважати міфозоонімами, тому що це назви міфічних морських істот: *море Кракена* (гігантський головоногий молюск із розповідей скандинавських моряків), *море Лігеї* (одна із сирен), *море Пунги* (предок акул, скатів і ящірок у міфології маорі), а каналів – міфотопонімами, оскільки вони позначають міфічні річки: *канал Апаноуайя* (міфічна ріка в підземному світі ацтеків), *канал Карегос* (ріка в «Іліаді» Гомера), *канал Сарасвати* (ріка в індуїстській міфології).

Різновидом міфонімів є теоніми, зокрема імена божеств краси, від яких походять п'ять найменувань так званих потоків – місцевостей, покритих застиглими речовинами: *потік Лейли* (перська богиня краси і цнотливості), *потік Мохіні* (індуїстська богиня краси й магії), *потік Рое* (прекрасна богиня маорі).

Як протока ідентифікується вузька ділянка метанової рідини, що поєднує два великі резервуари. У складі їхніх чотирьох найменувань

– поетоніми, зокрема імена героїв творів Айзека Азімова: *протока Бейти* (Бейта Дарелл, дружина продавця Трана Дарелла), *протока Селдона* (Гері Селдон, перший міністр Галактичної Імперії), *протока Хардіна* (Сальвор Хардін, перший мер планети Термінус).

Серед космооронімів засвідчено 16 простих титанонімів із номінальною мотивацією, утворених шляхом власне семантизації від теонімів. Це кратероніми – найменування дванадцяти кратерів, похідні від імен божеств мудрості в різних народів і племен: *Беаг* (ірландська богиня води, освіти і знань), *Іхі* (таїтянська богиня мудрості), *Селк* (єгипетська знань, письма, освіти і рептилій), і власні назви чотирьох кілець, мотивовані іменами божеств мудрості: *Велес* (слов'янський бог господарської мудрості), *Нат* (ірландська богиня мудрості), *Пахсі* (богиня місяця і знань у народів аймара).

Решта 68 власних назв об'єктів рельєфу – складені конструкції, в яких АТ поєднується з поетонімами (57), теонімами (5), іншими міфонімами (5), а одна – з топонімом. Ці оніми утворені синтаксичним способом і мають комбіновану (сутнісно-номінальну) мотивацію.

Найменування лабіринтів – груп каньйонів, яких загалом 25, походять від поетонімів, переважно назв планет із системи «Дюна», створеної американським письменником Френком Гербертом. Серед них – шість прикметниково-іменникових форм: *Лернейський лабіринт* (планета матері Майлз Тег), *Мурітанський лабіринт* (планета, де був убитий син Алії Атрейдес), *Річський лабіринт* (четверта планета системи Ерідан А) та дев'ятнадцять іменниково-іменникових: *лабіринт Кайтен* (планета, столиця Імперіуму), *лабіринт Нараджа* (планета, де син Фарока втратив очі), *лабіринт Тлейлакса* (рідна планета Бене Тлейлакса).

Аналогічну семантику твірних основ мають і десять власних назв рівнин – плоских низин: *рівнина Арракіс* (ключова планета системи Дюна), *рівнина Каладан* (третя планета Дельти Павліна), *рівнина Поритрін* (третя планета Епсілона Аланги).

Відпоетонімними є і найменування шістнадцяти гір, утворених від назв гір і гірських систем із легендаріуму «Володар кілець» Дж. Р. Р. Толкіна: *гора Дум* (діючий вулкан в Мордорі), *гори Ехоріал*

(гірський хребет у Белеріанді), *гора Міндоллуін* (східний пік Білих гір), а також шести пагорбів – від імен персонажів цього ж твору: *пагорби Арвен* (напівельфійка Арвен Ундоміель, дочка Елронда), *пагорби Більбо* (хоббіт Більбо Беггінс, один із головних героїв легендаріуму), *пагорби Фарамира* (Фарамир, герой трилогії, мудрий і благородний правитель).

П'ять найменувань так званих хвиль – регіонів, укритих дюнами, мотивовані іменами божеств вітру в греків: *хвилі Борея* (бог північного вітру), *хвилі Евра* (бог східного вітру), *хвилі Зефіра* (бог теплового західного вітру).

Від назв священних місць й аналогів раю в різних віруваннях і художніх творах утворені власні назви п'яти земель, якими вважаються широкі височини: *земля Гаротман* (іранський рай, де мешкають душі віруючих), *земля Толлан* (ацтекський рай, де ніколи не в'яне урожай), *земля Ялаінг* (австралійська земля, де багато дичини і чистої води для добрих душ).

Іменем божества щастя, миру і гармонії мало би бути мотивоване найменування патери – кратера складної форми, однак *патера Сотра* має у складі назву норвезького острова, оскільки раніше вважалася факулою (так іменують яскраві плями на поверхні Титана).

Загалом із розрізненням темних і світлих відтінків пов'язане виділення більшості космохоронімів на Титані: це назви 16 факул, 13 альбеда – світлих і темних територій, 7 макул – невеликих темних ділянок, 5 областей – широких територій, що відрізняються від суміжних кольором, і 5 смуг – регіонів, відмінних від довкілля своїм відтінком. Також до космохоронімів віднесені найменування 13 островів у вуглеводневих морях та однієї дугоподібної деталі поверхні супутника Сатурна.

За структурою і способом творення такі оніми поділяються на прості (їх 11) і складні (2); вони утворені шляхом власне семантизації від міфонімів і мають номінальну мотивацію. Інші 47 пропріативів – це складені конструкції, які виникли синтаксичним способом шляхом поєднання АТ з теонімами (18), топонімами (16) й міфотопонімами (13). Мотивація таких пропріативів – сутнісно-номінальна.

Як уже відзначалося, власні назви факул складаються з АТ і найменувань земних островів, що не є незалежними; групи факул мотивовані назвами архіпелагів. Переважає модель «іменник + іменник» – 14: *факула Санторіні* (грецький острів), *факула Сіноку* (один з Японських островів), *факула Тортола* (Британський Віргінський острів). Зафіксовано й дві прикметниково-іменникові конструкції: *Нікобарські факули* (Нікобарські острови в Індійському океані), *Тасманійська факула* (острів біля Австралії).

Назви деталей альбедо утворені від найменувань священних, таємничих місць або аналогів раю у різних віруваннях і художніх творах: як світлих – їх п'ять: *Адірі* (рай у меланезійській міфології), *Дільмун* (земля блаженства в шумерській міфології), *Цегіхі* (священне місце індіанців навахо), так і темних – їх вісім: *Аару* (єгипетський рай), *Белет* (малайський рай), *Сенкьо* (ідеальний світ у віруваннях японців). Два пропріативи є складними: *Чинг-ту* (рай у китайських буддистів), *Шангри-Ла* (земля вічної молодості в Тибеті), решта – прості.

В основі назв макул – імена божеств щастя, миру і гармонії з міфів різних народів світу: *макула Елпіс* (грецька богиня щастя й надії), *макула Полазник* (слов'янський бог новорічного щастя), *макула Полеля* (східнослов'янський бог щастя у шлюбі).

Аналогічну мотивацію мають власні назви областей: *область Конкордія* (римське божество гармонії), *область Туї* (китайська богиня щастя й радості), *область Хетпет* (втілення щастя в давньоєгипетській міфології) та найменування дуги: *дуга Хотєя* (японський бог щастя, спілкування, веселощів і добробуту).

Найменування островів фіксуються лише на Титані. Вони похідні від назв островів із різних міфів, легенд, художніх творів: *острів Бермуди* (зачарований острів в «Бурі» В. Шекспіра), *острів Крокілея* (згаданий Гомером біля Ітаки), *острів Пенлай* (острів-гора Пенлай у китайській міфології).

Найменування смуг мотивовані іменами богів дощу різних народів: *смуги Перкунаса* (балтійський бог-громовержець), *смуги Уануї* (бог дощу в маорі), *смуга Хубала* (арабський бог дощу).

Отже, серед 301 титаноніма переважають складені конструкції (272; 90,37 %), представлені двома моделями – іменниково-іменниковою (246; 81,73 %) та прикметниково-іменниковою (26; 8,64 %). Простих онімів зафіксовано 27 (8,97 %), а складних – 2 (0,66 %).

Усі титаноніми утворені лексико-семантичним способом, переважно синтаксичним (272; 90,37 %), рідше – шляхом власне семантизації (29; 9,63 %). Прості і складні пропріативи походять від теонімів (16; 5,31 %) або інших міфонімів (13; 4,32 %), а складені – від земних топонімів (151; 50,17 %), поетонімів (61; 20,27 %), теонімів (28; 9,3 %) або інших міфонімів (32; 10,63 %). Усі складені структури включають астрономічний термін. Мотивація пропріативів – номінальна (29; 9,63 %), сутнісно-номінальна (179; 59,47 %) або сутнісно-квалітативна (93; 30,9 %); як бачимо, переважно вона не пов'язана зі значенням твірних лексем, але чітко регулюється певними правилами, визначеними МАС для кожної групи назв.

Порівнявши отримані результати аналізу титанонімів з атрибутами венусонімів [2, с. 147], можемо зробити висновок, що спільними ознаками є домінування складених конструкцій, синтаксичного способу деривації, номінальної або сутнісно-номінальної мотивації, а також входження до складу таких пропріативів астрономічних термінів й утворення значної частини космопонімів від теонімів та інших міфонімів. Як і власні назви просторових об'єктів на Венері, більшість титанонімів виникла у ХХІ ст.

На відміну від венусонімів, в яких майже половина епонімів є антропонімами, зокрема субстантивами жіночого роду, з чим пов'язана наявність меморіальної мотивації, найменування просторових об'єктів на Титані часто утворюються шляхом поєднання АТ з назвами земних озер або островів, що, зокрема, впливає на високу активність сутнісно-квалітативної мотивації.

Серед титанонімів засвідчено лише одну українськомовну за походженням назву (*Синевирське озеро*) і дві східнослов'янські (кратер *Велес* і *макула Полея*). Українізмів із-поміж венусонімів більше, однак і їхня кількість майже всемеро переважає чисельність пропріативів Титана.

Перспективи подальших студій вбачаємо в аналізі власних назв просторових об'єктів на інших планетах та їхніх супутниках, що дозволить зробити більш достовірні висновки щодо визначальних особливостей космопонімів.

Література

1. Карпенко Ю. Назви зоряного неба. *Українське небо* 2. *Студії над історією астрономії в Україні*. Львів : Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2016. С. 88–151.
2. Торчинський М. М., Торчинська Н. М. Власні назви просторових об'єктів на Венері. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2025. Вип. 2 (213). С. 147–152.
3. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
4. Цель: Титан. *Газетир планетарной номенклатуры*. URL : <https://planetarynames.wr.usgs.gov/Page/TITAN/target> (дата звернення: 16.08.2025).

Халіман Оксана,
*доктор філологічних наук, доцент,
Відокремлений структурний підрозділ,
«Полтавський фаховий коледж
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого»,
доцент кафедри загального мовознавства та іноземних мов,
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*

**«ЗАКЛЮЧИТИ ДОГОВІР» vs «УКЛАСТИ ДОГОВІР»:
ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ НОРМИ
В СУЧАСНОМУ МОВЛЕННІ
(на матеріалі корпусу ГРАК)**

Становлення мовної норми, як відомо, – тривалий процес. Наслідки тривалого колоніального минулого зумовили деформацію мовної ситуації в Україні, що викликало нагальну потребу «зупинити розкручений маховик зросійщення» [1, с. 15] для повноцінної реалізації функцій мови. Праці І. Вихованця, присвячені цій проблематиці, не втрачають актуальності й сьогодні. Серед них – «Розмовляймо українською: мовознавчі етюди», де вчений ретельно аналізує тенденції та причини відхилення від усталених норм, дає цінні поради для формування культури мови [1].

Застосування елементів корпусного аналізу дає змогу прослідкувати динаміку становлення мовної норми, зокрема ступінь поширення нормативних / ненормативних лексем у сучасному мовленні.

Звернемо увагу на фразу *укласти договір*, що вживається, зокрема, у юриспруденції. «Не заключаймо договорів» – закликав згаданий вище мовознавець та наголошував на поширенні такої «суржикової продукції» на телебаченні й радіо [1, с. 62].

Пошук у корпусі української мови ГРАК [2] демонструє такі результати, порівн.:

1) пошуковий запит [lemma="заклучити"] [lemma="договір"] дав 366 результатів, датованих 1888–2023 роками, з них, наприклад, художнього стилю – 4 (Микола Хвильовий /1927/, Юліан Опільський /1929/, Євген Куртяк /1990/, Юрій Сорока /2012/), публіцистичного – 250 (з них у ХХІ ст. – 216) та ін. Як бачимо, численні порушення слововживання (59,02%) допущені в сучасному публіцистичному мовленні: автори газетних статей використовують зазначений вище варіант, що викликає потребу підвищення мовної компетентності журналістів, напр.: *Після того було повідомлено організацію, з якою **заклучено договір** по обслуговуванню флагаштока, щоб вони приїхали і зробили планове обстеження, підтяжку шпильок і взагалі змащування його частин, ну і заміну троса. При заміні троса він обірвався і зараз, щоб його поміняти, тросу треба вишка 66 м («Житомир.info»); У Києві судитимуть керівника приватного підприємства, який **заклучив договір** оренди земельної ділянки з міською радою, щоби нібито оновити розташовану базу відпочинку, але замість оздоровчого табору збудував там котеджене містечко («LB.ua») та ін.;*

2) пошуковий запит [lemma="укласти"] [lemma="договір"] дав 11 482 результати, датовані 1924–2024 роками, з них, наприклад, художнього стилю – 72 (серед них – численні автори сучасної української літератури: Люко Дашвар, Світлана Талан, Тетяна Пахомова, Владислав Івченко та ін., порівн.: *Розумні люди казали, що краще б **укласти договір** з охоронною фірмою з райцентру: хай вони в монітори дивляться і мчать до Іванового подвір'я зі злодюжками розбиратися (Люко Дашвар)), публіцистичного – 9 489.*

Варто констатувати, що у творах авторів світової літератури, зафіксованих у ГРАКу й поданих у перекладі українською мовою, уживається нормативний варіант, що свідчить про якісну роботу перекладачів, напр.: *Як виходить з пояснень адміністрації готелю, **укласти договір** про користування VIP-паркінгом непросто (Харукі Муракамі).*

Загальне співвідношення ненормативного та нормативного вживань серед отриманих результатів – 3,09% до 96,91%, зокрема у ХХ ст. – 12,12% до 87,88%, у ХХІ ст. – 2,54% до 97,46%. Отже,

проведений аналіз свідчить про позитивну динаміку становлення мовної норми щодо вживання фрази *укласти договір* у сучасному мовленні.

У перспективі плануємо простежити особливості нормативного вживання інших мовних одиниць з використанням елементів корпусного аналізу.

Література

1. Вихованець І. Розмовляймо українською: мовознавчі етюди. Київ: Пульсари, 2012. 160 с.

2. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2025. URL : uacorpus.org.

Раїса Христіанінова,
*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови,
Запорізький національний університет*

СИСТЕМА СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У КОНЦЕПЦІЇ ПРОФЕСОРА ІВАНА ВИХОВАНЦЯ

Система складних речень в українському мовознавстві має тривалу історію вивчення, але попри це, ще й натеper не набула чіткої визначеності щодо її компонентів. Період зародження та становлення теорії складного речення української мови припадає на початок ХХ ст., про що свідчать тогочасні граматики: «Граматика руської мови» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера [14], «Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» В. Сімовича [12], «Українська граматика (для III і IV кляси шкіл середніх)» Є. Тимченка [16], «Українська граматика для самонавчання» М. Левицького [8]. Автори названих граматик виокремлюють складні речення та намагаються їх схарактеризувати. С. Смаль-Стоцький і

Ф. Гартнер називають такі утворення «сполуками речень» [14, с. 113], В. Сімович, Є. Тимченко, М. Левицький – «зложеними реченнями» [12, с. 398; 16, с. 52; 8, с. 169]. Фіксуємо також перші спроби розділити складні речення на групи. Наприклад, В. Сімович з-поміж складних (за його термінологією – зложених) речень виокремлює рівнорядно-зложені (сполука речень), утворені з «головних речень», які «кожне для себе самостійне» [12, с. 402], «щодо свого значіння між собою рівні», можуть бути виставлені «в один рядок», та нерівнорядно-зложені (спійня речень), складені з «головного й побічного речень», які стоять «не в одному ряді, і значінням між собою – нерівні» [там само, с. 399]. Рівнорядно-зложені речення, на думку В. Сімовича, можуть бути зі сполучниками і без них. В останніх, за його словами, «поодинокі думки повідділювані від себе запинками» [там само, с. 403]. Описуючи нерівнорядно-зложені речення, дослідник подає лише сполучникові утворення. Трохи пізніше О. Синявський, характеризуючи складні речення, так само поділяє їх на дві групи – «рівнорядно-сполучені й підрядно-сполучені» [11, с. 316], але речення зі сполучниками і без них розглядає в обох групах, наголошуючи, що сполучники можуть бути пропущені [там само, с. 319, 323].

У 40–50 рр. XX ст. вчення про складне речення української мови розвивається двома гілками – в українському вітчизняному мовознавстві та лінгвістичних дослідженнях представників української діаспори. До середини XX ст. було вже досить чітко окреслено дві групи сполучникових складних речень – складносурядні та складнопідрядні, маркером їх розмежування визначено рівноправність або нерівноправність предикативних частин [7, с. 142–143; 5, с. 125–138; 19, с. 101]. Але дискусійним залишається потрактування складних речень із безсполучниковим поєднанням структурних компонентів. Одні мовознавці виділяють складносурядні сполучникові і безсполучникові та складнопідрядні сполучникові і безсполучникові речення [5, с. 125–138; 7, с. 143], інші хоча й не протиставляють асиндетон (безсполучниковий зв'язок) сурядності та підрядності, але складні речення з безсполучниковим поєднанням не розподіляють між складносурядними й складнопідрядними, описують їх окремо, зазначаючи, що ці речення набирають зна-

чення «стилістичного варіанта сполучникових складних речень» [19, с. 118].

А вже в другій половині ХХ ст. з'являються наукові розвідки, що визначають безсполучникові складні речення як окремий тип, протиставлюваний складносурядним і складнопідрядним реченням [6; 15; 3; 4; 20 та ін.], у зв'язку з чим система складних речень української мови набуває трикомпонентного складу, охоплюючи три окремі типи речень – складносурядні й складнопідрядні, до яких зараховано тільки сполучникові утворення, та безсполучникові. Проте одностайної підтримки такий підхід не отримав, окремі мовознавці наголошували на тому, що безсполучникові конструкції не варто розглядати в системі мови, оскільки більшість із них не мають граматичних моделей (структурних схем) і парадигм, та пропонували визначати їх як складні безсполучникові комунікати, що не набули адекватного виміру в системі мови [13, с. 635].

На зламі ХХ і ХХІ тисячоліть теоретичний синтаксис у лінгвоукраїністиці зазнає зміни засадничих принципів. Професор І. Вихованець розробляє новий підхід у дослідженні граматичної системи української мови – функційно-категорійний – та розпрацьовує основні положення аналізу морфологічних та синтаксичних одиниць під новим кутом зору. У 1993 р. виходить у світ його праця «Граматика української мови. Синтаксис», у якій викладено напрями дослідження синтаксичної системи української мови загалом і системи складних речень зокрема з позицій функційно-категорійної граматики. Дослідник уперше в українському синтаксисі аналізує розглядані синтаксичні одиниці у трьох аспектах – формально-граматичному, семантико-синтаксичному та комунікативному, визначаючи складне речення як «об'єднання предикативних одиниць на основі відповідного синтаксичного зв'язку й семантико-синтаксичного відношення, яке побудоване за певною структурною схемою і функціонує як єдине комунікативне ціле» [1, с. 288]. Важливою є висловлена ним думка про відносну автономність і водночас взаємопов'язаність цих аспектів [там само, с. 280], що вможливило уникнути багатьох дискусійних моментів, притаманних попереднім класифікаціям складних речень. Теоретично обґрунтованим

і перспективним для майбутніх досліджень складних речень вважаємо й уперше чітко окреслене положення про формально-граматичну та семантико-синтаксичну елементарність / неелементарність складних речень. Формально елементарними дослідник вважає складні речення бінарної структури, які охоплюють лише дві предикативні частини, речення з більшою кількістю предикативних частин він кваліфікує як структурно неелементарні. Особливу увагу звертаємо на міркування дослідника, які свідчать про відсутність повної кореляції між формальною та семантичною елементарністю складних речень: «Семантично елементарне складне речення формується тільки двома семантично елементарними простими реченнями й одним семантико-синтаксичним відношенням між цими елементарними простими реченнями, напр.: *А жінці хто потрібен, якщо вона – поет?* (Л. Костенко); *Пастушок задеревів – Говорили звірі* (Д. Павличко)» [там само, с. 294], таке речення є і формально, і семантично елементарним. Але формально елементарні речення можуть виявляти і семантичну неелементарність, якщо в предикативних частинах наявні синтаксеми, «які вказують на формування цього семантично складного речення з багатьох семантично елементарних простих речень», наприклад, модальні, причинові тощо, як у реченні *І тільки при людях, мабуть, дерева тремтять від жаху, бо кращих із них поведуть ні за що, ні про що на плаху* (Ліна Костенко) [там само, с. 294].

Для стратифікації складних речень за формально-граматичною будовою Іван Романович послідовно використав критерій синтаксичного зв'язку між їхніми предикативними частинами, на підставі чого розмежував чотири типи складних речень – складносурядні, складно-підрядні, з недиференційованим синтаксичним зв'язком, зі взаємозалежними частинами [там само, с. 292]. Такий підхід дав змогу: 1) уникнути неодноплановості критеріїв розподілу складних речень на групи, що було притаманним для узвичаєної в II половині XX ст. структурно-семантичної класифікації. Як зазначає сам дослідник, у цій класифікації «поділ складних речень на три типи здійснено не на одній логічній площині. Зокрема, безсполучникові складні речення мають протиставлятися не складносурядним і складнопідрядним, а сполучниковим

складним реченням у всій їх сукупності» [там само, с. 292]; 2) чітко окреслити межі кожного типу елементарних складних речень, зокрема, з-поміж складнопідрядних речень було вилучено конструкції на взір *Щасливий, хто сні має милі* (Лєся Українка), одна з предикативних частин у яких функціює в ролі підмета до присудка іншої предикативної частини, тому між предикативними частинами підрядного зв'язку не може бути, а отже, і зараховування їх до складнопідрядних суперечить логіці; такі конструкції вчений подав як окремий тип – складні речення зі взаємозалежними частинами; 3) прибрати дискусійні моменти в потрактуванні безсполучникових складних речень; застосування критерію синтаксичного зв'язку між їхніми предикативними частинами привело до зарахування певної їх частини до складносурядних [там само, с. 304–306], складнопідрядних [там само, с. 321–322], речень зі взаємозалежними частинами [там само, с. 347] та виокремлення ще одного типу складних речень – із недиференційованим синтаксичним зв'язком [там само, с. 347–349]. Мовознавець звернув увагу також на групу складних речень, предикативні частини яких поєднані сполучниками *тобто, цебто, себто*, які зараховували в традиційній граматиці до складносурядних, обґрунтував їх подібність як до складносурядних, так і до складнопідрядних речень, окреслив їхнє місце в системі складних речень як перехідного типу між складнопідрядними і складносурядними та визначив їх як різновид синкретичних складних речень [там само, с. 345].

У семантико-синтаксичному аспекті І. Вихованець визначив основні семантичні різновиди кожного із названих типів речень. Вихідне положення про відносну автономність трьох аспектів вивчення складного речення дало змогу позбутися тих дискусійних моментів, які часто поставали каменями спотикання для дослідників складних речень, що працювали в руслі структурно-семантичної класифікації. Наприклад, складнопідрядні речення місця (локативні, просторові) дослідник подає як семантичний різновид і серед детермінантних складнопідрядних речень [там само, с. 328], і складнопідрядних речень прислівного типу [там само, с. 334], і займенниково-співвідносних складнопідрядних речень [там само, с. 338]; складнопідрядні речення часу – серед детер-

мінантних [там само, с. 324–325] і займенниково-співвідносних [там само, с. 338–339].

Окреслюючи загальні риси комунікативної організації складних речень, дослідник підкреслює її значну подібність до комунікативної організації простого речення, але водночас застерігає від їх ототожнення. Він зазначає, що «прості і складні речення як комунікативні одиниці (висловлення) розрізняються, наприклад, перевагою некомплексних / комплексних тем і рем, стосунком до кількаступінчастого актуального членування. Навіть різновиди складного речення виявляють у цьому плані розбіжності» [там само, с. 286].

Теоретичні ідеї, закладені фундатором функційно-категорійної граматики, в монографічних описах розвинули прихильники цього напрямку та учні Івана Романовича. Зокрема, К. Г. Городенська детально описала сполучникові складносурядні речення [2], Н. В. Рула опрацювала семантико-синтаксичну типологію сполучникових і безсполучникових складносурядних речень [10], складнопідрядні речення в сучасній українській мові постали предметом вивчення в наукових працях Р. О. Христіанінової [17; 18], І. Ю. Ротару розглянула типологію складних речень зі взаємозалежними частинами [9]. Натепер ще чекають глибокого монографічного опису складні речення з недиференційованим зв'язком.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
2. Городенська К. Г. Сполучникові складносурядні речення української мови в нових координатах формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня “Рута”», 2022. 208 с.
3. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків : Вища школа. Вид-во при Харківському університеті, 1980. 152 с.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

5. Ковалів П. Граматика української мови. Мюнхен, 1946. 148 с.
6. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 2 : Синтаксис. Київ : Рад. школа, 1961. 284 с.
7. Курс сучасної української літературної мови. Том II : Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : «Радянська школа», 1951. 407 с.
8. Левицький Мод. Українська граматика для самонавчання. Вид. третє, випр. і доповн. Катеринослав–Ляйпціг, 1923. 197 с.
9. Ротару І. Ю. Типологія складних речень зі взаємозалежними частинами в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2014. 20 с.
10. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2019. 260 с.
11. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів : Українське видавництво, 1941. 363 с.
12. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. Київ–Ляйпціг : Українська накладня, 1919. 584 с.
13. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 669 с.
14. Смаль-Стоцький С. і Гартнер Ф. Граматика руської мови. Третє переробл. вид. Відень, 1914. 202 с.
15. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. За заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.
16. Тимченко Є. Українська граматика (для III і IV кляси шкіл середніх). Київ : Вид. т-во «Криниця», 1918. 144 с.
17. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
18. Христіанінова Р. О. Формально-граматична і семантико-синтаксична типологія складнопідрядних речень : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2013. 464 с.

19. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Наукове товариство ім. Шевченка, 1951. 402 с.

20. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

Надія Хрустик,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

ГЕНДЕРНІ ЕТНІЧНІ ТИПИ: ОНІМНИЙ ВИМІР

Кожен народ прагне до самопізнання, зокрема до вивчення та усвідомлення своєї гендерної етнічної ідентичності. Нерідко це усвідомлення візуалізується лише в порівнянні з особливостями гендерних етнічних ознак інших народів. Пізнання своєї іншості, її вияву на гендерному рівні зокрема, важливе й цінне для кожного етносу, особливо для тих етносів, які через певні історичні обставини, у які вони потрапили, змушені виборювати право на свою ідентичність. Вивчення гендерної етнічної ідентичності важливе й *актуальне* в наш час, коли глобалізаційні процеси повільно, але постійно стирають міжнаціональні кордони.

Питання гендерної етнічної ідентифікації належить до складних і дуже чутливих питань сучасної науки. Чи не найбільші напрацювання зазначеної проблематики спостерігаються в царині етнології. У мовознавстві ця проблематика не є достатньо дослідженою. З огляду на сказане, Т. Космеда зазначає, що українська гендерна лінгвістика повинна всебічно репрезентувати, докладно описати насамперед національну специфіку вияву гендеру в мові й мовленні, що ґрунтується на національній ментальності, яка своєрідно запрограмована зокрема й на підсвідомому рівні, закодована в мовній свідомості українців [2, с. 19]. Дослідниця слушно зауважує, що гендерні ознаки мовно-національної картини світу не завжди очевидні, однак перехід мовознавства до нової поліфункційної парадигми

лінгвістичних знань зобов'язує розширювати поліфункційність засобів мови у світлі гендерного феномена [1, с. 113].

Мета нашого дослідження – розкрити значення особових імен як засобу зображення гендерних етнічних типів у творах художньої літератури. *Об'єкт* спостереження – гендерні етнічні типи. *Предмет* вивчення – оніми, зокрема особові імена, як засіб вираження гендерної етнічної ідентичності. *Матеріал* опрацювання – жіночі особові імена. *Джерельною базою* для написання нашої роботи послуговували твори Лесі Українки – оповідання «Над морем» (1898 р.) [7] і драматична поема «Бояриня» (1910 р.) [6]. Вибір цих художніх творів зумовлений зверненням погляду до геніальної постаті Лесі Українки, письменниці й мислительки, великої українки, а також до блискуче змальованих у її творах гендерних етнічних типів. Оповідання «Над морем» і драматична поема «Бояриня» неодноразово привертати увагу дослідників-літературознавців, які вважають, що оповідання, головним чином, присвячене екзистенційній проблематиці, а у драматичній поемі розкриваються мотиви ностальгії, зради, зародження комплексу меншовартості, зображується кривавий період Руїни в історії України. Серед мовознавчих студій на особливу увагу заслуговує монографія Т. Крупеньової, присвячена вивченню ономастики драматичних творів Лесі Українки, яка стала вагомим внеском у вивчення онімів цих творів, зокрема і драми «Бояриня» [3]. Опираючись на все те, що зроблено попередніми дослідниками, намагатимемося розглянути аналізовані твори з іншого погляду – під кутом зору онімного виміру гендерної етнічної ідентичності.

Оповідання і драматична поема написані в різний час. Події, які в них зображені, також відбуваються в різні історичні епохи. Оповідання «Над морем» – початок ХХ ст., сучасність Лесі Українки, а драматична поема «Бояриня» – друга половина XVII ст., період кривавої Руїни в історії України. Утім, обидва ці твори, як нам видається, пов'язані однією проблематикою – це відображення різної етнічної ідентичності, зокрема, на гендерному рівні, двох різних культур, різних світів. Йдеться про змалювання представниць українського й російського етносу. Дібрані за одним принципом особові

імена головних героїв виступають своєрідним об'єднавчим засобом для оповідання та драматичної поеми. Це прихований онімний засіб, розрахований на освіченого і вдумливого читача.

В оповіданні «Над морем» змальовується літня курортна Ялта, у яку звідусіль з'їхалися заможні люди з надією покращити стан свого здоров'я. Безіменна оповідачка, у якій легко вгадується Леся Українка, описує своє випадкове знайомство з молододою панночкою з *«порядної родини»*, яка приїхала з Москви на лікування. Звати її *Алла Михайлівна* (в оригіналі – *Михайловна*). У словнику про походження та значення жіночого імені *Алла* зазначається, що воно гр. походження, можливо, походить від *allē* (чол. *allos*) – інша, друга, наступна; у рос. мові могло виникнути від прикметника «алый» [5, с. 118]. Так, найменувавши героїню свого оповідання *Аллою*, письменниця наголошує на її іншості, що й розкривається у творі. Московська панночка завжди називається антропоформою, характерною для російської мови, у якій особове ім'я поєднується з ім'ям по батькові, – *Алла Михайлівна. Михайло* (а звідси – *Михайлівна*) – д.-євр. ім'я *Mīkhā'ēl* від *tī-khā'-ēl* – хто як Бог (рівний Богові) [5, с. 78]. Як видається, авторка твору, надавши своїй героїні це ім'я по батькові, прагне увиразнити уявлення панночки про свій рід і її намагання вивищитися над іншими людьми, адже батько в неї – генерал, а мати – донька професора. Зовсім не випадково в одній із кімнат Алли Михайлівни на столі *межи двома портретами: старого військового в рясних еполетах і немолодої пані в чорній візитовій сукні, випростаної і гордої*, стояв її портрет, на якому голова була *підведена різким рухом вгору* [7]. Припускаємо також, що Леся Українка, використовуючи онім *Михайлівна*, асоціативно пов'язує панночку з традиційним символом Росії – російським ведмедем, а тим самим – з усім, що притаманне російському етносу.

Окрім блискуче зображеного типажа московської панночки із заможної родини, письменниця створює яскравий тип няні, уже дуже немолодої жінки, яку Алла Михайлівна взяла з собою у Крим для *«призвоїтості»*. Звати няню *Настасія Іллінічна*, де *Анастасія, Настасія* жін. до *Анастас* [5, с. 119], а *Анастас (Настас)* –

гр. *anastasis* – воскресіння [5, с. 38]. Ім'я по батькові словник тлумачить так: *Ілля, Ілько* – д.-євр. походження, де ім'я *'Eliyāh, 'Eliyāhū* – мій Бог – Ягве [5, с. 64]. Можемо припустити, що з вибором імені няні, яка завжди супроводжує панночку в Ялту на лікування, авторка пов'язує надію Алли Михайлівни на одужання від важкої хвороби.

Отже, у творі «Над морем» зображено дві різні гендерні етнічні ідентичності. З одного боку, – Алла Михайлівна, яка уособлює все московське (*«У нас в Москве», – так починалась кожда її розмова, а кінчалась: «Ах, ваша противная Ялта!»* [7]), а з іншого боку, – оповідачка-українка, яка спостерігає за чужинкою, репрезентуючи своєю поведінкою, окремими репліками, внутрішніми роздумами культурні цінності тогочасної української інтелігенції. Остання їх зустріч закінчується суперечкою. Із внутрішнього мовлення оповідачки, яким завершується ця зустріч, дізнаємося про ті відчуття й думки, які її охопили після спілкування з московською панною: *Я не повторила і спустила очі додолу, бо чула, що у мене був «темний погляд», повний непримиримого, фатального антагонізму...* [7].

Драматична поема «Бояриня», як і оповідання «Над морем», також будується на порівнянні двох різних культур, двох різних світів – українського світу і російського. Утім, головною героїнею цього твору є українка. Жодного російського персонажа, який би з'являвся на сцені, у драмі немає. Російська гендерна етнічна ідентичність візуалізується для читача лише через її сприйняття дружиною боярина Степана Оксаною, його матір'ю, сестрою Ганною, а також ним самим.

Ім'я головної героїні драматичної поеми – *Оксана*. Опираючись на словники, Т. Крупеньова зазначає, що ні в часи Лесі Українки, ні, тим паче, у часи Петра Дорошенка, його в російській мові не було. Це тепер воно там є, запозичившись з української мови, і досі сприймається саме як українське ім'я [3, с. 102]. *Оксана* – ім'я гр. Походження, яке сягає, можливо, слова *хепіа* – гостинність або *хепіос* (жін. *хепіа*) – чужий, чужоземний [5, с. 167]. Отож, *Оксана* – українка,

чужа, чужоземна. Письменниця знову вдається до того прийому використання онімів, який вона застосувала в оповіданні «Над морем».

Героїня твору «Бояриня» добре усвідомлює національну специфіку свого імені, хоч, очевидно, не знає змісту його внутрішньої форми. У розмові із сестрою свого чоловіка Ганною вона розмірковує над особливостями української і російської форм свого і її імені. З короткого діалогу дізнаємося: *Оксана / А як по-їхньому Оксана буде? / Ганна / Акси́нья чи Аксю́ша. / Оксана / Щось негарно. / Оксана мовби краще. Ти, Ганнусю, / мене таки Оксаною зови; Оксана / А як же / ти тут звешся? / Ганна / Аннушка. / Оксана / Чи ба! (немов ухвалюючи) «Ганнушка». / Ганна (поправляючи): / Ні-бо, «Аннушка», Оксано. / Оксана / Не вимовлю. Проте ж воно нічого і по-московському, хто добре вміє [6].* Т. Крупеньова зазначає, що так виникає «антропонімна опозиція», характерна для драми «Бояриня»: *Оксана – Акси́нья, Аксю́ша; Ганнуся – Аннушка [3, с. 104].*

Особове ім'я *Оксана*, відображаючи гендерну етнічну іншість героїні твору на онімному рівні, у тексті поступово набуває все ширшого і глибшого змістового наповнення, концентруючись у таких підсумкових словах боярині-українки: *Ой, чоловіче!.. / Та й осоружна ж ся мені Москва! [6].*

Використання онімів з прихованою внутрішньою формою з метою зображення гендерних етнічних типів було здійснене ще до Лесі Українки. Зробила це раніше Олена Пчілка у своїй повісті «Товаришки» (1887 р.). Одну з дійових осіб твору – етнічну росіянку, яка навчалася в Цюрихському університеті разом з українськими студентами, авторка найменувала *Діаною Песцовой*. За словником *Діана* – ім'я лат. походження, яке позначає *deus* – бог; в давньоримській міфології *Діана (Diana)* – богиня Місяця і полювання [5, с. 133]. Змістове наповнення внутрішньої форми цього оніма асоціативно, з тонким вишуканим гумором, перегукується з наполегливими залицяннями дівчини до студента-українця з Полтавщини. Так Олена Пчілка показала зацікавленість багатьох росіянок у тому, щоб одружитися з добрими і працьовитими українськими хлопцями. Леся Українка, безумовно, читала цей твір і знала про згаданий вище онімний

прийом змалювання художніх образів. Використовуючи його у творах «Над морем» і «Бояриня», вона розвинула цей прийом, піднесла на новий рівень, перетворила на спосіб онімного моделювання гендерного етнічного протиставлення.

Узагальнюючи все вищесказане в нашому дослідженні, можемо *висновувати*, що онімний вимір гендерної етнічної ідентичності є важливим способом її осмислення. У художній літературі – це глибокий і цікавий прийом змалювання гендерних етнічних типів як прихованим способом, розрахованим на високоосвіченого читача, так і відкрито візуалізованим шляхом. Оніми, зокрема антропоніми, їх форми, якщо йдеться про особові імена, – важлива ознака етнічної ідентичності, зокрема й на гендерному рівні. *Перспективу* дослідження вбачаємо у вивченні різних гендерних етнічних типів, зокрема українських, в онімному вимірі.

Література

1. Космеда Т. А., Саліонович Л. М., Халіман О. В. Розділ II. Граматична категорія роду, лексико-семантична, фразеологічна й словотвірна системи в аспекті гендерної лінгвістики та лексикографічна практика. Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. *Гендерна лінгвістика в Україні : історія, теоретичні засади, дискурсивна практика* : колект. моногр. / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; Дрогобич : Коло, 2014. Розділ II. С. 108–173.

2. Космеда Т. А. Передмова. Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Саліонович Л. М., Халіман О. В. *Гендерна лінгвістика в Україні : історія, теоретичні засади, дискурсивна практика* : колект. моногр. / за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди ; Дрогобич : Коло, 2014. Передмова. С. 9–21.

3. Крупеньова Т. І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки : монографія. Одеса : Астропринт, 2004. 159 с. URL : <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/4967> (дата звернення : 25.08.2025).

4. Пчілка Олена. Товаришки. URL : <https://libruk.com.ua/reader/rchilka-olena/tovaryshky/> (дата звернення : 20.08.2025).

5. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : словник-довідник / за ред. В. М. Русанівського. Вид. 3-тє, випр. Київ : Наук. думка, 2005. 331 с.

6. Українка Леся. Бояриня. URL : <https://osvita.ua/school/literature/u/66845/> (дата звернення : 15.08.2025).

7. Українка Леся. Над морем. URL : <https://onlyart.org.ua/lesya-ukrayinka/lesya-ukrayinka-nad-morem> (дата звернення : 10.08.2025)

Світлана Шабат-Савка,
*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри сучасної української мови,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

ПИТАЛЬНІ ВИСЛОВЛЕННЯ ЯК ЕТНОМАРКОВАНІ КОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО ДИСКУРСУ

У поліпарадигмальному просторі лінгвістики сьогодення, що вирізняється домінуванням комунікативних, когнітивних та дискурсивних напрямів, антропоцентризм постає як посутній методологійний вектор, що передбачає аналіз мовних явищ у нерозривному зв'язку з людиною, з її інтенційною сферою, культурою та ментальністю. Унаслідок цього в дослідницьке поле науковців потрапляють не лише універсальні мовні одиниці, а й етномарковані конструкції, що відтворюють національну своєрідність і концептуалізують ментальний простір етноспільноти. Важливим у цьому контексті виявляється лінгвокультурологічний підхід до вивчення питальних речень, які реалізують багатий прагматичний потенціал і функціують як засоби вираження комунікативних стратегій, маркери ввічливості, ціннісних орієнтирів, національно зумовлених моделей поведінки мовців у тих або тих дискурсивних практиках. З огляду на це, питальне висловлення слугує культурним знаком, що відображає специфіку української мовної картини світу як її синтаксичний складник.

Обсяг семантики, що передають питальні конструкції, визначає їхнє належне місце серед синтаксичних одиниць, традиційно протиставлених непитальним структурам розповідного, спонукального й оптативного типу. Вони, як окремий модально-інтенційний тип висловлень, що актуалізує багатоаспектний процес-пошук мовної особистості, вербалізують інтенцію запиту – прагнення адресанта отримати чи уточнити певну інформацію, виокремлюють в контексті класифікацій речень за метою висловлювання та комунікативною настановою. Водночас, за нашими спостереженнями, дискурсивно-стильовий континуум української мови «увиразнює комунікативно-інтенційний потенціал питальних висловлень, їхні вторинні функції (фігуральність, волевиявлення, оцінку, емоційність, фатичність та ін.), детерміновані прагненням автора інтенцій запиту представити естетичні можливості мови, увічливість мовної особистості, світ її емоцій та почуттів» [4, с. 7]. За такого підходу термінообшир поняття «питальне висловлення» охоплює не лише базову модель «запит – пошук інформації», яка є визначальною для реалізації інтенцій запиту, а й інші функції питальних структур, пов'язані з формуванням риторичності, ввічливості й естетики мовлення, реалізацією спонукування, інтенсифікуванням емоційності, конотуванням оцінки, відображенням етнокультурної ідентичності.

Як зауважив І. Вихованець: «Питальні речення містять запитання, що спонукають співрозмовника до відповіді. Їх комунікативне завдання полягає не в передаванні інформації, як у розповідних реченнях, а у спонуванні до отримання потрібної інформації» [1, с. 145]. Утім, лінгвістична природа питальних висловлень виявляється у створенні динамічності та природності людського спілкування, в оприявненні активної позиції мовця, що перебуває у стані когнітивного пошуку необхідної інформації. Ставлячи запитання, комунікант не тільки прагне отримати відповідь і задовольнити власні інтенції, а й реалізує комунікативні стратегії, налагоджує контакт із співрозмовником, демонструє культурно детерміновані норми своєї поведінки в різних конситуаціях.

Лінвокультурологічний підхід, що вивчає «фіксацію в мові, етнотекстах і дискурсивній практиці духовної й матеріальної культури народу», досліджує її «культурні вияви в комунікації, різних типах текстів і дискурсів» [2, с. 355], дає змогу в цьому контексті обстежити й питальні речення і не тільки як синтаксичні одиниці, що мають свої структурно-семантичні, комунікативні та прагматичні параметри, а і як етномарковані конструкції, що відтворюють лінгвоментальність народу, філософію його світоіснування.

Питальні висловлення належать до етномаркованих синтаксичних одиниць з опертям на такі лінгвопрагматичні чинники:

– культурно зумовлені способи побудови запитання та вербалізації запиту. З одного боку, питальність виражають питальні слова (займенники, прислівники, частки) та інтонація, що втілюють з'ясувальні та уточнювальні інтенції мовців і пов'язані з прагненням адресанта отримати ту або ту інформацію (*– Хто їй тут найрідніший, з ким вона душа в душу живе?* (Є. Гуцало); *– Чого ти, Мелашко, така смутна?* (І. Нечуй-Левицький). З іншого – питальні конструкції, реалізуючи спонукування, використовують для толерантного та ввічливого впливу на адресата мовлення, для експлікації етикетності й делікатності комунікантів у діалогійному дискурсі, пор.: *– Чи б не подала ти мені, Галюню, води?* (В. Шевчук); *– Не продаси, пане лицарю, тієї шаблюки часом?* (А. Свидницький);

– зверненість питального дискурсу як питома риса українського мовлення. Питальне висловлення вирізняється тим, що воно завжди орієнтоване на конкретного адресата (навіть у монологічному реєстрі), який покликаний надати інформацію, активізувати комунікативну взаємодію, реалізувати соціальні та прагматичні наміри мовця, забезпечити виконання інтенції запиту й підтримати інтеракцію. Маркером, що вияскравлює апеляцію, слугує грамема кличного відмінка іменника, напр.: *– Ну а ти, Мар'яне, не боїшся їхати до того Сибіру, в ту холоднечу?* (М. Стельмах); *Дощова краплинко, де ти народилась? І з якого боку надійшла?* (Г. Саблук);

– комунікативні стратегії українського мовлення. Питальні висловлення природно входять у діалогійний дискурс, упливаючи

на перебіг інтеракції, регулюючи міжособистісну взаємодію в межах української етнокультури. Отож це: *стратегія отримання інформації та впливу*, що виявляється у правильному формулюванні запитання. Ще С. Смаль-Стоцький і Т. Гартнер у своїй граматиці зазначили: «питаємо ся так, аби тота особа пізнала, що саме від неї ми хочемо довідати ся» [3, с. 105]; *стратегія налагодження / встановлення контакту* визначена функційною можливістю питальних конструкцій не лише стимулювати взаємодію та репрезентувати зацікавленість співрозмовника, а й відображати національно-культурні норми етикету та емоційності, характерні для українськомовного середовища; *стратегія ввічливості*, яскраво представлена в дискурсі фатичної комунікації; *стратегія попередження конфліктів*, що засвідчує прагнення адресанта уникати гострих запитань, не ставити їх, щоб не створювати напруги, емоційного дисбалансу між комунікантами;

– соціально-рольова ієрархія та ввічливо-етикетні моделі субординації. Питальні висловлення маркують соціально-рольову комунікацію, оскільки саме комуніканти, старші за віком чи статусом, здебільшого контролюють перебіг інтеракції: вони формулюють прямі запитання, уточнюють окремі аспекти змісту. Натомість у рівноправному діалозі реалізація інтенцій запиту виявляється в симетричних статусах мовців, у ввічливо-пом'якшених формах їхнього спілкування. Надмірна кількість запитань може інтерпретуватися як втручання у приватну сферу співрозмовника, як ознака неввічливості та невихованості. У моделях пошанування співрозмовника, що експлікується в делікатному та поштивому ставленні до нього, питальні конструкції формують успішний діалог, пор.: – *Це ви! Як ся маєте?* (О. Кобилянська); – *Здоровенькі були, дядьку Зіновію, добри вечір, тітко Христе. Як ви там?* (М. Стельмах);

– реалізація емоційності в процесі спілкування. Питальні конструкції здатні передати психічний стан автора запиту, його позитивні чи негативні переживання з оперттям на національно-культурний ґрунт, пор.: – *Ти що тут розійшовся? Ану, стули писок! Ти що гадаєш? Ти мені будеш диктувати, якого мені клієнта добирати?*

(Ірина Вільде); – *Ти здурів, брате чи маковиння напився? Це поле належить мені!* (М. Матіос);

– риторичність як властивість питальних конструкцій створювати естетику повідомлюваного й афористичність мовлення, увиразнювати загальнолюдські цінності та філософські концепти людського буття, напр.: – *Який же коваль не ставить себе над іншими ковалями у світі?* (Марко Вовчок); *Філософське питання – що шкодить людині більше: брак вільного часу чи його надмір?* (Ірина Вільде). Ті чи ті стратегії залежать від культурних норм, статусу співрозмовників і контексту спілкування.

Питальні висловлення належать до етномаркованих синтаксичних одиниць, адже, виконуючи універсальну функцію питальності, вони водночас репрезентують лінгвоментальність та етнокультуру народу, ввічливість, етикет та природність людської комунікації, виформовують комунікативні стратегії і тактики, вербалізують розлогий діапазон інтенцій українськомовної особистості.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови : Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
3. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. Відень, 1914. 202 с.
4. Шабат-Савка С. Т. Українськомовний питальний дискурс: монографія. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 332 с.

Вікторія Шиманська,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
та методики її навчання,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини*

СИНТАГМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ДЕРИВАТИВ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Мовна еволюція охоплює також індивідуальну творчість, наслідком чого виступає поява okazіоналізмів. Ці мовні одиниці створюються для конкретного випадку та мають значення лише в певному контексті, а поза ним втрачають сенс. Семантичні відхилення виникають, коли автор використовує нестандартні комбінації для створення сталих виразів. Образно-асоціативне мислення автора формує його унікальну мовну картину світу. Автор завжди прагне до того, щоб його комунікативний задум був правильно інтерпретований адресатом для створення неординарного мовного світу.

У процесі функціонування в тексті особливо фразеологічні одиниці зазнають неминучих структурно-семантичних модифікацій. Це відбувається тому, що автор прагне до семантичної інновації фразем для адекватного відображення індивідуального авторського світосприйняття та досягнення прагматичного впливу на реципієнта. Оскільки будь-які інноваційні трансформації мають відповідати нормам комунікативної ефективності, мовець, створюючи нові одиниці-знаки, повинен враховувати можливе сприйняття цих новоутворень.

У процесі актуалізації фразеологічних одиниць спостерігається складна взаємодія між їхнім усталеним значенням та семантикою контексту або цілісного дискурсу. Це зумовлено тим, що семантична модифікація фразеологізмів відбувається на рівні, який вимагає комплексного аналізу їхньої структури та функціонування в межах конкретного мовленнєвого акту.

Оказіональні фразеологічні одиниці залежать від контексту абсолютно, тотально, безумовно, на відміну від інших мовних одиниць. Така складність пояснюється самою природою фразем, оскільки вона вимагає особливо детальної та вичерпної експлікації та передбачає виникнення у реципієнта комунікації необхідності віднайти прихований зміст висловлення, його приховані додаткові смисли, підтвердженням чого є слухна думка Н. Петрової «будь-яке порушення норми спонукає читача шукати підтекст» [3, с. 28].

Останнє десятиліття позначене гострою актуальністю вивчення okazіональних фраземоутворень, що при порівнянні з усталеними фраземами допомагає краще зрозуміти їхнє функційне призначення. На думку С. Денисенко, okazіональне (контекстуальне) функціонування фразеологічної одиниці – це стилістичний прийом, який яскраво демонструє зсув норми. У результаті тривалого слововживання колись нетипові мовленнєві формули втрачають свою насиченість та неординарність, що й уможливлює виникнення новацій зі зміною конотацій або появою додаткових семантичних відтінків [1, с. 183].

Саме контекстуальні фразеологічні деривати підлягають різним приймам для видозміни, серед яких залучення нових компонент є найтиповішим, проте не єдиним. Прикладами таких фразеологічних пар можуть бути такі. 1) *передати куті меду* («перебільшити») → *передати куті меду з перцем* («не просте перебільшення, а зі спотворенням фактів»). Наприклад, «*Я, товаришу, люблю, коли перехрещено кутю медом з перцем, – сказав він, по-своєму переформовуючи відомий вислів*» [5, с. 135]; 2) *мовчати як риба* («повна мовчанка») → *мовчати як риба в окропі* («повна мовчанка від посиленої напруги, безвиході»). Наприклад, «*Коли його питали, він мовчав як риба в окропі, а сам думав про своє*» [2, с. 96]; 3) *не лишити каменя на камені* («повністю зруйнувати») → *не лишити каменя на камені з вірою* («знищення надії чи переконань»): «*Він так упевнено говорив, що міг би не лишити каменя на камені не лише від фортеці, а й від віри в ній*» [4, с. 142].

Контекстуальні фразеологічні деривати набувають нових властивостей від появи додаткового змісту до посилення емоційної оцінки.

Інформаційний та оцінний потенціал таких okazіонально змінених дериватів завжди вищий, ніж у стандартних фразеологізмах, адже вони містять у собі додаткові, авторські смисли.

Література

1. Денисенко С. Н. Когнітивні аспекти фразотворення. *Семантика, синтактика, прагматика мовленнєвої діяльності* : матеріали Всеукр. наук. конф. Львів, 1999. 234 с.

2. Дрозд В. Г. Білий кінь Шептало : повість. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 128 с.

3. Петрова Н. Д. Лінгво-гносеологічні основи динаміки фразеологічної номінації (на матеріалі англійської фразеології живої природи) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 1996. 55 с.

4. Шевчук В. Дім на горі : роман. Львів : Кальварія, 2015. 264 с.

5. Яновський Ю. І. Вершники : роман. Київ : Основи, 2018. 125 с.

Людмила Шитик,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри українського мовознавства і

прикладної лінгвістики,

Черкаський національний університет

імені Богдана Хмельницького

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ІЗ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНИМИ ЧАСТИНАМИ В ЛІНГВОІНТЕРПРЕТАЦІЇ І. Р. ВИХОВАНЦЯ: СИНКРЕТИЧНА ПРОЄКЦІЯ

Становлення й розвиток сучасної української граматики нерозривно пов'язані з іменем Івана Романовича Вихованця – ученого світового рівня, лінгвіста з математичним мисленням і літературним талантом. Фундаментальність його наукового доробку полягає не тільки в описі морфологічних та синтаксичних явищ, а й у створенні нових, цілісних концепцій. Науково виструнченою і логічно витрима-

ною є типологічна класифікація складного речення, що враховує формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні особливості цих одиниць.

Традиційний розподіл складних речень за видом синтаксичного зв'язку – сурядним і підрядним – не завжди чіткий, до того ж є речення, предикативні частини яких поєднані не підрядним, а предикативним зв'язком і його формою – взаємозалежною координацією. І. Р. Вихованець кваліфікує їх як складні речення із взаємозалежними частинами [1, с. 51; 3, с. 345–347], що вмотивоване єдиним підходом до розуміння специфіки синтаксичних одиниць різних рівнів (словосполучення, простого речення, складного речення) з урахуванням типу синтаксичного зв'язку [3, с. 345]. Пізніше, обґрунтовуючи функційно-семантичну класифікацію складнопідрядних речень, мовознавець відводить таким конструкціям периферію складнопідрядного речення, мотивуючи це тим, що «з семантико-синтаксичного боку (за вербоцентричною теорією речення) семантико-синтаксична валентність предиката поширюється й на суб'єктну реченнєву позицію» [2, с. 7]. Виведення цих складних одиниць на периферію складнопідрядних речень із реалізованою суб'єктною семантико-синтаксичною валентністю предиката є, безсумнівно, логічним, однак у типологічному описі синкретичних складних речень конструкції з підметовою частиною, яким властивий синкретизм семантико-синтаксичних відношень, аналізуватимемо окремо, використавши для їх номінації термін І. Р. Вихованця «складні речення із взаємозалежними частинами».

Мета дослідження – спроектувати виокремлені І. Р. Вихованцем складні речення із взаємозалежними частинами в площину внутрішньорангового спільнокатегорійного синкретизму, описати їхню специфіку.

У лінгвістичній літературі аналізовані складні речення потрактовані неоднозначно, що залежить від принципів класифікації: за логіко-граматичним підходом – як підметові та додаткові (О. Є. Вержбицький, Б. М. Кулик) чи придієслівно-підметові (І. Г. Чередниченко); у річищі структурно-семантичної класифікації вони кваліфіковані як з'ясувальні (С. П. Бевзенко, К. Г. Городенська, К. Ф. Шульжук та ін.), прислівні з'ясувально-компенсувальні та з'ясувально-

підметові складнопідрядні речення (Л. В. Пономарьова), складні речення із взаємозалежними частинами (І. Р. Вихованець, М. В. Мірченко, Р. О. Христіанінова, І. Ю. Ротару), синкретичні складні речення із взаємозалежними частинами (Л. В. Шитик) та ін. Автори «Синтаксису сучасної української мови. Проблемні питання» вважають, що називати підметовими підрядні частини, які корелюють із предикативними прислівниками оцінної семантики, непереконливо, бо безособові форми не можуть мати підмета, тому в таких випадках немає підстав пов'язувати підрядні частини з якимось членом речення [6, с. 357].

На думку І. Р. Вихованця, позиція підметової предикативної частини в структурі складних речень із взаємозалежними частинами зумовлена дієслівним предикатом із суб'єктною семантико-синтаксичною валентністю. Залежно від його формально-граматичних і семантико-синтаксичних особливостей, мовознавець диференціює два різновиди таких складних речень:

1) звичайні складні конструкції з виразними особовими присудками, підметова частина яких може бути поєднана з їх необмеженою кількістю;

2) специфічні складні речення зі з'ясувально-суб'єктною підметовою частиною, що стосується присудків, виражених предикативними формами на *-о*, *-е* або дієсловами, які формально подібні до безособових дієслів на *-ся* та без *-ся* [3, с. 346].

Р. О. Христіанінова вважає більш умотивованими терміни *типові* та *специфічні складні речення зі взаємозалежними частинами* [7, с. 97–104]. Дослідниця описує характер співвіднесеності предикативних частин в обох різновидах (диктумно-диктумна – у першому і модусно-диктумна – у другому); аналізує семантико-синтаксичну специфіку підметової та присудкової частин; стосовно другого різновиду слушно акцентує на тому, що «предикати, уживані в присудковій частині, не поєднуються з іменниками в називному відмінку, тому підметова частина в розгляданих реченнях позначає не діяча, а ситуацію об'єктивної дійсності. Саме ця частина постає семантичним центром усього речення, а присудкова частина лише експлікує

суб'єктивну настанову мовця щодо пропозиції підметової частини» [там само, с. 100].

На нашу думку, другому структурному різновиду складних речень із взаємозалежними частинами властивий синкретизм, що вмотивоване їхньою формальною близькістю до складнопідрядних зі з'ясувально-об'єктною підрядною частиною. Р. О. Христіанінова визначає зону перехідності між складними реченнями зі взаємозалежними частинами та складнопідрядними реченнями, зараховуючи до синкретичних утворень конструкції з предикатами на кшталт: *траплялося, буває, думалось, приємно* та ін. [7, с. 102].

Немає єдиної думки щодо кваліфікації речень, предикативні частини яких стосуються присудкових слів на *-о, -е* [5, с. 237; 4, с. 198; 8, с. 109], дієслів на *-ся (-сь)* (зокрема, *здається*) [4, с. 198] та ін. (докладніше див. у нашій монографії: [9, с. 215–218]).

Різновекторні кваліфікації складних речень аналізованого типу вможливлують виокремлення синкретизму в межах другого структурного різновиду, де, крім суб'єктно-об'єктного чи суб'єктного значень, можливе нашарування додаткових обставинних відтінків – причини, часу, способу дії, умови тощо. Уважаємо, що конструкції із суб'єктно-об'єктним, суб'єктно-об'єктно-обставинним та суб'єктно-обставинним значеннями становлять окремий тип складних речень із взаємозалежними частинами, для яких характерний синкретизм змісту і форми. Вилучення названих конструкцій зі сфери складнопідрядних речень умотивоване тим, що між предикативними частинами таких складних одиниць домінує предикативний синтаксичний зв'язок, за якого виражені суб'єктні семантико-синтаксичні відношення.

Суб'єктно-об'єктне значення репрезентоване в складних речень із взаємозалежними частинами, у яких предикат відкриває семантичні позиції для суб'єкта та об'єкта стану, що можливо за умови наявності в присудковій частині предикатів, виражених:

1) дієсловами з постфіксом *-ся* на зразок: *видилося (видиться), виявилось (виявляється), відчувалося (відчувається), здається (здавалося), марилося (мариться), мріялося (мріється), подумалося (думається), снилося (сниться), чулося (чується, причулося), почувалося*

(почувається), пригадалося (пригадується) тощо, напр.: **Відчувалося**,^{що?} **що** до основної розмови ще не дійшли (І. Ле); *Ще дві години тому Діані здавалося*,^{що?} **що** ніщо в цілому світі не вгамує її душевного болю (О. Компанієць); *Тоді мені причулося*,^{що?} **що** покаянню псалму співає й хурделиця... (В. Шевчук); *Знову він спав в окулярах і знову йому снилося*,^{що?} **що** він тихо пестить уві сні волосся Вероніки... (Є. Кононенко);

2) словами категорії стану на -о зі значенням сприймання, відчуття (відомо / невідомо, важливо / неважливо, властиво, зрозуміло / незрозуміло, ясно / неясно), напр.: **Невідомо**,^{що? про що?} **які** сили призначають дати ваших зустрічей (Є. Кононенко) (пор. **Т₁: Невідомо те, які** сили призначають дати ваших зустрічей; **Т₂: Невідомо про те, які** сили призначають дати ваших зустрічей); *Якщо анекдот – зброя слабосилих, тоді зрозуміло*,^{що?} **чому** чоловіки створили стільки анекдотів про жінок (Л. Кумор); **Ясно**,^{що?} **що** Лодиженко спізнився (І. Ле);

3) предикативом головне в ролі опорного компонента, напр.: **Головне**,^{що? у чому?} **щоб** ти не боялася й вірила мені... розумієш? (пор. **Т₁: Головне те, щоб** ти не боялася й вірила мені... розумієш? **Т₂: Головне в тому, щоб** ти не боялася й вірила мені... розумієш?).

Лексико-граматичні особливості предиката присудкової частини та специфіка сполучного засобу можуть спричинювати додаткове обставинне значення. Окреслимо такі види **суб'єктно-об'єктно-обставинних** складних речень із взаємозалежними частинами:

1) **суб'єктно-об'єктно-причинові**, у яких предикат виражений лексемами *байдуже, бридко, важко, дивно, добре, здорово, прикро, приємно, погано, сумно, цікаво*, а засобами зв'язку слугують *чому, що*, напр.: **Добре**,^{що? від чого? чому?} **що** Бог не мав часу на з'ясування стосунків із Іваном... (М. Матіос) (пор. **Т₁: Добре те, що** Бог не мав часу на з'ясування стосунків із Іваном; **Т₂: Добре від того, що** Бог не мав часу на з'ясування стосунків із Іваном; **Т₃: Добре тому, що** Бог не мав часу на з'ясування стосунків із Іваном); **І найсумніше**,^{що? від чого? чому?} **що** таємницю її загибелі так і не розкрито... (Є. Кононенко); **Просто здорово**,^{що? від чого? чому?} **що** ти є! (В. Симоненко); **Дуже**

прикро, що? за що? чому? **що** між вами й вашою дружиною виникли такі непоправні непорозуміння (Є. Кононенко);

2) **суб'єктно-об'єктно-умовно-причинові** складні речення (предикативи *цікаво, дивно, важко* та ін. – сполучні засоби *як, коли*), напр.: *Ох і важко*, що? від чого? за якої умови? чому? **як** довго тебе не бачу (Люко Дашвар); *Навіть сама безконечність її [науки] грядущого якась... дотикана, провидима, а об'єкти її робіт такі брутально-товсті, підніжні, що й не дивно*, що? за якої умови? чому? **коли** допитливіші уми не витримують тисячократного переливання з однієї пробірки до другої й розчаровуються (Ю. Винничук);

3) **суб'єктно-об'єктно-умовні** речення (предикативи *важко, дивно, добре, цікаво, чудово* та ін. – сполучники *аби, якби, коли б, якщо, як, коли*), напр.: *Було б дивно*, що? від чого? за якої умови? **аби** ми їх не мали в цьому місті! (Є. Кононенко); *Було б непогано*, що? за якої умови? **коли б** отакий зубр <...> та переконався, перевиховався б на нашому будівництві і став нашим... (І. Ле); *Чудово*, що? за якої умови? **якщо** тебе люблять заради тебе самого (П. Бомарше); *Добре було би*, що? за якої умови? **якби** біле було білим, а чорне чорним. Але так не є (М. Матіос) (пор. Т₁: *Добре було би те, якби* біле було білим, а чорне чорним; Т₂: *Добре було би за умови, якби* біле було білим, а чорне чорним);

4) **суб'єктно-об'єктно-умовно-часове** значення (предикативи *добре, важко, непогано, чудово, краще* та ін. – сполучник *коли*), напр.: *Непогано*, що? за якої умови? **коли** *коли* відчуваєш голод (Є. Кононенко); *Краще буде*, що? за якої умови? **коли** *коли* ви самі про себе розповісте, – щоб ми не тратили часу, збираючи всякі плітки... (Л. Кононович);

5) **суб'єктно-об'єктно-цільове** (предикативи *важливо, добре, непогано, чудово* та ін. – сполучник *щоб*), напр.: *Важливо*, що? для чого? **щоб** авторитет, – хай навіть авторитет роду людського – ніколи не підміняв собою думку людства (Б. Кроче); *Добре*, що? для чого? **щоб** перша хвиля розбилась об кілька марних слів (М. Метерлінк).

Суб'єктно-якісне значення демонструють складні речення, у яких додаткове обставинне значення способу дії спрогнозоване лексико-граматичними особливостями предикатів [дієслова *буває, вийшло (виходить, виходило), почувалося (почувається), прийшлося, трапи-*

лося (траплялося, трапляється), уявлялося (уявляється) та ін. – сполучні засоби *що, чи, неначе, чому, коли, де, який* та ін.), напр.: *От і виходить, ^{що? як?} що всі загони виступали не за спільне діло, не за віру, не за наші права, а лише за свої кривди* (М. Старицький); *Справа поверталася на зле, виходило, ^{що? як?} що нас просто відсилають до Куп'ятицького монастиря...* (В. Шевчук) (пор.: **Т₁**: *Справа поверталася на зле, виходило так, що нас просто відсилають до Куп'ятицького монастиря*; **Т₂**: *Справа поверталася на зле, виходило те, що нас просто відсилають до Куп'ятицького монастиря...*); *Але ж почувалося, ^{що? як?} що повітря наповнене ним* (І. Ле) (докладніше про аналізовані різновиди див.: [9, с. 213–225]).

Отже, виокремлені І. Р. Вихованцем складні речення із взаємозалежними частинами посідають вагоме місце в типологічному описі складного речення. За формально-граматичними і семантико-синтаксичними ознаками вони диференційовані на два види – звичайні (типові) і специфічні конструкції. Домінування предикативного зв'язку між компонентами складного речення прогнозує позицію підметової предикативної частини, що зумовлена дієслівним предикатом із суб'єктною семантико-синтаксичною валентністю. У площині внутрішньорангового спільнокатегорійного синкретизму другий різновид демонструє наявність суб'єктно-об'єктних, суб'єктно-об'єктно-обставинних та суб'єктно-якісних семантико-синтаксичних відношень. Перспективним вважаємо дослідження інших виявів синкретизму в науковому доробку І. Р. Вихованця.

Література

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.
2. Вихованець І. Проблема класифікації складнопідрядних речень. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонДУ, 2000. Вип. 6. С. 4–8.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.

4. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Київ : Рад. школа, 1961. Ч. II. 287 с.
5. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. школа, 1951. Т. 2 : Синтаксис. 406 с.
6. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
7. Христіанінова Р. О. Складні речення зі взаємозалежними частинами в сучасній українській мові. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси, 2014. Вип. 19. С. 97–104.
8. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
9. Шитик Л. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

Наталія Шульжук,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та славістики,
Рівненський державний гуманітарний університет*

НОВАТОРСЬКИЙ ХАРАКТЕР НАУКОВОГО ДОРОБКУ ПРОФЕСОРА І. ВИХОВАНЦЯ

Комунікація підтримує процес соціалізації членів соціуму, забезпечує їх взаємодію та професійне зростання. Реалізацію комунікативної функції мови пов'язують передусім із такою її одиницею, як речення — «предикативна синтаксична одиниця, ... граматично організоване поєднання слів (або слово), що мають певну смислову й інтонаційну завершеність» [2, с. 8], формують і виражають думку.

Різноаспектні підходи до вивчення речення (ситуативний, генеративний, формальний, семантичний, позиційно-граматичний, рівневий, функційний, компонентний, логічний та ін.) покладені в основу

синтаксичної теорії, представленої іменами таких науковців, як А. Загнітко, Н. Гуйванюк, Н. Іваницька, К. Городенська, А. Грищенко, С. Дорошенко, Д. Баранник, П. Дудик, К. Шульжук, М. Мірченко та ін., і засвідчують сформованість двох основних тенденцій – структурний (конструктивний) синтаксис, спрямований на вивчення будови реченнєвих одиниць, та комунікативний, пріоритетом якого є особливості їх функціювання в актах комунікації.

Інтерпретацію речення як одиниці, що, крім формальної будови, має відповідну семантичну структуру і комунікативну організацію, в українському мовознавстві пов'язують із науковим доробком професора І. Вихованця [2; 3], який на матеріалі рідної мови розвинув струнку концепцію про багатоаспектну будову речення.

Такий підхід до вивчення речення спонукав відомого українського вченого до розмежування елементарних простих речень формально-синтаксичного типу та елементарних простих речень у семантичному плані. У синтаксичній концепції І. Вихованця семантико-синтаксичну структуру елементарного простого речення зумовлює валентний клас предиката, який вказує на семантичні функції залежних від нього іменникових синтаксем (суб'єктної, об'єктної, адресатної, інструментальної, локативної) [1; 3].

Професор зауважує, що «просте речення не завжди реалізується за схемою семантично елементарних простих речень. Нерідко речення об'єднуються в просте (з формально-синтаксичного боку) неелементарне (ускладнене) речення, в якому виділяється базова структура одного з вихідних елементарних речень і модифікована структура іншого елементарного речення. У неелементарних простих реченнях функціонують вторинні синтаксеми типу атрибутивних та обставинних» [2, с. 14].

На засадах функційного підходу вченому вдалося не лише осмислити синтаксис як найвищий мовний рівень, а й виявити особливості функціювання реченнєвих одиниць у різних комунікативних ситуаціях, де вони (як частина дискурсу) виявляють не лише власне мовні ознаки, а й зазнають різноманітних видозмін, перетво-

рень, що втілюються у порядку слів, редукції компонентів, семантичних нашаруваннях та ін.

Праці авторитетного науковця перервали тривалу історію вивчення речення як ізольованої одиниці (поза сферою мовлення), яка вписується у загальномовний стандарт, не передбачає альтернативи щодо використання модифікованих синтаксичних моделей, а також спонукали лінгвістів до вивчення прагматичного потенціалу речення, оскільки одне судження можуть презентувати реченнєві одиниці з різною синтаксичною семантикою, створюючи передумови для їх вибору. Так, експресивно-стилістичне увиразнення змісту речення пов'язують із заміною узвичаєної форми одного члена речення формою іншого (наприклад, присудки вигукової та вигуково-предикатної форми, що створюють усно-розмовний колорит; фразеологізація другорядних членів речення та ін.), а емоційне виділення слова в ньому – із явищем інверсії (наприклад, препозиція предикативного сполучення слів у поширеній конструкції як засіб створення фольклорно-етнографічної стилізації або складеного іменного присудка для створення ефекту експресивного мовлення).

Антропоцентризм як провідний принцип мовознавства кінця ХХ – початку ХХІ ст. спонукав учених до розмежування понять «речення» і «висловлення». Якщо у контексті мовної системи професор І. Вихованець презентував речення як одиницю структурного та семантичного синтаксису, яка відповідає певній схемі й характеризується такими основними ознаками, як предикативність і модальність, то у мовленнєвій ситуації дослідницька увага науковця сфокусувалася на його потенційних реалізаціях у конкретних актах комунікації у вигляді висловлення – комунікативної одиниці, що характеризується такими ознаками, як пресупозиції, імплікації, актуалізація. Це означає, що речення як синтаксична одиниця виявляє потенційну багатозначність щодо можливого актуального членування, висловлення ж – завжди однозначне, тому що його породжують параметри конкретної мовленнєвої ситуації – адресант, адресат, їх соціальні, комунікативні та психологічні ролі, а також мотиви, цілі, місце, час спосіб спілкування та ін. Крім того, адекватну інтер-

претацію останнього пов'язують із фоновими знаннями учасників комунікації, національно-ментальними стереотипами, універсально-прецедентними та національно-прецедентними феноменами (іменами, текстами, ситуаціями та ін.), що сформувалися у процесі мовленнєвої діяльності й відображають культурні норми, цінності, ментальні уявлення носіїв мови одного соціокультурного простору.

Саме у висловленні мовець реалізує свої комунікативні наміри (інтенції), однак смисл висловлення не завжди співвідноситься із пропозиційним значенням речення, тому для декодування висловлень, що мають неоднозначне прочитання, важливою І. Вихованець вважає інтонацію, за допомогою якої вони отримують ситуативну однозначність.

На багатому ілюстративному матеріалі професор І. Вихованець переконливо довів, що реалізацію прагматичного потенціалу синтаксичних конструкцій уможлиблює передусім їх лексичне наповнення та синтаксична синонімія – співвідносні варіанти, які й закладають можливості їх вибору в конкретній мовленнєвій ситуації відповідно до її параметрів та задуму мовця. Інакше кажучи, «семантичному інваріанту речення (його денотативному змісту) в конкретному мовленні відповідають семантичні варіанти речення» [4, с. 17], що нерідко фіксують порушення нормативних синтаксичних зв'язків, відхилення від усталеної сполучуваності компонентів речення.

Синтаксична концепція І. Вихованця закономірно «вписується» і в поліпарадигмальний простір сучасної лінгвістики, що взаємодію висловлень як мінімальних «клітинок» спілкування пов'язує із процесом мовленнєвої діяльності мовця, у якому він презентує не лише інформацію про світ дійсності (пропозицію), а й суб'єктивні, соціокультурні, прецедентні та ін. смисли. Такий процес у проблемному полі когнітивно-дискурсної наукової парадигми мовознавства прийнято називати дискурсом.

Отже, центральне питання синтаксису мови, на думку І. Вихованця, – «дати викінчену теорію речення як основної синтаксичної одиниці, оскільки основна синтаксична одиниця включає до своєї структури інші синтаксичні одиниці, нижчі за граматичним рангом і

підпорядковані їй» [2, с. 46]. Новаторський характер наукового доробку відомого українського синтаксиста виявився у тому, що він на засадах триаспектного підходу до опису речення уможливив його інтерпретацію як потенційної комунікативної одиниці та синтаксичної основи висловлення, інтерпретація пресупозицій та імплікацій якого пов'язана не лише зі спільними фоновими знаннями учасників комунікації, а й із національно-ментальними стереотипами та прецедентними феноменами, що відображають культурні норми й цінності носіїв мови одного соціокультурного простору.

Література

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г, Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наук. думка, 1983. 219 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.
4. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ : Наук. думка, 1982. 210 с.

Людмила Юрса,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українського прикладного мовознавства,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ДИСКУРСИВНІ МАРКЕРИ ЯК ЗАСІБ ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ

У сучасній лінгвістиці спостерігається стійке зростання інтересу до проблем дискурсу, зокрема до механізмів, які забезпечують цілісність, зв'язність та ефективність комунікативної взаємодії. Одним із ключових засобів організації дискурсу виступають дискурсивні маркери (ДМ) – мовні одиниці, що не мають самотійного лексичного значення, проте виконують надзвичайно важливі прагма-

тичні та текстоорганізуючі функції. Дискурсивні маркери – це слова чи словосполучення, які сигналізують про структурні, логічні, емоційні та інтенційні особливості висловлення, а також регулюють взаємодію між комунікантами. До найчастіше вживаних ДМ в українській мові належать: *ну, тобто, отже, власне, до речі, скажімо, а, але, проте, однак, таким чином, зрештою* тощо.

Дискурс, за словами К. С. Серажим, – це соціолінгвальне явище, яке об'єднує лінгвістичний аспект (власне текст) і екстралінгвістичний (прагматичні цілі, настанови, позиції адресанта й адресата) [2, с. 13]. Ф. С. Бацевич визначає дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, а також мовленнєвий потік, що має усну, писемну, паралінгвальну форми вияву, і регулюється стратегіями і тактиками учасників [1, с. 138].

Залежно від функцій, які вони виконують у висловленні, дискурсивні маркери можуть класифікуватися за кількома параметрами:

- *структурувальні* (організують хід думки, позначають перехід між частинами висловлення: *по-перше, отже, з одного боку, зрештою*);
- *контактні* (забезпечують підтримання контакту між учасниками спілкування: *знаєш, бачиш, розумієш, уяви собі*);
- *оцінні / модальні* (виражають ставлення мовця до висловленого: *мабуть, певно, безумовно, щоправда*);
- *корекційні* (вносять виправлення чи уточнення: *тобто, вірніше, інакше кажучи*).

В усному мовленні, особливо спонтанному, дискурсивні маркери відіграють роль «навігаторів» мовлення: допомагають мовцеві структурувати повідомлення, уникнути пауз, виявити емоційність, залучити увагу адресата. Наприклад, у розмовному дискурсі вживання маркера *ну* може сигналізувати про початок репліки, вагання або зміну теми: *Ну, я не зовсім згоден...*

У писемному дискурсі (зокрема в публіцистиці, академічному письмі, блогах) дискурсивні маркери використовуються для логічної

організації тексту, посилення аргументації, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, вираження суб'єктивної думки.

Окрему увагу варто приділити міжкультурним аспектам використання ДМ. У різних мовах ті самі функції можуть реалізовуватись різними маркерами, або ж той самий маркер може набувати різного прагматичного значення. Це створює певні труднощі при перекладі та міжмовній інтерпретації. Наприклад, англійське *well* може бути перекладене як *ну*, *гаразд*, *отже* – залежно від контексту. Крім того, дослідження дискурсивних маркерів має прикладне значення для:

- викладання іноземних мов (формування навичок природного мовлення);
- розроблення штучного інтелекту та мовленнєвих інтерфейсів;
- аналізу публічної та медійної комунікації;
- створення ефективних стратегій міжособистісного спілкування.

Дискурсивні маркери є універсальним та гнучким інструментом комунікації, який виконує не лише структурну, а й соціально-прагматичну функцію. Їхнє вивчення сприяє глибшому розумінню природи мовної взаємодії, розкриває динаміку побудови текстів і дискурсів, а також відкриває перспективи для подальших досліджень у сфері прагматики, соціолінгвістики, психолінгвістики та медіалінгвістики.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
2. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність [На матеріалах сучасної газетної публіцистики] : монографія / за ред. В. В. Різуна. Київ, 2002. 392 с.

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ВИМІРІ

Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції
(м. Луцьк, 9–10 жовтня 2025 р.)

Упорядкування Наталії Костусяк, Тетяни Масицької
Технічне редагування Наталії Костусяк, Тетяни Масицької
Комп'ютерна верстка Наталії Костусяк

*Матеріали надруковано в авторській редакції.
За достовірність інформації, уміщеної в опублікованих тезах,
несуть відповідальність автори*

Адреса оргкомітету конференції:
Кафедра української мови та лінгводидактики
факультет філології та журналістики
Волинський національний університет імені Лесі Українки
вул. Винниченка, 30 а, каб. 305,
Луцьк, 43005
E-mail: ukrkatedra@ukr.net

Підписано до друку 01.10.2025. Формат 60×84 1/16
Ум. друк. арк. 18,75. Обл.-вид. арк. 18,2. Зам. 280. Тираж 300.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк цифровий.

Видавець і виготовлювач ФОП Мажула Ю. М.
43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 47/35.
Тел. моб. 096 61 66 277, e-mail: y.mazhula@gmail.com

Свідомство про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 7662 від 07 вересня 2022 року

УКРАЇНСЬКА МОВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ ВИМІРІ : матеріали
III Міжнародної науково-практичної конференції (до 90-ліття від дня
народження доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента
НАН України І. Р. Вихованця), м. Луцьк, 9–10 жовтня 2025 р. ; відп. ред. :
Н. М. Костусяк, Т. Є. Масицька. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025. 302 с.

ISBN 978-617-8279-64-6

Збірник матеріалів віддзеркалює сучасний науковий вимір української мови. У ньому запропоновані наукові матеріали присвячені актуальним проблемам неології, фразеології, лексикографії, діалектології, ономастики, етнолінгвістики, лінгвофольклористики, соціолінгвістики, медіалінгвістики. Функційний аспект мови розглянуто крізь призму змін наукових парадигм. Новітні методи навчання української мови схарактеризовано на тлі сучасної вищої та середньої школи. Досліджено деякі сучасні аспекти навчання української мови як іноземної тощо.

Видання прислужиться науковцям, викладачам, учителям, здобувачам освіти, а також усім, хто цікавиться здобутками та перспективами української мови.

ISBN 978-617-8279-64-6

УДК 811.161.2(08)